C. CRISPI

SALLUSTII

OPERA,

QUÆ EXTANT,

OMNIA,

Recognita & Notis illuſtrata.

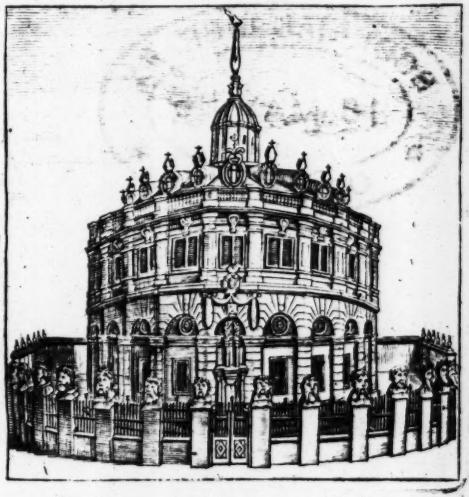

OXONII,

E THEATRO SHELDONIANO.

M. DC. LXXVIII.

23642. f. 5.

BODLEIAN LIBRARY
16 MAY 35
OXFORD.

VITA
SALLUSTII
EX *VOSSIO*
DE
HISTORICIS LATINIS.

C. CRISPUS SALLUSTIUS *natus Olympiad.* CLXXIIII. *an.* III. *quem ad annum Anonymus* ἐν Ολυμπιάδων ἀναγραφῇ *haec notat:* Σύλλας τὰς Ἀθήνας ἐξεπολιόρκησε μηνὸς Ἀνθεστιῶνος. Κείου Σαλλούστιος Ἱστοριόγραφος ἐγεννήθη. *Sylla Athenas expugnat ſecundo menſe hiberno. Criſpus Salluſtius Hiſtoricus naſcitur. Is eſt annus urbis conditae* IↃCXVIII. *Natus autem eſt Amiterni in Sabinis, anno uno poſt natum Veronae Catullum, ut notat Euſebius ad annum* MDCCCCXXXI. *quadriennio autem ante bellum obiit Actiacum, ut idem ſcribit ad annum* MDCCCCLXXX. *Tribunus plebis erat, quo anno Cicero ab exilio revocatus, quoque Clodius à Milone occiſus fuit. Tribunatu eo, quem nullâ cum laude geſſit, ut Ciceroni, ita & Miloni valde infeſtus erat: idque quia in Fauſtae, L. Syllae filiae, adulterio deprehenſus virgis à Milone*

esset cæsus, nec nisi pecuniâ datâ dimissus. Nempe illud in causa est, cur Clodianis semper studuerit adversus Milonem. Vide Pedianum, Gellium, Servium, Horatii interpretes: Item Orationem sub Ciceronis nomine jam Augustæo, vel Tiberii ævo, editam. Ex quibus etiam discimus ob adulteria ac stupra Senatu fuisse motum ab Appio Claudio Pulcro, & L. Calpurnio Pisone Cæsonio Conss. nempe anno urbis IↃCCIII, *sive juxta alios* IↃCCIV, *quo Consules erant L. Æmilius Paulus, & C. Claudius Marcellus. Eo anno Milo jam exulabat: unde consequitur, quod à Milone tribuno pl. virgis cæsum dicebamus, id antea contigisse, non eopse anno, ut vir eruditus putabat. Etiam discimus eisdem ex Scriptoribus, à C. Julio Cæsare, rerum potito, dignitatem Senatoriam recuperasse, quæstoremque factum, & postea etiam prætoram obtinuisse. Prætoræ mentionem quoque invenio apud Hirtium, pæne initio libri de bello Africano: Item C. Sallustium Crispum Prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Item apud Dionem lib. xlij. de hoc ipso legas,* Στρατηγὸς γὰρ ὢν τῆς τε βελλῶ ἀναλαβεῖν ἀπεδείκτο. *Narrat ibidem, ut cum in Campa-*

nia

via Cæsaris milites, quos in Africam præmittere statuerat, seditionem concitassent; ac Sallustius prætor Romam contenderet, quo Cæsarem hujus rei faceret certiorem, propemodum fuerit occisus à compluribus militum, qui eum insequebantur, nec cuiquam parcebant, imo duos etiam Senatores occiderant. Apud eundem lib. xliij. refertur, ut Cæsar Numidiæ præfecerit Sallustium, ille autem provinciam expilaverit, ac à Cæsare quidem fuerit absolutus: sed infamiam non effugerit; quod qui in historia acerbus esset alienorum vitiorum castigator, turpiter ipse in hoc munere se dedisset. Ex hac autem præda Numidica ita ditatus fuit, ut in Quirinali monte forum emeret, quod Sallustii vocatur, ubi nunc Ædes S. Susannæ: item hortos, qui hodieque Sallustiani nominantur. Hæc ostendunt vitam ejus laudari à nemine posse. Nempe omnis ejus gloria à præclaris scriptis proficiscitur. Sed vix ejus quicquam integre ad nos pervenit, præter bellum Jugurthinum & Catilinarium. At ex nobili historiarum opere quo imprimis historici principis nomen meruit, nihil habemus præter quatuor orationculas, epistolas duas, & lacera aliquot Fragmenta, quæ ex Grammaticis antiquis, atque aliis Scriptoribus collecta sunt. Duæ vero ad

Cæsarem

Cæſarem orationes, ut vocant de rep. ordinanda, utrum Salluſtii ſint, non convenit inter eruditos. Carrio Salluſtio abjudicat: & pro illo eſt, quod veterum nemo, qui tantopere gaudent Salluſtium ad partes advocare, inde aliquid depromat. Diſſentit autem Douza, cui favent libri veteres, & dictio ipſa, quæ, quicquid dicat Carrio, plane Salluſtium redolet. Sin genuinæ non ſint, negari tamen non poſſit, valde eſſe antiquas, & quidem Juliani aut Auguſtæi ævi: ſaltem non infra Flavianum. Sed genuinas eſſe arbitror, non tamen ut orationes eſſe putem, ſed epiſtolas duntaxat. Nam poſterioris auctor bis ait, ſe illa ſcribere, ac diſertim literas appellat. Planeque veriſimile eſt miſſas eſſe ad Cæſarem, cum in Hiſpanias contra Petreium & Afranium proficiſceretur: quemadmodum jamdudum Ciacconius obſervavit: illa vero in Ciceronem oratio, etſi à Fabio quoque tanquam à Salluſtio laudetur: tamen quod res indicat, omnino eſt alicujus declamatoris: credo Porcii Latronis, vel alterius alicujus ex illis, quos nominat M. Seneca in ſuaſoriis & controverſiis. Quod ad dictionem Salluſtii attinet, omnes antiqui judicant, brevem ac nervoſam eſſe, Thucydideæ æmulam. Sane ſcriptor eſt plane Atticus,

qua

qua laude Demoſtheni propior eſt, quam Cicero ipſe: ut bene cenſet Turnebus in adverſariis ſuis. Sed ut Thucydidem non omnes probarunt, ita nec Salluſtii dictio omnibus probabatur. Nam Aſinius Pollio damnabat eam, tanquam obſcuram & in tranſlationibus audacem: ut Tranquillus auctor eſt in claris Grammaticis in Philologi vita. Imprimis vero reprehendi ſolet, quod antiqua verba ex Catonis originibus excerperet: cujus rei meminere Auguſtus, apud Tranquillum in ejuſce Cæſaris vita: idemque Tranquillus lib. de claris Grammaticis in vita Lenæi, & Fabius ex antiquo Epigrammate libro viij. cap. iij. ſed hæc impedire non potuere, quo minus à Tacito (at quanto viro!) rerum Romanarum florentiſſimus auctor libro iij. hiſtoriarum diceretur. Imo juxta Martialem libro xiv.

Criſpus Romana primus in *Hiſtoria* eſt.

Auguſtino quoque lib. De beata vita *vocatur electiſſimus penſator verborum. Imo Græci ipſi ejus hoſtorias tanti fecere, ut eas verterit Zenobius, Sophiſta is, qui Romæ docuit ſub Adriano Cæſare; quique epitomen proverbiorum Didymi & Tarrhæi ſcripſit; ut teſtis eſt Suidas in Ζωβίῳ. Atque inde eſt quod Salluſtii*

Iustii quoque meminit Stephanus in Ἄζιλις. Cave autem cum Salluſtio hos confundas Criſpum Salluſtium, hiſtorici hujus ſororis filium, Auguſti amicum: de quo Seneca lib. I. de Clementia, & Tacitus lib. I. & III. Annal. à quo & Metallum quoddam Salluſtianum eſſe dictum, Plinius Auctor eſt lib. xxxiv. cap. ij.

C. CRI.

C. CRISPI SALLUSTII BELLUM CATILINARIUM, *SIVE* DE CONJURATIONE CATILINÆ.

OMNIS homines, qui ſeſe ſtudent præſtare cæteris animalibus, ſumma ope niti decet, ne vitam ſilentio [1] tranſeant, veluti pecora; quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. Sed omnis noſtra vis in animo & corpore ſita eſt. Animi imperio, corporis ſervitio magis utimur: alterum nobis cum Dîs, alterum cum belluis commune eſt. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipſa, qua fruimur, brevis eſt, memoriam noſtri quam maxume longam

1. *tranſigant.* MS L.

efficere. Nam divitiarum & formæ gloria fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vi ne corporis, an vitute animi, res militaris magis procederet. Nam & prius quam incipias, consulto; & ubi consulueris, mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio [1] eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id [2] primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant. Etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia [3] Cyrus, in Græcia Lacedæmonii, & Athenienses cœpere urbes, atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere; maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum [4] periculo, atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum [5] animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, æ-

1. *eget.* lib. Elz. l. *veget* antiq. pro *viget*, ad evitandam tautologiam. 2. *primum fuit.* ita Justin. init. l. 1. *Principio rerum gentium, nationumque imperium penes Reges erat: scil.* à prophanis autoribus principium rerum repetunt. 3. *Cyrus.* hos ponit Sallustius non ut primos victores, sed qui primi ingenio rem bellicam administrabant. 4. *periculo.* experientia. 5. *animi virtus. i. e.* si Imperatoribus res politicæ æque ac bellicæ curæ essent.

qua-

quabilius, atque conſtantius ſeſe res humanæ haberent: neque aliud alio ferri, neque mutari, ac miſceri omnia cerneres. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum eſt. Verum, ubi pro labore deſidia, pro [1] continentia & æquitate [2] lubido atque ſuperbia invaſere, fortuna ſimul cum moribus immutatur. Ita imperium ſemper ad optumum quemque ab minus bono transfertur. Quæ homines arant, [3] navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri, atque ſomno, indocti, inculticque, vitam ſicuti [4] peregrinantes tranſiere: Quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta æſtumo: quoniam [5] de utraque ſiletur. Verum enimvero is demum mihi vivere, & frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter oſtendit. Pulcrum eſt bene facere reipublicæ, etiam bene dicere haud abſurdum eſt. Vel pace,

1. *continentia.* abſtinentia. 2. *lubido. ſcil.* dominandi. 3. *navigant. i. e.* navigando comparant. 4. *i. e.* ignoti, vel otioſi. 5. *de utraque. ſcil.* ut prius, *Vitam ſilentio tranſeunt.*

vel bello clarum fieri licet. Et qui fecere, & qui facta aliorum ſcripſere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametſi haud quaquam par gloria [1] ſequatur ſcriptorem, & [2] auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur, [3] res geſtas ſcribere: primum, quod facta dictis exæquanda ſunt: dein quia plerique, [4] quæ delicta reprehenderis; malevolentia, & invidia dicta putant: ubi de magna virtute, atque gloria bonorum [5] memores; quæ ſibi quiſque facilia factu putat, æquo animo accipit; ſupra, [6] veluti ficta pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus initio, ſicuti plerique, a ſtudio ad rempub. latus ſum: ibique mihi multa advorſa fuere. Nam pro pudore, pro abſtinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia, vigebant. Quæ tametſi animus aſpernabatur, [7] inſolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilominus honoris cupido eadem quæ cæteros, fama, atque

1. *ſequatur me ſcriptorem.* MS. L. 2. *Auctor rerum* aliquando pro hiſtorico ponitur, hic vero pro actore 3. *res geſtas populi Romani ſcribere.* MS. L. 4. *Quorum delicta.* MS. D. 5. *Memor es.* MS. D. 6. *ea veluti.* MSS. 2. 7. *inſolens. i. e.* non ſolitus malas artes exercere. Sic apud Ter. *Quid tu Athenas inſolens.*

invi-

invidia vexabat. Igitur, ubi animus ex multis miseriis, atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à repub. procul habendam [1] decrevi, non fuit consilium, socordia atque desidia bonum otium conterere: neque vero, agrum colendo, aut venando, [2] servilibus officiis intentum, ætatem agere; sed à quo incepto, studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Rom. [3] strictim, uti quæque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, quod mihi à spe, metu, [4] partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissume potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

LUCIUS CATILINA, nobili [5] genere [6] natus, fuit magna vi & animi & corporis; sed ingenio malo, pravoque

1. Dicunt Sallustium non sponte, sed coactum à Rep. abiisse. 2. *servilibus.* Venationem ideo servilem dicit, quia pertinet ad *corpus, cujus servitio utimur.* 3. *Carptim.* MSS. 2. 4. *Metuque ac partibus.* MSS. 2. 5. *genere.* Patritius nempe ex familia Sergia, de qua Virg. *Sergestusque, domus tenet à quo Sergia nomen.* Hujus familiæ ultimus erat Catilina. 6. *Ortus fuit, magna,* &c. MS. L.

Huic ab adoleſcentia bella inteſtina, cædes, rapinæ, diſcordia civilis, grata fuere: [1] ibique juventutem ſuam exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, ſupra quam cuiquam credibile eſt. Animus audax, ſubdolus, varius, cujuſlibet rei [2] ſimulator ac diſſimulator; alieni appetens, ſui profuſus; ardens in cupiditatibus; ſatis [3] loquentiæ, ſapientiæ parum. vaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta, ſemper cupiebat. Hunc, poſt dominationem L. Sullæ, lubido maxuma invaſerat reip. capiundæ: neque id quibus modis aſſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. Agitabatur magis magiſque in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas ſupra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores: [4] quos peſſuma, ac diverſa inter ſe mala, luxuria, atque avaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta majorum domi militiæque, quo modo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint, & ut paullatim

1. *ibique*. *i. e.* his ſtudiis. 2. *ſimulator* falſi, *diſſimulator* veri. 3. *eloquentiæ*. MSS. 2. 4. *quos*. *i. e.* cives.

im-

immutata, ex pulcherrima & optima, peſſima ac flagitioſiſſima facta ſit, diſſerere.

Urbem Romam, ſicut ego accepi, condidere atque habuere initio [1] Trojani; qui, Ænea duce, profugi, ſedibus incertis vagabantur; cumque his [2] Aborigines, genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum, atque ſolutum. Hi poſtquam in una mœnia convenere, diſpari genere, diſſimili lingua, [3] alius alio more viventes, incredibile memoratu eſt, quam facile coaluerint. Sed poſtquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera, ſatiſque pollens videbatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta eſt. Igitur reges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio eſſe. Nam cæteri, metu perculſi, à periculis [4] aberant. At Romani, domi militiæque intenti, feſtinare, parare, alius alium hortari; hoſtibus obviam ire; libertatem, patriam, paren-

1. *Trojani.* Contra vulgatam opinionem, urbem à Romulo conditam fuiſſe. 2. *Aborigines.* Indigenas eos appellat Virg. 8. Æn.

Hæc nemora Indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Genſque virum truncis & duro robore nata,
Queis neque mos neque cultus erat.

3. *alii alio.* MSS. 2. 4. *abierant.* MS. D.

teſque armis tegere; poſt, ubi pericula virtute propulerant, ſociis, atque amicis auxilia portabant; magiſque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant: imperium [1] legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientia validum erat, reipub. conſultabant. Hi, vel ætate, vel [2] curæ ſimilitudine, patres appellabantur. Poſt, ubi regium imperium, quod initio conſervandæ [3] libertatis, atque augendæ reipub. fuerat, in ſuperbiam, dominationemque [4] convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores ſibi fecere. Eo modo minime poſſe putabant per licentiam [5] inſoleſcere animum humanum. Sed ea tempeſtate cœpere ſe quiſque magis [6] magiſque extollere, [7] ingeniumque in promtu habere. Nam regibus boni, quam mali, ſuſpectiores ſunt: ſemperque his aliena virtus formidoloſa eſt. Sed civitas, incredibile memoratu eſt, adepta libertate, quantum brevi creverit. Tanta cupido gloriæ inceſſerat.

1. *legitimum. i. e.* legibus circumſcriptum. 2. *curæ ſimil. i. e.* remp. curabant, ſicut patres familiam. 3. *libertatis cauſa.* MSS. 2. 4. *convertit ſe.* MS. L. 5. *inſoleſcere.* hic utrovis ſenſu ſumi poteſt, *ſcil.* aut ignavum fieri, aut ſuperbum. 6. *magis extollere, magiſque.* MSS. 2. 7. *ingenium.* quod ante hac occultabant, ne ſibimet ipſis exitio foret. *Nam regibus boni, &c.*

Jam-

Jamprimum juventus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laborem uſu militiam diſcebat: magiſque in decoris armis, & militaribus equis, quam in ſcortis atque conviviis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labor inſolitus, non locus ullus aſper, aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipſos erat. Quiſque hoſtem ferire, murum aſcendere, conſpici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honeſtas volebant. Memorare poſſem, quibus in locis maxumas hoſtium copias populus R. parva manu fuderit; quas urbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incœpto traheret. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Ea res cunctas, ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat, obſcuratque. Athenienſium res geſtæ, ſicut ego exiſtumo, ſatis amplæ, magnificæque fuere, verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur: ſed, quia provenere ibi magna ſcriptorum ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis celebrantur.

tur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara [1] ingenia. At populo Romano nunquam ea copia fuit : quia prudentiſſimus quiſque [2] negotioſus maxime erat. Ingenium nemo ſine corpore exercebat. Optimus quiſque facere, quam dicere; ſua ab aliis benefacta laudari, quam ipſe aliorum narrare, malebat. Igitur domi, militiæque boni mores colebantur. Concordia maxima, minima avaritia erat. Jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. Jurgia, diſcordias, ſimultates cum hoſtibus exercebant : cives cum civibus de virtute certabant. In [3] ſuppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello; ubi pax evenerat, æquitate, ſeque, remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo; quod in bello ſæpius vindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnaverant, quique tardius revocati prælio exceſſerant, quam qui ſigna relinquere, aut pulſi loco cedere auſi erant: in pace vero,

1. *præclara ſcriptorum ingenia.* MS. L. 2. *negotioſus. i. e.* rebus gerendis, non ſcribendis occupatus. 3. *ſuppliciis. i. e.* ſupplicationibus, quia fiebant olim noxiorum mulctis.

bene-

beneficiis magis, quam metu, imperium agitabant; accepta injuria, ignoſcere, quam perſequi, malebant. Sed, ubi labore, atque juſtitia reſp. crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes vi ſubacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab ſtirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant: fortuna ſævire ac miſcere omnia cœpit; qui labores, pericula, dubias atque aſperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miſeriæque fuere. Igitur primo pecuniæ, dein imperii cupido crevit. Ea quaſi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, cæteraſque artes bonas ſubvertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortalis falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud promtum in lingua habere; amicitias, inimicitiaſque non ex [1] re, ſed ex commodo æſtimare; magiſque vultum, quam ingenium bonum habere. Hæc primo paulatim creſcere, interdum vindicari. Poſt, ubi contagio, quaſi peſtilentia, invaſit; civitas [2] immutata, impe-

1. *ex re, i. e.* ex merito virtutis. 2. *imminuta eſt.* MS. D.

rium ex juſtiſſimo, atque optimo, crudele, intolerandumque factum. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, [1] ignavus æque ſibi exoptant. Sed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes deſunt, dolis, atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ ſtudium habet: quam nemo ſapiens concupivit. Ea quaſi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effœminat; ſemper infinita, inſatiabilis eſt; neque copia, neque inopia minuitur. Sed, poſtquam L. Sulla, armis recepta repub. [2] bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modeſtiam victores habere; fœda, crudeliaque in civis facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Aſia ductaverat, quo ſibi fidum faceret, contra morem majorum luxurioſe, nimiſque liberaliter habuerat. Loca amœna, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum inſue-

1. *bonus & ignavus.* MS. 2. 2. *bonis initiis*, &c. *i. e.* ſub prætextu Marium oppreſſorem ejiciendi, rempub. tandem tyrannidi ſuæ ſubjecit.

vit

vit exercitus populi Romani amare, potare, [1] ſigna, tabulas pictas, vaſa cælata mirari, ea privatim ac publice rapere, delubra ſpoliare, ſacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe ſecundæ res ſapientium animos fatigant: [2] ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Poſtquam divitiæ honori eſſe cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum ſuperbia invaſere. Rapere, conſumere; ſua parvi pendere, aliena cupere; [3] pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiſcua, nihil penſi, neque moderati habere. Operæ pretium eſt, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, viſere templa deorum, quæ noſtri majores, religioſiſſimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos ſuas gloria decorabant, neque victis quid-

1. *ſigna*, quaſlibet figuras ex quavis materia ſolida conflatas. 2. *ne. i. e.* multo minus. 3. *pudor* in dictis apparet, *pudicitia* in factis: hæc caſtitatem ſignificat, ille verecundiam.

quam

quam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contra ignaviſſimi homines, per ſummum ſcelus, omnia ea ſociis adimere, quæ fortiſſimi viri victores hoſtibus reliquerunt: proinde quaſi injuriam facere, id demum eſſet imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ, niſi his, qui videre, nemini credibilia ſunt; à privatis compluribus ſubverſos montes, maria [1] conſtrata eſſe? quibus mihi ludibrio videntur fuiſſe divitiæ. Quippe, quas honeſte habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido ſtupri, ganeæ, cæterique cultus non minor inceſſerat. Viri pati muliebria: mulieres pudicitiam [2] in propatulo habere: veſcendi cauſſa, terra, marique omnia exquirere: dormire prius, quam ſomni cupido eſſet: non famem, aut ſitim, neque frigus, neque laſſitudinem operiri, ſed ea omnia luxu [3] ante capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat: eo profuſius omnibus modis quæſtui, atque ſumtui deditus erat.

1. *conſtrata* (vel *conſtructa* ut habent MSS. 2. ita poſtea, *exſtruendo mari*) *i. e.* oppleta & ſtrata ad ædificia capienda. 2. *in propatulo. i. e.* omnibus expoſitam, 3. *ante. i. e.* antequam ea aut neceſſitas aut appetitus requireret.

In

In tanta tamque corrupta civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitioſorum atque facinoroſorum circum ſe, tamquam ſtipatorum, catervas habebat. Nam, quicunque impudicus, adulter, ganeo; alea, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium, aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, ſacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, perjurio, & ſanguine civili alebat; poſtremo, omnes, quos flagitium, egeſtas, conſcius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiareſque erant. Quod ſi quis etiam à culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat; quotidiano uſu, atque illecebris, facile par, ſimiliſque cæteris efficiebatur. Sed maxime adoleſcentium familiaritates appetebat. Eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam, uti cujuſque ſtudium ex ætate flagrabat, aliis ſcorta præbere; aliis canes, atque equos mercari: poſtremo neque ſumtui, neque modeſtiæ ſuæ parcere, dum illos [1] obnoxios, fidoſque ſibi faceret. Scio fuiſſe nonnullos,

1. *obnoxios*, i. e. obſtrictos.

qui

qui ita existimarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. Sed [1] ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum [2] virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia hujusce modi contra jus, [3] fasque. Postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil unquam bonus laudavit: quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, Diis, hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. Igitur ei color exsanguis, fœdi oculi; citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultuque vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut supra di-

1. *ex aliis rebus*, *scil.* præcedentibus Catilinæ flagitiis, quorum enumerationem jam instituit Sallustius. 2. Addit Plutarchus necatum ab illo Virginis fratrem, & postea à Sylla (quasi vivus esset) proscriptum, ne Catilina in judicium traheretur. 3. *jus* ad leges humanas refertur, *fas* ad divinas.

ximus,

ximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis teſtes, [1] ſignatoreſque falſos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Poſt, ubi eorum famam, atque pudorem attriverat, majora alia imperabat. Si cauſſa peccandi in præſens minus ſuppetebat: nihilominus inſontes, ſicuti ſontes, circumvenire, jugulare. Scilicet, ne per otium torpeſcerent manus; aut animus [2] gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, ſociiſque confiſus Catilina, ſimul, quod æs alienum per omnis terras ingens erat: &, quod plerique Sullani milites [3] largius ſuo uſi, rapinarum & victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipub. conſilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris [4] bellum gerebat: ipſi conſulatum petundi magna ſpes: ſenatus nihil ſanè intentus: tutæ, tranquillæque res omnes. Sed ea prorſus opportuna Catilinæ. Igitur circiter Calendas Junii L. Cæſare & C. Figulo conſulibus,

1. *ſignatores* ſunt qui ſigillo appoſito fidem teſtamento aut ſcripto cuicunque adſtruunt, eoque differunt à *teſtibus*, qui viva voce rem confirmant. 2. *gratuito*. Suapte natura, ſine præmio. 3. *largius ſuo uſi*, qui bona ſua prodige expenderant. 4. *bellum. ſcil.* contra Mithridatem Ponti regem, populoſque uſque ad mare Caſpium poſitos.

primo

primo ſingulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes [1] ſuas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi ſatis explorata ſunt, quæ voluit; in unum omnis convocat, quibus maxuma neceſſitudo, & plurimum audaciæ inerat. Eo convenere ſenatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Sullæ Servii filii, L. Varguntejus, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Beſtia, Q. Curius: præterea, ex equeſtri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex [2] coloniis, & municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paulo occultius conſilii hujuſce participes, quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia, aut alia neceſſitudo. Ceterum juventus pleraque, ſed maxime nobilium, Catilinæ inceptis favebat. Quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempeſtate, qui crederent M. Licinium Craſſum non ignarum ejus conſilii fuiſſe: quia Cnejus Pompejus, inviſus ipſi, magnum

1. *opes ſuas promittere.* MS. D. 2. quomodo *Coloniæ* à *municipiis* differant. Vide A. Gell. l. 16. c. 13.

exer-

exercitum ductabat; cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina. [1] De quo, quam verissime potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido coss. P. Autronius, & P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. Post paulo Catilina, [2] reus pecuniarum repetundarum, prohibitus erat petere consulatum; quod intra legitimos dies [3] profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempub. inopia, atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Decemb. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum coss. interficere; ipsi fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februar. consilium cædis transtulerunt. Jam tum non

1. *de qua* (*scil.* conjuratione) MSS. 2. hujus etiam meminit, *Cic.* 1. *in Cat.* 2. *reus* per legatos Africæ, quam Provinciam ille ex Prætura obtinuerat. 3. *profiteri. scil.* voluntatem suam de Consulatu petendo.

con-

consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset [1] pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus Provinciam invitus dederat. Quippe fœdum hominem à repub. procul abesse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, [2] & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia, barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres, fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquimus. De superiori conjuratione satis dictum.

Catilina, ubi eos, quos paulo ante me-

1. *pro curia.* ante curiam. 2. *&.* pro *nam.*

moravi

moravi, conveniſſe videt; tametſi cum ſingulis multa ſæpe egerat; tamen, in rem fore credens univerſos appellare, & cohortari, in abditam partem [1] ædium ſeceſſit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuſcemodi habuit.

"Ni virtus, fideſque veſtra ſatis ſpe-
"ctata mihi foret; nequicquam opportu-
"na res cecidiſſet. Spes magna domina-
"tionis in manibus fruſtra fuiſſet: [2] ne-
"que, per ignaviam, aut vana ingenia,
"incerta pro certis captarem. Sed quia
"multis, & magnis tempeſtatibus vos co-
"gnovi fortes, fidoſque mihi; eo animus
"auſus eſt maxumum, atque pulcherri-
"mum facinus incipere; ſimul, quia vo-
"bis eadem, quæ mihi, bona, malaque
"eſſe intellexi. Nam, idem velle, atque
"idem nolle, ea demum firma amicitia
"eſt. Sed ego, quæ mente agitavi, omnes
"jam antea diverſi audiſtis. Cæterum mi-
"hi indies magis animus accenditur, cum
"conſidero, quæ conditio vitæ futura ſit,
"niſi noſmetipſos vindicamus in liberta-
"tem. Nam, poſtquam reſp. in pauco-

1. *adium.* Metelli *ſcil.* prætoris, cui ſe ſponte cuſtodiendum tradiderat, ad diluendam conjurationis ſuſpicionem: *Dion.* l. 37. *Cicero autem* 11. *in Cat.* dicit illum à Metello repudiatum fuiſſe. 2. *neque ego* MSS. 2.

"rum

"rum potentium jus, atque ditionem
"conceſſit; ſemper illis reges, tetrarchæ
"vectigales eſſe, populi, nationes ſtipen-
"dia pendere: ceteri omnes, ſtrenui,
"boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus
"fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, his
"obnoxii; quibus, ſi [1] reſp. valeret, for-
"midini eſſemus. Itaque omnis gratia,
"potentia, honos, divitiæ apud illos ſunt,
"aut ubi illi volunt: nobis reliquerunt
"pericula, repulſas, judicia, egeſtatem.
"Quæ quouſque tandem patiemini, for-
"tiſſimi viri? nonne emori per virtutem
"præſtat, quam vitam miſeram, atque
"inhoneſtam, ubi alienæ ſuperbiæ ludi-
"brio [2] fueris, per dedecus amittere?
"Verum enimvero, pro Deûm atque ho-
"minum fidem, victoria in manu nobis
"eſt: viget ætas, animus valet. Contra
"illis, annis, atque divitiis, omnia [3] con-
"ſenuerunt. Tantummodo incepto opus
"eſt: cetera [4] res expediet. Etenim quis
"mortalium, cui virile ingenium eſt, to-
"lerare poteſt, illis divitias ſuperare, quas
"profundant in exſtruendo mari, & mon-
"tibus coæquandis; nobis rem familia-

1. *reſp. i. e.* priſtinus ſtatus & libertas reip. 2. *fueritis.* MSS. 2. 3. *conſenuerunt.* imminuta ſunt. 4. *res ipſa.* MS. D.

"rem

"rem etiam ad neceſſaria deeſſe? illos bi-
"nas, aut amplius domos continuare;
"nobis larem familiarem nuſquam ullum
"eſſe? cum tabulas, ſigna, toreumata
"emunt, nova diruunt, alia ædificant:
"poſtremò omnibus modis pecuniam tra-
"hunt, [1] vexant: tamen ſumma lubidi-
"ne divitias ſuas vincere nequeunt. At
"nobis eſt domi inopia, foris æs alienum;
"mala res, ſpes multo aſperior. Denique
"quid reliqui habemus, præter miſeram
"animam? Quin igitur expergiſcimini?
"en illa [2], illa, quam ſæpe optaſtis, li-
"bertas; præterea divitiæ, decus, gloria
"in oculis ſita ſunt. Fortuna ea omnia vi-
"ctoribus præmia poſuit. Res, tempus,
"pericula, egeſtas, belli ſpolia magnifica,
"magis quàm oratio mea, vos hortentur.
"Vel imperatore, vel milite me utemini.
"Neque animus, neque corpus a vobis
"aberit. Hæc ipſa, ut ſpero, vobiſcum
"unà conſul agam: niſi forte me animus
"fallit, & vos ſervire magis, quam im-
"perare, parati eſtis.

Poſtquam accepere ea homines, qui-
bus mala abunde omnia erant, ſed neque

1. *vexant. i. e.* omnes modos oſtentandi ſeu expendendi ſollicite exquirunt, ita Mart. *Roma ſuis aurea vexat opes.* 2. *en illa quam.* MSS. 2.

res,

res, neque ſpes bona ulla: tametſi illis [1] quieta movere, magna merces videbatur; tamen poſtulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubique opis, aut ſpei haberent. Tum Catilina pollicen [2] tabulas novas, proſcriptionem locupletium, magiſtratus, ſacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum fert; præterea, eſſe in Hiſpania citeriore Piſonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, conſilii ſui participes; petere conſulatum C. Antonium, quem ſibi collegam fore ſperaret, hominem & familiarem, & omnibus neceſſitudinibus circumventum; cum eo Conſulem ſe initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpabat omnis bonos; ſuorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egeſtatis, alium cupiditatis ſuæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Poſtquam omnium animos alacres videt; cohortatus, ut petitionem ſuam curæ haberent, conventum dimiſit. Fuere ea tempeſtate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad

1. *quietam remp.* MS. D. 2. *tabulas novas*, quibus pecunia debita creditoribus condonaretur.

jus-

jusjurandum [1] populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum: atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant. Nobis ea res [2] pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus: quem censores [3] senatu probri gratia moverant. Huic homini non minor vanitas inerat, quam audacia. Neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. Cui cum minus gratus esset, quod inopia minus

1. *conscios sceleris.* MSS. 2. hoc disertis verbis affirmat Plut. 2. *pro magnitudine*, &c. *i. e.* evidentia facti haud respondet atrocitati facinoris. 3. *Senatu moverant.* Idem Lentulo acciderat, ideoque præturam gessit ut denuo restitueretur.

largiri poterat, repente glorians, maria, monteſque polliceri, minari interdum ferro, ni ſibi obnoxia foret: poſtremo ferocius agitare, quam ſolitus erat. At Fulvia, [1] inſolentiæ Curii cauſſa cognita, tale periculum reipub. haud occultum habuit; ſed, ſublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ [2] quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia æſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia, atque ſuperbia [3] poſtfuere. Igitur comitiis habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. Quod factum primo populares conjurationis concuſſerat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, ſua, aut amicorum fide ſumtam [4] mutuam, Fæſulas ad Mallium quemdam portare; qui poſtea princeps fuit belli faciundi. Ea tempeſtate plurimos cujuſque generis homines adſciviſſe ſibi di-

1. *ex inſolentia.* MSS. 2. 2. *quæ & quomodo.* MSS. 2.
3. *poſtfuere. i. e.* poſthabita ſunt. 4. *mutuo.* MSS. 2.

citur;

citur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentes ſumtus ſtupro corporis toleraverant: poſt, ubi ætas tantummodo quæſtui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant. Per eas ſe Catilina credebat poſſe [1] ſervitia urbana follicitare, urbem incendere, viros earum, vel adjungere ſibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa ſæpe virilis audaciæ facinora commiſerat. Hæc mulier genere atque [2] forma, præterea viro atque liberis ſatis fortunata fuit: literis Græcis & Latinis docta; pſallere; ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probæ: multa alia, quæ inſtrumenta luxuriæ ſunt, ſed ei cariora ſemper omnia, quam decus, atque pudicitia [3] fuit. Pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile diſcerneres; lubidine ſic accenſa, ut ſæpius peteret viros, quam peteretur. Sed ea ſæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conſcia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium ejus haud abſurdum: poſſe verſus facere; jocum movere; ſermone uti, vel modeſto, vel molli, vel procaci. Prorſus multæ facetiæ, multuſque lepos in-

1. *ſervitia.* ſervos. 2. *forma grata.* MS. D. 3. *fuere.* MSS. 2.

erat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque à principio consulatus sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium [1] pactione provinciæ perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientum occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentaverat, [2] aspera, fœdaque evenerant. Igitur C. Mallium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Julium

1. *pactione provinciæ.* Macedoniam *scil.* optimam provinciam, quam ipse sorte obtinuerat, Antonio concessit; Galliamque sibi ex commutatione delatam deposuit, ut motibus urbanis vacaret, & Antonio gratificaretur, dum secundas tantum partes pro patriæ salute gerere videretur. *Plut.* 2. *aspera,* ad insidias refertur, *fœda,* ad petitionem.

in

in Apuliam dimiſit, præterea alium alio, quem ubique opportunum ſibi fore credebat. Interea Romæ [1] multa ſimul moliri: conſuli inſidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obſidere: ipſe cum telo eſſe, item alios jubere, hortari, uti ſemper intenti, paratique eſſent; dies, noctesque feſtinare: vigilare, neque inſomniis, neque labore fatigari. Poſtremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rurſus intempeſta nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Leccam: ibique multa de ignavia eorum queſtus, docet ſe præmiſiſſe Manlium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; ſeque ad exercitum [2] proficiſci cupere, ſi prius Ciceronem oppreſſiſſet: eum ſuis conſiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Rom. operam ſuam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator, conſtituere ea nocte paulo poſt, cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum, introire ad Ciceronem, & de improviſo domi ſuæ impara-

1. *multas ſimultates.* MS. D. 2. *proficiſci, ſi prius*, &c. MS. D.

tum confodere. Curius, ubi [1] intelligit, quantum periculum conſuli impendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi janua prohibiti, tantum facinus fruſtra ſuſceperant. Interea Mallius in Etruria plebem ſolicitare, egeſtate ſimul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam; quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiſerat; præterea, latrones cujuſque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab inſidiis privato conſilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo conſilio foret, ſatis compertum habebat, rem ad ſenatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio ſolet, ſenatus decrevit, darent operam conſules, ne quid reſpub. detrimenti caperet. Ea poteſtas per ſenatum, more Romano, magiſtratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis ſo-

1: *ubi intellexerit quantum periculi conſuli impendebat.* MSS. 2.

cios,

cios, atque cives: domi, militiæque imperium, atque judicium ſummum habere. Aliter, ſine populi juſſu, nulli earum rerum conſuli jus eſt. Poſt paucos dies L. Senius Senator in ſenatu literas recitavit, quas Fæſulis allatas ſibi dicebat; in quibus ſcriptum erat, C. Mallium arma cepiſſe, cum magna multitudine ante diem VI. Kal. Nov. ſimul, id quod in tali re ſolet, alii [1] portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apulia [2] ſervile bellum moveri. Igitur ſenatus decreto Q. Marcius Rex Fæſulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca miſſi. Hi utrique [3] ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honeſta, atque inhoneſta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompejus Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hiſque permiſſum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, ſi quis indicaſſet de conjuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præ-

1. *portenta* hæc enumerat *Plut. vit. Cic.* & *Cicero* 3. in *Cat.* 2. *civile.* MS. D. 3. *ad urbem.* i. e. prope urbem, quia ante triumphum urbem ingredi Imperatoribus non licebat.

mium, servo libertatem & H-S. C. libero impunitatem ejus rei, & H-S cc. itemque decrevere, uti [1] familiæ gladiatoriæ Capuam, & in cætera municipia [2] distribuerentur pro cujusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa lætitia, atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit. Festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus [3] pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese; manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos; [4] rogitare; omnia pavere: superbia, atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur, & ipse [5] lege Plau-

1. *familiæ gladiatoriæ.* Qui apud lanistam quemvis artem gladiatoriam exercebant, ejusdem familia dicti erant: 2. *distribuerentur. scil.* ad evitandos tumultus qui sæpe ab iis excitari solebant in urbe. 3. *quibus, Reip. magn.* MSS. 2. sensus est, belli timor insolitus erat propter magnitudinem reip. vel in tam magna rep. 4. *Rogitare Deos.* MSS. 2. 5. *lege Plautia.* de vi & insidiis.

tia

tia interrogatus erat ab L. Paulo: postremo, dissimulandi caussa, & quasi sui expurgandi, sicuti [1] jurgio lacessitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive præsentiam ejus timens, sive ira commotus, [2] orationem habuit luculentam, atque utilem reipub. quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, [3] demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe [4] haberet: [5] ne existumarent, sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita repub. opus esse; cum eam servaret M. Tullius, [6] inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes; hostem, atque parricidam vocare. "Tum ille furibundus: Quoniam quidem "circumventus, inquit, ab inimicis præ"ceps agor, incendium meum [7] ruina ex"stinguam. Dein se ex curia domum

1. *jurgio. i. e.* calumnia. 2. *orationem.* primam *scil.* in Catilinam. 3. *demisso vultu.* longe alium Catilinæ gestum narrat Plutarchus. 4. *haberent.* MS. L. 5. *nec.* MSS. 6. *inquilinus* dicitur qui habitat in propria patria, ædibus vero alienis, seu conductitiis. 7. *ruina vestra.* MS. L.

proripuit. Ibi multa ſecum ipſe volvens, quod neque inſidiæ conſuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quam legiones ſcriberentur, multa antecapere quæ bello uſui forent, nocte intempeſta [1] cum paucis in Manliana caſtra profectus eſt. Sed Cethego, atque Lentulo, ceteriſque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus poſſent, opes factionis confirment, inſidias conſuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: ſeſe propediem cum magno exercitu ad urbem acceſſurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex ſuo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuſmodi:

"DEOS, hominesque teſtamur, im-
"perator, nos arma neque contra patriam
"cepiſſe, neque quo periculum aliis fa-
"ceremus, ſed uti corpora noſtra ab in-
"juria tuta forent: qui miſeri, egentes,
"[2] violentia atque crudelitate fœnerato-
"rum, plerique patria, ſed omnes fama,
"atque fortunis expertes ſumus: neque
"cuiquam noſtrum licuit, more majorum,

1. *cum paucis. ſcil.* trecentis armatis. *Plut.* 2. *violentia fœneratorum.* MS. L.

"[3] lege

"[1] lege uti, neque amiſſo patrimonio, "corpus liberum habere: tanta ſævitia fœ- "neratorum, atque prætoris fuit. Sæpe "majores veſtrum miſeriti plebis R. de- "cretis ſuis inopiæ ejus opitulati ſunt: ac "noviſſime, memoria noſtra, propter "magnitudinem æris alieni, volentibus "omnibus bonis, argentum [2] ære ſolutum "eſt. Sæpe ipſa plebes, aut dominandi "ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtra- "tuum armata, à patribus [3] ſeceſſit. At "nos non imperium, neque divitias pe- "timus; quarum rerum cauſa, bella, at- "que certamina omnia inter mortalis ſunt; "ſed libertatem, quam nemo bonus, niſi "cum anima ſimul, amittit. Te, atque "Senatum obteſtamur, conſulatis miſeris "civibus; legis præſidium, quod iniquitas "prætoris eripuit, reſtituatis; neve nobis "eam neceſſitudinem imponatis, ut quæ- "ramus, quonam modo maxume ulti ſan- "guinem noſtrum, pereamus.

Ad hæc, Q. Marcius reſpondit: ſi quid ab Senatu petere vellent, ab armis diſce- dant, Romam ſupplices proficiſcantur: ea

1. *lege.* Papiria *ſcil.* in gratiam creditorum lata. 2. *argentum ex ære communi ſol.* MSS. 2. vel potius refertur ad legem Valerii Flacci, qua *creditoribus quadrantem ſolvi juſſit.* Paterc. l. 2. 3. *feceſſit.* tres plebis ſeceſſiones fuere, quas vide *Flor.* l. 1. c. 22.

miſericordia atque manſuetudine Senatum, populumque Romanum ſemper fuiſſe, ut nemo unquam ab eo fruſtra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere pleriſque conſularibus, præterea optumo cuique literas mittit: ſe, falſis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiverit, fortunæ cedere, Maſſiliam in exilium proficiſci; non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet; ſed uti reſp. quieta foret; neve ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diverſas literas Q. Catulus in Senatu recitavit; quas ſibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra ſcriptum eſt.

"L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua "fides, [1] re cognita, grata mihi, magnis "in meis periculis, fiduciam commenda-"tioni meæ tribuit. [2] Quamobrem defen-"ſionem in conſilio novo non ſtatui para-"re: ſatisfactionem ex nulla conſcientia "de culpa proponere decrevi: quæ me-

1. *recognita.* MS. L. *in re cognita.* MSS. D. *i. e.* cum accuſaretur Catilina inceſti cum Virgine Veſtali. 2. *quamobrem* &c. locus hic valde perturbatus ita forſan explicetur: *Quamobrem defenſionem in conſilio novo* (*i. e.* conſilii mei novi) *non ſtatui* in Senatu *parare, ſatisfactionem, ex nulla conſcientia de culpa*, (*i. e.* non quod culpæ conſcius ſim) *proponere* tibi *decrevi. Quod* (*ſcil.* me nullius culpæ conſcium eſſe) *licet verum ſit, mecum* tamen *ipſe cognoſcas*, velim.

"dius

"dius fidius licet vera mecum cognoſcas. "Injuriis, contumeliiſque concitatus, "quod, fructu laboris induſtriæque meæ "privatus, [1] ſtatum dignitatis non obti- "nebam, publicam miſerorum cauſam "pro mea conſuetudine ſuſcepi: non quin "æs alienum meis [2] nominibus ex poſſeſ- "ſionibus ſolvere poſſem; cum & [3] alie- "nis nominibus liberalitas Aureliæ Ore- "ſtillæ, ſuis, filiæque copiis perſolveret: "ſed, quod non dignos homines honore "honeſtatos videbam, meque falſa ſuſpi- "cione alienatum eſſe ſentiebam; hoc no- "mine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes "reliquæ dignitatis conſervandæ ſum ſe- "cutus. Plura cum ſcribere vellem, nun- "ciatum eſt mihi vim parari. Nunc Ore- "ſtillam tibi commendo, tuæque fidei tra- "do. Eam ab injuria defendas, per libe- "ros tuos [4] rogatus. Aveto.

Sed ipſe, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea ſolicitatam armis exornat, cum faſcibus, atque aliis imperii inſignibus, in caſtra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta ſunt; Senatus Cati-

1. *ſtatum dig. i. e.* Conſulatum. 2. *nom. ſumptum* MSS. 2. 3. *alienis nominibus, i. e.* pecunias alienis nominibus vel aliorum cautione acceptas. 4. *rogatus. i. e.* rogo te.

linam,

linam, & Manlium hoſtes judicat, ceteræ multitudini diem ſtatuit, ante quam liceret [1] ſine fraude ab armis diſcedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea, decernit, uti conſules delectum habeant; C. Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet; Cicero urbi præſidio ſit. Ea tempeſtate mihi imperium populi R. multo maxume miſerabile viſum eſt: cui cum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parerent, domi otium, atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen cives, qui ſeque, remque publicam obſtinatis animis perditum irent. Namque, [2] duobus Senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinæ quiſquam omnium diſceſſerat. Tanta vis morbi, atque uti tabes pleroſque civium animos invaſerat. Neque ſolum illis aliena mens erat, qui conſcii conjurationis fuerant, ſed omnino cuncta plebes, novarum rerum ſtudio, Catilinæ incœpta probabat. Id adeo more ſuo videbatur facere. Nam

1. *ſine fraude. i. e.* impune. *Fraus & ipſa noxa dicitur, & quaſi quædam pœna præparatio.* Ulp. Dig. 50. Tit. 16. l. 131. 2. *duobus ſen. dec. i. e.* poſt duo Senatus decreta; quorum unum de iis qui indicarent conjurationem; alterum de iis qui deſererent.

ſemper

ſemper in civitate, quibus opes nullæ ſunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent; turba, atque ſeditionibus ſine cura aluntur: quoniam egeſtas facile habetur ſine damno. Sed urbana plebs ea vero præceps ierat multis de cauſſis. Primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxume præſtabant; item alii, per dedecora, patrimoniis amiſſis; poſtremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. Dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent, ſibi quiſque, ſi in armis foret, ex victoria talia ſperabat. Præterea juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos, atque alios omnis malum publicum alebat. Quo minus mirandum eſt, homines egentis, malis moribus, maxuma ſpe, reipublicæ [1] juxta ac ſibi conſuluiſſe. Præterea quorum, victoria Sullæ, parentes proſcripti, bona erepta,

[1] *juxta*, hoc eſt, peſſime.

jus

jus libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli eventum exſpectabant. Ad hoc, quicunque aliarum, atque Senatus, partium erant, conturbari rempub. quam [1] minus valere, ipſi malebant. Id adeo malum multos poſt annos in civitatem reverterat. Nam poſtquam Cn. Pompejo, & M. Craſſo COSS. tribunitia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummam poteſtatem nacti, quibus ætas, animuſque ferox erat, cœpere, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiendo, atque po'licitando magis incendere; ita ipſi clari, potenteſque fieri. Contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas, [2] Senatus ſub ſpecie, pro ſua magnitudine. Namque uti paucis verum abſolvam, per illa tempora quicumque rempub. agitavere, honeſtis nominibus, alii, ſicuti jura populi defenderent, pars, quo Senatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quiſque potentia certabant: neque illis modeſtia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

1. *minus valere.* ut prius, *ſi Reſp. valeret*: aliter legendum eſt *ſe minus valere.* 2. *Senatus ſub*, &c. *i. e.* ſub ſpecie defendendi Senatum, ſed reipſa ad magnitudinem ſuam augendam.

Sed

Sed postquam Cn. Pompejus ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ; paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi [1] innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, ceterosque judiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset; profecto magna clades, atque calamitas rempub. oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset; quin defessis & exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fulvius, Senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari jussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neque solum cives, sed cujuscumque modi genus hominum, quod modo usui bello foret. Igitur P. Umbre-

1. *innoxii*, passive.

no cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eoſque, ſi poſſit, impellat ad ſocietatem belli; exiſtimans publice, privatimque ære alieno oppreſſos, præterea quod natura gens Gallica bellicoſa eſſet, facile ad tale conſilium adduci poſſe. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, pleriſque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque ſine mora, ubi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu civitatis, & quaſi dolens ejus caſum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis ſperarent. Poſtquam illos videt queri de avaritia magiſtratuum, accuſare Senatum, quod in eo auxilii nihil eſſet; miſeriis ſuis remedium mortem exſpectare: "At ego, inquit, vobis, ſi modo viri eſſe "vultis; rationem oſtendam, qua tanta "mala iſta effugiatis. Hæc ubi dixit; Allobroges, in ſpem maximam adducti, Umbrenum orare, uti ſui miſereretur: nihil tam aſperum, neque tam difficile eſſe, quod non cupidiſſime facturi eſſent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum Decii Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neque aliena conſilii, propter Semproniam. Nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea

Gabi

Gabinium accerſit, quo major auctoritas ſermoni ineſſet. Eo præſente conjurationem aperit: nominat ſocios, præterea multos cujuſque generis innoxios; quo legatis animus amplior eſſet: dein eos, pollicitos operam ſuam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuere, quidnam conſilii caperent. In altera parte erat æs alienum, ſtudium belli, magna merces in ſpe victoriæ: at in altera majores opes, tuta conſilia, pro incerta ſpe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reipub. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam conſilio cognito, legatis præcipit, ut ſtudium conjurationis vehementer ſimulent; [1] ceteros adeant; bene polliceantur; dentque operam, ut eos quam maxume manifeſtos habeant. Iiſdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namque illi, quos ante Catilina dimiſerat, inconſulte, ac veluti per dementiam cuncta ſimul agere: nocturnis conſiliis, armorum, atque telorum portationibus, feſtinando, agitando omnia, plus

1. *ceteros.* conjuratos ſcil.

timoris,

timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, [1] ex ſociis cauſſa cognita, in vincula conjecerat; item in citeriore Gallia C. Muræna, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, conſtituerat, uti, cum Catilina in agrum Fæſulanum cum exercitu veniſſet, L. Beſtia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliquc graviſſimi invidiam optimo conſuli imponeret: [2] eo ſigno, proxima nocte cetera multitudo conjurationis ſuum quiſque negotium exequeretur. Sed ea diviſa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti cum magna manu duodecim ſimul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad conſulem, ceteroſque, quibus inſidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obſideret, eumque vi aggrederetur, alius autem alium: ſed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; ſimul, cæde, &

1. *ex S. C.* MS. D. aliique lib. impreſſi. 2. *eo ſignum dato.* MS. L.

incen-

incendio perculſis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus ſemper querebatur de ignavia ſociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non conſulto, in tali periculo opus eſſe: ſeque, ſi pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caſſio poſtulant jusjurandum, quod ſignatum ad cives perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli poſſe. Ceteri nihil ſuſpicantes dant: Caſſius [1] ſemet eo brevi venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiſcitur. Lentulus cum his T. Volturtium quendam Crotonienſem mittit; ut Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data atque accepta fide, ſocietatem confirmarent. Ipſe Volturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra ſcriptum eſt:

"Qui ſim, ex eo, quem ad te miſi, "cognoſces. Fac cogites, in quanta ca-

1. *Caſsius vero.* MS. L.

"lamitate

"lamitate ſis, & memineris, te virum
"eſſe: conſideres, quid tuæ [1] rationes
"poſtulent; auxilium petas ab omnibus,
"etiam ab infimis.

Ad hoc, mandata verbis dat; cum ab Senatu hoſtis judicatus ſit, quo conſilio ſervitia repudiet? in urbe parata eſſe, quæ juſſerit: ne cunctetur ipſe propius accedere. His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio per inſidias, Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur: cetera uti facto opus ſit, ita agant. Homines militares, ſine tumultu præſidiis collocatis, ſicuti præceptum erat, occulte pontem obſident. Poſtquam ad id loci legati cum Volturtio venere, ſimul utrinque clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora prætoribus ſe tradunt. Volturtius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe à multitudine defendit; dein, ubi à legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomptinum obteſtatus, quod ei notus erat, poſtremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hoſtibus, ſeſe prætoribus dedit.

1. *rationes. i. e.* rerum ſtatus.

Quibus

Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere. Conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque [1]Ceparium Terracinensem; qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt. Ceparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens in Senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo Senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis Volturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem adferre jubet. Volturtius interrogatus de itinere, de literis, postremo quid, aut qua de caussa, consilii habuisset; primo fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione; post, ubi fide

1. *Cep. quendam Terrac.* MSS. 2.

publica

publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: se paucis ante diebus à Gabinio, & Cepario socium ascitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in ea conjuratione esse. Eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibillinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam, atque Sullam antea; se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri; præterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur, perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognovissent, Senatus decernit, ut, abdicato magistratu, Lentulus, itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio Senatori traduntur. [1] Inter-

1. *interea plebs.* accensa *scil.* oratione 3. in Cat. quam Cicero ad Quirites sub hoc tempore habuit. Eodem etiam tempore supplicatio Diis ejus nomine decreta fuit.

ea

ea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cœlum tollere, velut ex servitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum ajebant. Is cum se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset; jussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, Senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex conjuratione deprehensi terrerent; eoque magis properaret ad urbem accedere, quo & cæterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maximis divitiis, summa potentia; alii rem incredibilem rati; pars tam-

etsi verum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda, videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant, indicem falsum esse; deque ea re postulant uti [1] referatur. Itaque, Cicerone consulente, frequens Senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum; neque amplius potestatem [2] faciundam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent indicium illud à P. Autronio machinatum: quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, C. Piso neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere quivere, uti per Allobroges, aut alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. Nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant; Piso, oppu-

1. *referatur. scil.* ad Senatum. 2. *potestatem faciendi. (scil.* orationem) MS. L.

gnatus

gnatus in judicio repetundarum, propter cujusdam transpadani supplicium injustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quod extrema ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem [1] opportuna videbatur; quod, is, privatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singillatim circumeundo, atque ementiendo quæ se ex Volturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque adeo, uti nonnulli equites Rom. qui præsidii causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsi, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex Senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in Senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Volturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum,

1. *opportuna*, i. e. credibilis, *scil.* conspirasse Cæsarem.

qui pretio rempublicam vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque libertos suos, lectos & exercitatos in audaciam, orabat, uti, grege facto, cum telis ad se irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat; convocato Senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulo ante frequens Senatus judicaverat contra remp. feciſſe. Tum D. Junius Silanus, primus ſententiam rogatus, quod eo tempore conſul deſignatus erat, de his, qui in cuſtodiis tenebantur, & præterea de L. Caſſio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, ſi deprehenſi forent, ſupplicium ſumendum decreverat: iſque poſtea, permotus oratione C. Cæſaris, [1] pedibus in ſententiam, Ti. Neronis iturum ſe dixerat; quod de ea re, [2] præſidiis additis, referendum cenſuerat. Sed Cæſar, ubi ad eum ventum eſt, rogatus ſententiam à conſule, hujuſcemodi verba locutus eſt.

1. *pedibus ire* in ſententiam eſt, cum tranſitione in locum alterius, aſſenſum ſuum ſignificant; & dicitur *diceſſio*: juxta Horatianum illud. *Hinc vos, vos hinc mutatis diſcedite partibus.* 2. *præſidiis additis.* Cæſar enim conjuratos per municipia diſtribuendos cenſuit; Nero, in cuſtodiis tenendos. App. l. 2.

Omnis

Omnis homines, P. CONSCRIPTI, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt; neque quisquam omnium lubidini simul & usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet. Si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P.C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna atque magnifica, quæ populi Rom. opibus creverat, infida, atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis divitiarum magis, quam [1] injuriæ bellum incœptum diceret, impunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses & in pace, & per inducias multa nefanda facinora fecissent, nunquam ipsi [2] per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quam quod in illos jure fieri

1. *injuriæ causa.* MSS. 2. 2. *per occasionem. i. e.* occasione data.

posset,

poſſet, quærebant. Hoc item vobis providendum eſt P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli,& cæterorum ſcelus, quam veſtra dignitas; neu magis iræ veſtræ, quam famæ, conſulatis. Nam ſi digna pœna pro factis eorum reperiretur, [1] novum conſilium approbo: ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exſuperat; iis utendum cenſeo, quæ legibus comparata ſunt. Plerique eorum, qui ante me ſententias dixerunt, compoſite atque magnifice caſum reip. miſerati ſunt: quæ belli ſævitia eſſet, quæ victis acciderent, enumeravere, rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuiſſent; fana, atque domos exſpoliari; cædem, incendia fieri; poſtremo armis, cadaveribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed, per deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infeſtos conjurationi faceret? ſcilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet? Non ita eſt: neque cuiquam mortalium injuriæ ſuæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuere. Sed alia aliis licentia eſt, P. C. qui demiſſi in obſcuro

1. *novum conſilium. ſcil.* ut conjurati, contra morem majorum, morte punirentur.

vitam

vitam agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novêre. Ita in maxima fortuna minima licentia est. Neque [1] studere, neque odisse, sed minimè irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo, P. C. omnis cruciatus minores, quam facinora illorum, esse. Sed plerique mortales postrema meminere; & in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de pœna differunt, si ea paulo [2] severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certe scio, quæ dixerit, studio reipub. dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. Eos mores, eamque modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena rep. nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, supervacaneum est disserere, cum præsenti diligentia clarissimi viri consulis, tanta præsidia sint in armis.

1. *studere. i.e.* favere. 2. *savior.* MS. L.

De

De pœna, possum equidem dicere id, quod res habet; in luctu, atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed, per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? an, quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti jubent. An quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? sin, quia levius est: quî convenit in minore negotio legem observare, cum eam in majore neglexeris? [1] At enim quis reprehendat, quod in parricidas reipub. decretum erit? [2] tempus, dies, fortuna; cujus lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid evenerit: cæterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis, & idoneis, ad indignos,

1. *at enim*. objiciet aliquis. 2. resp. *tempus*. *i. e.* præsens status reip. *dies*, *i. e.* posteri, si *fortuna* reip. mutata fuerit.

&

& non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Athenienſibus, triginta viros impoſuere, qui rempub. tractarent. Hi primo cœpere peſſimum quemque, & omnibus inviſum indemnatum necare. Eo populus lætari, & merito dicere fieri. Poſt, ubi paullatim licentia crevit; juxta bonos & malos lubidinoſe interficere, cæteros metu terrere. Ita civitas, ſervitute oppreſſa, ſtultæ lætitiæ gravis pœnas dedit. Noſtra memoria victor Sulla, cum Damaſippum, & alios hujuſmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari juſſit, quis non factum ejus laudabat? Homines ſceleſtos, & factioſos, qui ſeditionibus rempub. exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quiſque domum, aut villam, poſtremo aut vas, aut veſtimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in proſcriptorum numero eſſet. Ita illi, quibus Damaſippi mors lætitiæ fuerat, paulo poſt [1] ipſi trahebantur: neque prius finis jugulandi fuit, quam Sulla omnes ſuos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magna civitate multa & varia ingenia ſunt. Poteſt alio tempore, alio

1. *ad mortem ipſi*, &c. MS. L.

conſule, cui item exercitus in manu ſit, falſum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per Senatus decretum, conſul gladium eduxerit; quis illi finem ſtatuet, aut quis moderabitur? Majores noſtri, Patres Conſcripti, neque conſilii, neque audaciæ unquam eguere: neque ſuperbia obſtabat, quo minus inſtituta aliena, ſi modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, inſignia magiſtratuum ab Tuſcis pleraque ſumſerunt: poſtremo, quod ubique apud ſocios, aut hoſtes idoneum videbatur, cum ſummo ſtudio domi exſequebantur: imitari, quam invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis ſummum ſupplicium ſumebant. Poſtquam reſpub. adolevit, & multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes, alia hujuſcemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ ſunt; [1] quibus legibus exſilium damnatis permiſſum eſt. Hanc ego cauſſam P. C. quo minus conſilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque ſapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum

1. *quibus exſilium*, &c. MS. L.

impe-

imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minime: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent: neu quis de his postea ad Senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum existimare, eum contra rempublicam & salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit; cæteri [1] verbo, alius alii varie assentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens est, Patres Conscripti, cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi differuisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravere. Res autem monet, cavere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum

1. *verba illius.* MS. D. aliter refertur *verbum* ad varios modos suffragia ferendi; quosdam *scil. oratione*, alios *discessione*, huic vel illi assensum dedisse.

perſequare, ubi facta ſunt: hoc, niſi provideris, ne accidat; ubi [1] evenit, fruſtra judicia implores. Capta urbe, nihil ſit reliqui victis. Sed, per deos immortales, vos ego appello, qui ſemper domos, villas, ſigna, tabulas veſtras pluris, quam rempublicam feciſtis: ſi iſta, cujuſcumque modi ſint, quæ amplexamini, retinere, ſi voluptatibus veſtris ocium præbere vultis: expergiſcimini aliquando, & capeſſite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de ſociorum injuriis: libertas, & anima noſtra in dubio eſt. Sæpenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: ſæpe de luxuria, atque avaritia noſtrorum civium queſtus ſum: multoſque mortalis ea cauſſa adverſos habeo: qui mihi, atque animo meo nullius unquam delicti gratiam feciſſem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametſi vos parvi pendebatis; tamen reſpublica erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, boniſne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani ſit; ſed, hæc cujuſcumque modi videntur, noſtra, an, nobiſcum una, hoſtium futura ſint. Hic mi-

1. *evenerit* MSS. 2.

hi

hi quiſquam manſuetudinem, & miſericordiam nominat? jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amiſimus, quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo reſpublica in extremo ſita eſt. Sint ſane, quoniam ita ſe mores habent, liberales ex ſociorum fortunis: ſint miſericordes [1] in furibus ærarii: [2] ne illi ſanguinem noſtrum largiantur: &, dum paucis ſceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene, & compoſite C. Cæſar paulo ante in hoc ordine de vita, & morte diſſeruit, credo falſa exiſtimans ea, quæ de inferis memorantur, diverſo itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidoloſa habere. Itaque cenſuit, pecunias eorum publicandas, ipſos per municipia in cuſtodiis habendos; videlicet, ne, ſi Romæ ſint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conducta, per vim eripiantur. Quaſi verò mali, atque ſceleſti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam ſint; aut non ibi plus poſſit audacia, ubi ad defendendum opes minores ſunt. Quare vanum equidem hoc conſilium eſt, ſi periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu ſolus non ti-

1. *in furibus*. erga fures. 2. *ſed ne illi*, &c. MS. D.

met;

met; [1] eo magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo, cæteriſque ſtatuetis; pro certo habetote, vos ſimul de exercitu Catilinæ, & de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. Si paullulum modo vos languere viderint; jam omnes feroces aderunt. Nolite exiſtimare, majores noſtros armis rempublicam ex parva magnam feciſſe. Si ita res eſſet; multo pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe ſociorum, atque civium, præterea armorum, atque equorum major copia nobis, quam illis, eſt. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla ſunt; domi induſtria, foris juſtum imperium; animus in conſulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam; publice egeſtatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, ſequimur inertiam: inter bonos & malos diſcrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio poſſidet. Neque mirum, ubi vos ſeparatim ſibi quiſque conſilium capitis, ubi domi voluptatibus, [2] hic pecuniæ, aut gratiæ ſervitis; eo fit, ut

1. *eo magis. ſcil.* quia ipſe conjurationis conſcius videtur. 2. *hic.* in Senatu.

impetus

impetus fiat in [1] vacuam rempublicam. Sed ego hæc omitto. Conjuravere cives nobiliſſimi patriam incendere. Gallorum gentem, infeſtiſſimam nomini Romano, ad bellum arceſſunt: dux hoſtium cum exercitu ſupra caput eſt. Vos cunctamini etiam nunc, & dubitatis, quid, intra mœnia deprehenſis hoſtibus, faciatis? miſereamini, cenſeo. Deliquere homines adoleſcentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. Næ iſta vobis manſuetudo, & miſericordia, ſi illi arma ceperint, in miſeriam [2] vertet. Scilicet res ipſa aſpera eſt, ſed vos non timetis eam. Immo vero maxime; ſed inertia & mollitia animi, alius alium exſpectantes, cunctamini, videlicet diis immortalibus confiſi, qui hanc rempublicam in maximis ſæpe periculis ſervavere. Non votis, neque ſuppliciis muliebribus auxilia deorum parantur. Vigilando, agendo, bene conſulendo, proſpere omnia cedunt; ubi ſocordiæ [3] tete, atque ignaviæ tradideris; nequicquam deos implores. Irati, infeſtique ſunt. Apud majores noſtros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium ſuum, quod is contra imperium in hoſtem pugnaverat,

1. *vacuam* defenſoribus. 2. *convertatur*. MSS. 2. 3. *te*, MSS. 2.

necari

necari jussit. Atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cætera eorum huic sceleri [1] obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si diis, aut hominibus umquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi [2] iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de republica habuissent. Postremo, Patres Conscripti, si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam [3] verba contemnitis: sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu [4] faucibus urget: alii intra mœnia, atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli quidquam occulte potest: quo magis properandum est. Quare ita ego censeo; cum nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxima pericula venerit, hique indicio T. Volturtii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cædem, incen-

1. *obstat.* quo minus puniatur. Ironice. 2. *iterum, &c.* Nam *antea item conjuravere pauci, in quibus* forsan Cethegus. 3. *verba mea.* MS. L. 4. *in faucibus Italiæ.* MSS. 2.

dia, aliaque fæda crudelia facinora in civis, patriamque paraviſſe; de confeſſis, ſicuti de manifeſtis rerum capitalium, [1] more majorum ſupplicium ſumendum.

Poſtquam Cato aſſedit; conſulares omnes, itemque Senatus magna pars, ſententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: Senati decretum fit, ſicut ille cenſuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi, militiæque, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxime tanta negotia ſuſtinuiſſet. Sciebam ſæpenumero parva manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe: cognoveram, parvis copiis bella geſta cum opulentis regibus: ad hoc, ſæpe fortunæ violentiam toleraſſe: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuiſſe. Ac mihi, multa agitanti, conſtabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patraviſſe; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed poſtquam luxu, atque deſidia civitas corrupta eſt; rurſus reſp. magnitudine ſua

1. *more majorum*, antequam lex Porcia ferretur.

impe-

imperatorum, atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat; ac, ſicuti [1] effœta parente multis tempeſtatibus, haud ſane quiſquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoria mea, ingenti virtute, diverſis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæſar: quos quoniam res obtulerat, ſilentio præterire non fuit conſilium, quin utriuſq; naturam, & mores quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, [2] ſed alia alii. Cæſar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille manſuetudine, & miſericordia clarus factus: huic ſeveritas dignitatem addiderat. Cæſar dando, ſublevando, ignoſcendo; Cato, nihil largiundo, gloriam adeptus eſt. In altero miſeris perfugium; in altero malis pernicies. Illius facilitas, hujus conſtantia laudabatur. Poſtremo Cæſar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, bel-

1. *ſicuti effœta, parentum multis temp.* MSS. 2. *i. e.* poſt multos patrum noſtrorum annos, quaſi jam Roma effœta eſſet, haud ſane &c. & eſt metaphora ducta à fœminis, quæ continuo partu, aut ægro ventre non amplius pariunt. 2. *ſed alia alii. i. e.* non eadem utrique.

lum

lum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxime severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat; esse, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis [1] adsequebatur. Postquam uti dixi, Senatus in Catonis sententiam discessit; consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, [2] triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet: ipse, præsidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis ad lævam, circiter XII. pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis ejus facies. In eum locum, postquam demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregêre. Ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare im-

1. *illam adsequebatur.* MSS. 2. 2. *triumviros. scil.* capitales.

perium

perium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario, eodem modo supplicium sumtum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones instituit; cohortes [1] pro numero militum complet: dein, uti quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones [2] numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montes iter facere; modo ad urbem, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socii incepta patraviſſent. Interea servitia repudiabat, [3] cujus initio ad eum magnæ copiæ

1. *pro numero mil. i. e.* quantum paucitas militum pateretur; erant autem in singulis legg. cohortes 10. 2. *numero. i. e.* justo, *scil.* 6000. militibus in unaquaque legione. Erant autem, Appiano authore, 20000. militum in Catilinæ Exercitu. 3. *quorum.* MS. L.

con-

concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus [1] videri, causſam civium cum ſeruis fugitivis communicaſſe. Sed poſtquam in caſtra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, cæteriſq; quos ſupra memoravi, ſuppicium ſumtum: plerique, quos ad bellum ſpes rapinarum, aut novarum rerum ſtudium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes aſperos magnis itineribus in agrum [2] Piſtorienſem abducit, eo conſilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præſidebat, ex difficultate rerum [3] eadem illa exiſtimans, quæ ſupra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, caſtra propere movit, ac ſub ipſis radicibus montium conſedit, qua illi deſcenſus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longe aberat, utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos [4] in fugam ſequeretur. Sed Catilina, poſtquam vidit montibus, atque copiis hoſtium ſeſe clauſum, in urbe res adverſas, neque fu-

1. *exiſtimans videri.* MSS. 2. 2. *Piſtorium* eſt oppidum in occidentali parte Etruriæ. 3. *eadem illa*, &c. *i. e.* conſilia Catilinæ percipiens. 4. *in fuga.* MS. D.

gæ,

gæ, neque præſidii ullam ſpem; optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, ſtatuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque concione advocata, hujuſcemodi orationem habuit.

Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere, neque ex ignavo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujuſque animo audacia natura, aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere. Timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; ſimul uti cauſſam conſilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, ſocordia, atque ignavia Lentuli, quantam ipſi, nobiſque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præſidia opperior, in Galliam proficiſci nequiverim. Nunc vero, quo in loco res noſtræ ſint, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hoſtium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obſtant: di tuus in his locis eſſe, ſi maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egeſtas prohibet. Quocumque ire placet ferro iter aperiundum eſt. Quapropter vos moneo, uti forti, atque

parato

parato animo ſitis; &, cum prœlium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam; præterea libertatem, atque patriam in dextris veſtris portare. Si vincimus; omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt. Sin metu ceſſerimus, eadem illa advorſa fient; neque locus, neque amicus quiſquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis neceſſitudo impendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis [1] ſupervacaneum eſt pro potentia paucorum pugnare. Quò audacius aggredimini, memores priſtinæ virtutis. Licuit vobis cum ſumma turpitudine in exſilio ætatem agere. Potuiſtis nonnulli Romæ, amiſſis bonis, alienas opes exſpectare. Quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc ſequi decreviſtis. Si hæc relinquere vultis, audacia opus eſt. Nemo, niſi victor, pace bellum mutavit. Nam, in fuga ſalutem ſperare, cum arma, quîs corpus tegitur, ab hoſtibus averteris; ea verò dementia eſt. Semper in prœlio iis maximum eſt periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. Cum vos conſidero, milites; & cum facta ve-

1. *ſupervacaneum. i. e.* non ex neceſſitate ſed libidine.

ſtra

ſtra æſtimo: magna me ſpes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus veſtra me hortantur; præterea neceſſitudo, quæ etiam timidos fortes facit. Nam, multitudo hoſtium ne circumvenire queat, prohibent anguſtiæ loci. Quod ſi virtuti veſtræ fortuna inviderit, cavete, ne inulti animam amittatis; neu capti potius, ſicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuoſam victoriam hoſtibus relinquatis.

Hæc ubi dixit; paullulum commoratus, ſigna canere jubet; atque inſtructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior eſſet, ipſe pedes exercitum pro loco, atque copiis inſtruit. Nam, uti planities erat inter ſiniſtros montes, & ab dextera rupes aſpera, octo cohortes in fronte conſtituit; [1] reliqua ſigna in [2] ſubſidiis arctius collocat. Ab his centuriones omnes & [3] evocatos, præterea ex gregariis militibus [4] optime quemque armatum in primam a-

1. *reliqua ſigna. i. e.* reliquas cohortes quarum ſignum erat Draco. 2. *in ſubſidiis. i. e.* à tergo, poſt principia, unde prioribus ſubſidium afferre poſſint. 3. *lectos & evocatos.* MSS. 2. *evocati* autem dicebantur, qui ex provinciis ſociiſque civitatibus militabant. 4. *optimum.* MSS. 2.

ciem

ciem ſubducit. C. Mallium in dextra, Fæſulanum quendam in ſiniſtra parte curare jubet: ipſe cum libertis, & [1] calonibus propter Aquilam adſiſtit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, [2] pedibus æger, quod prælio adeſſe nequibat, M. Petrejo legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas [3] tumulti cauſſa conſcripſerat, in fronte, poſt eas cæterum exercitum in ſubſidiis locat. Ipſe equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint ſe contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis ſuis certare. Homo militaris, quod amplius annos 30. tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magna gloria in exercitu fuerat, pleroſque ipſos, factaque eorum fortia noverat, ea commemorando, militum animos accendebat. Sed ubi omnibus rebus exploratis, Petrejus tuba ſignum dat, cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hoſtium exercitus. Poſtquam eo ventum eſt, unde à ferentariis prælium committi poſſet; maximo clamore, inſe-

1. *colonis prope*, &c. MSS. 2. 2. *pedibus æger.* Ægritudinem hanc ideo ſimulavit, ne Catilina illum palam conviciis laceſſeret, ob partes ſuas abdicatas. Dio. l. 37 3. *tumultus.* MSS. 2.

ſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, priſtinæ virtutis memores, cominus acriter inſtare, illi haud timidi reſiſtunt: maxima vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie verſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſauciis accerſere: omnia providere: multum ipſe pugnare, ſæpe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hoſtes inducit; eoſque perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Mallius, & Fæſulanus in primis pugnantes cadunt. Poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum vero cerneres quanta audacia, quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quiſque vivus pugnando locum ceperat, eum amiſſa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paullo [1] diverſius, ſed omnes

1. *diverſius.* Longius à ſtatione.

tamen

tamen [1] adversis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe à suis inter hostium cadavera repertus est, paullulum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti suæ, hostiumque vitæ juxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Rom. lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris visundi, aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus, atque gaudia agitabantur.

1. *adversis vulneribus. scil.* in pectore.

C. CRISPI SALLUSTII JUGURTHA, SEU BELLUM JUGURTHINUM.

FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla, atque ævi brevis, sorte potius, quam virtute, regatur. Nam contra reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magisque naturæ industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque, & clarus est, neque fortuna eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artes bonas neque dare, neque eripere cuiquam potest: sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessumdatus

datus est : pernicioſa lubidine pauſſiſper uſus; ubi per ſocordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accuſatur : ſuam quique culpam [1] actores ad negotia transferunt. Quod ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, [2] multum etiam periculoſa petunt; neque regerentur magis, quam regerent caſus; & [3] eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam uti genus hominum compoſitum ex corpore & anima eſt : ita res cunctæ, ſtudiaque omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuſcemodi brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. Poſtremo, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, ſic finis eſt ; omniaque orta occidunt, & aucta ſeneſcunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque [4] habet cuncta, neque ipſe habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum

1. *actores*. metaphora ducta à juris-peritis, apud quos actor quandoque pro advocato ponitur, *negotium* pro lite. 2. *multaque etiam* (MS. D.) *perniciosa*. MS. L. 3. *eo mag.* ad eam magnitudinem. 4. *habet*. comprehendit.

atque ignaviam ætatem agunt: cæterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu atque ſocordia torpeſcere ſinunt; cum præſertim tam multæ, variæque ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempeſtate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem [1] jus fuit, tuti, aut eo magis honeſti ſunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas; tamen importunum eſt: cum præſertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hoſtilia portendant. Fruſtra autem niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium quærere, extremæ dementiæ eſt: niſi forte quem inhoneſta & pernicioſa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem ſuam [2] gratificari. Cæterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno uſui eſt memoria rerum geſtarum: cujus de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtimet memet ſtudium

4. *jus. ſcil.* imperii. 2. *gratificari.* gratis concedere.

meum

meum laudando extollere. Atq; ego credo fore, qui, quia decrevi procul a republica ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant: [1] certe, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conviviis gratiam quærere. Qui si reputaverint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem assequi nequiverint; & postea, quæ genera hominum in Senatum pervenerint: profecto existimabunt, me magis [2] merito, quam ignavia, judicium animi mei mutavisse; majusque commodum ex otio meo, quam ex alienorum negotiis, reipublicæ venturum. Nam sæpe audivi, Q. Maximum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere; cum majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam [3] virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis est omnium his moribus, [4] quin divitiis, & sumptibus, non probitate,

1. *certe. i. e.* præcipue illi, *quibus*, &c. 2. *merito. i. e.* justa de causa. 3. *virtutis.* MS. L. 4. *qui non.* MSS. 2.

neque induſtria, cum majoribus ſuis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem ſoliti erant nobilitatem antevenire, furtim, & per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quaſi prætura, & conſulatus, atque alia omnia hujuſcemodi per ſe ipſa clara, & magnifica ſint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea ſuſtinent, virtus eſt. Verum ego liberius, altiuſque proceſſi, dum me civitatis morum piget, tædetque. Nunc ad incœptum redeo.

Bellum ſcripturus ſum, quod populus Rom. cum Jugurtha rege Numidarum geſſit: primum, quia magnum & atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum ſuperbiæ nobilitatis obviam itum eſt. Quæ contentio divina & humana cuncta permiſcuit, eoq; vecordiæ proceſſit; uti ſtudiis civilibus [1] bellum, atque vaſtitas Italiæ finem facerent. Sed prius quam hujuſcemodi rei initium expedio, pauca ſupra repetam; quo, ad cognoſcendum, omnia illuſtria magis, magiſque in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo dux Carthaginienſium Hannibal, poſt magnitudinem [2] nominis Romani, Italiæ o-

1. *bellum.* Marcianum *ſcil.* 2. *imperii R.* MS. L.

pes

pes maxime attriverat; Maſiniſſa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui poſtea Africano cognomen [1] ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginienſibus, & capto Syphace, cujus in Africa magnum, atque late imperium valuit, populus Rom. quaſcumque urbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Maſiniſſæ bona atq; honeſta nobis permanſit: ſed [2] imperii, vitæque ejus, finis idem fuit. Dein Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, Manaſtabale, & Guluſſa, fratribus morbo abſumtis. Is Atherbalem, & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Jugurthamque filium Maſtanabalis fratris, [3] quem Maſiniſſa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit. Qui, ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, ſed multo maxime ingenio validus, non ſe luxui, neque ineriæ corrumpendum dedit; ſed, uti mos gentis illius eſt, equitare, jaculari, curſu cum æqualibus certare; &, cum omnes gloria anteiret, omnibus ta-

1. *ex virtute*, i. e. propter virtutem ejus bello hoc Africano manifeſtam. 2. *imperii*, &c. i. e. non prius imperium amiſit, quàm vitam. 3. *quem*, ſcil. Jugurthamm.

men carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in [1] primis ferire; plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existimans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta ætate sua, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium avida imperii, & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ [2] transvorsos agit. Ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa; ex quibus, si talem virum dolis interfeciſſet, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Jugurtha manu promtus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa,

1. *inter primos.* MSS. D. 2. *transvorsos agit.* à recto cursu depellit.

cum

cum populo Rom. equitum atque peditum auxilia mitteret; sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sævitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognovit; multo labore, multaque cura, præterea modestissime parendo, & sæpe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, uti nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti. Quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, ingenii solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi, atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque

potiores erant, factioſi, domi potentes, apud ſocios clari magis, quam honeſti; qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, ſi Micipſa rex occidiſſet, fore uti ſolus imperio Numidiæ potiretur: in ipſo maximam virtutem, Romæ omnia venalia eſſe. Sed poſtquam, Numantia deleta, Pub. Scipio dimittere auxilia, & ipſe revorti domum decrevit: donatum, atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium adduxit; ibique ſecreto monuit, uti potius publice, quam privatim, amicitiam populi Rom. coleret: neu quibus largiri inſueſceret; periculoſe à paucis emi, quod multorum eſſet. Si permanere vellet in ſuis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum: ſin properantius pergeret, ſuamet ipſum pecunia præcipitem caſurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipſæ redderet, dimiſit. Earum ſententia hæc erat. "Jugurthæ tui bello "Numantino longe maxima virtus fuit: "quam rem tibi certè ſcio gaudio eſſe. "Nobis ob merita ſua carus eſt: ut idem "S.P.Q.R. ſit, ſumma ope nitemur. Ti"bi quidem pro noſtra amicitia gratulor. "En habes virum dignum te, atque avo "ſuo Maſiniſſa. Igitur rex, ubi ea quæ fama

fama acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit, cum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum; & Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit, & testamento pariter cum filiis hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemque Atherbale, & Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurtha habuisse.

Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quam si genuissem, ob beneficia carum fore, neque ea res [1] falsum me habuit. Nam ut alia magna, & egregia tua omittam, novissime rediens Numantia, meque regnumque meum gloria honoravisti; tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen [2] familiæ renovatum est; postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dex-

1. *falsum me habuit, i. e.* fefellit. 2. *fam. nostræ.* MSS. 2.

tram

tram, [1] per regni fidem moneo, obteſtorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres ſunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere, quam ſanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque theſauri, præſidia regni ſunt, verum amici; quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide [2] pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, ſi tuis hoſtis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, ſi boni eritis; ſi mali imbecillum. Nam concordia res parvæ creſcuut, diſcordia maximæ dilabuntur. Cæterum ante hos te, Jugurtha, quia ætate, & ſapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior eſt, etiam ſi accipit injuriam, tamen quia plus poteſt, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempſal, colite, obſervate talem hunc virum: imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos [3] ſumſiſſe videar, quam genuiſſe.

Ad ea Jugurtha, tametſi regem ficta locutum intelligebat, & ipſe longe aliter

1. *per regni fidem. i. e.* per fidem quam mihi debes, ſeu regi tuo, ſeu tibi regnum relinquenti. 2. *parantur.* MSS. 2. 3. *ſumſiſſe.* adoptaſſe.

animo

animo agitabat; tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio justa magnifice fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextera Atherbalem adsedit; ne medius ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Jugurtha inter alias res [1] jacit, oportere quinquennii consulta, & decreta omnia rescindi. Nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum perveniſſe. Quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, ne-

1. *ait*. MSS. 2.

que

que lenitur animus ferox : ſtatuit quovis modo inceptum perficere. Primo conventu, quem ab regulis factum ſupra memoravi, propter diſſenſionem placuerat dividi theſauros, fineſque imperii ſingulis conſtitui. Itaque ad utramque rem tempus decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris, alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte ejus utebatur domo, qui [1] proximus lictor Jugurthæ, carus acceptuſque ei ſemper fuerat : quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, impellitque, uti tamquam ſuam domum viſens eat : portarum claves adulterinas paret; nam veræ ad Hiempſalem referebantur : cæterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna venturum manu. Numida mandata brevi conficit : atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introduxit. Qui poſtquam in ædes irrupere; diverſi regem quærere; dormientes alios, alios occurſantes interficere : ſcrutari loca abdita; clauſa effringere : ſtrepitu & tumultu omnia miſcere : cum interim Hiempſal reperitur, occultans ſe tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus, & ignarus lo-

1. *proximus*, qui proxime regem præcedebat.

ci

ci profugerat. Numidæ caput ejus, uti jussi erant, ad Jugurtham referunt. Cæterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur: Atherbalem, omnesque, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partis discedunt Numidæ: plures Atherbalem sequuntur, sed [1] illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maximas potest copias armat: urbes partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui Senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis: tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha patratis consiliis, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Rom. neque adversus iram ejus usquam, nisi in avaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. Itaque paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit: quis præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: dein novos acquirant: postremo,

1. *illum alterum. scil.* Jugurtham.

quem-

quemcumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, & ex præcepto regis hospitibus, aliisque, quorum ea tempestate in Senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, ut ex maxima invidia in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex Senatu [1] ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum [2] consuleretur. Igitur, ubi legati satis confidunt, die constituto Senatus utrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus.

P. C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo [3] procurationem existimarem meam; cæterum jus, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiæque quam maximo usui esse populo Rom. vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si ea feciſſem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem; Jugurtha, homo omnium,

1. *ambiundo.* blandiendo. 2. *consuleretur.* decerneretur. 3. *procurationem.* administrationem. Et est metaphora ducta à foro judiciali, nam procuratores provinciarum postea ab Augusto constituti erant.

quos

quos terra ſuſtinet, ſceleratiſſimus, contempto imperio veſtro, Maſiniſſæ me nepotem, utique [1] ab ſtirpe ſocium, atque amicum populi Rom. regno fortuniſque omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eo miſeriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob majorum meorum beneficia, poſſe me à vobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia à populo Rom. quibus non egerem; [2] ſecundum ea, ſi deſideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per ſe ipſa probitas eſt, neque [3] mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miſerrimum eſt, cogor prius oneri, quam uſui eſſe. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti ſunt, aut in ſuis dubiis rebus ſocietatem veſtram appetiverunt. Familia noſtra cum populo Rom. bello Carthaginienſi amicitiam inſtituit, quo tempore magis fides [4] ejus quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos P. C. nolite pati me nepotem Maſiniſſæ fruſtra à vobis auxilium petere. Si ad

1. *ab ſtirpe*, nempe à patre & avo. 2. *ſecundum ea*, deinde, *ſed*, MSS. 2. 3. *mihi in manu*. In mea poteſtate Jugurthæ mores emendare. 4. *ejus*. *ſci*. populi Rom. cujus *fortuna* bello Carthaginienſi maxime attrita erat.

impe-

impetrandum nihil cauſſæ haberem, præter miſerandam fortunam; quod paullo ante rex genere, fama, atque copiis potens; nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exſpecto: tamen erat majeſtatis populi Rom. prohibere injuriam; neque pati, cujuſquam regnum per ſcelus creſcere. Verum ego iis finibus ejectus ſum, quos majoribus meis populus Rom. dedit: unde pater, & avus meus una vobiſcum expulere Syphacem, & Carthaginienſes. Veſtra beneficia mihi erepta ſunt, P. C. vos in mea injuria deſpecti eſtis. Eheu me miſerum! huccine, Micipſa pater, beneficia tua evaſere, uti quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem feciſti, is potiſſimum ſtirpis tuæ exſtinctor ſit? nunquamne ergo familia noſtra quieta erit? ſemperne in ſanguine, ferro, fuga verſabimur? Dum Carthaginienſes incolumes fuere, [1] jure omnia ſæva patiebamur. Hoſtis ab latere: vos amici procul: ſpes omnis in armis erat. Poſtquam illa peſtis ex Africa ejecta eſt, læti pacem agitabamus: quippe, quis hoſtis nullus erat, niſi forte quem vos [2] juſſiſſetis. Ecce autem ex improviſo Jugurtha, intoleranda audacia, ſcelere, atque ſu-

1. *jure* belli. 2. *juſſiſſetis.* pro hoſte habendum eſſe.

perbia

perbia ſeſe efferens, fratre meo, atque eodem propinquo ſuo interfecto, primum regnum ejus ſceleris ſui prædam fecit: poſt, ubi me iiſdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim aut bellum exſpectantem, in imperio veſtro, ſicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miſeriis effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno eſſem. Ego ſic exiſtimabam, Patres Conſcripti, uti prædicantem audiveram patrem meum; qui veſtram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem ſuſcipere, cæterum ex omnibus maxime tutos eſſe. Quod in familia noſtra fuit, præſtitit, uti in omnibus bellis adeſſet vobis: nos uti per otium tuti ſimus, in manu veſtra eſt, Patres Conſcripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis ſuis ratus eſt nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipſe ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potiſſimum infelix accedam? generis præſidia omnia exſtincta ſunt: pater, uti neceſſe erat, naturæ conceſſit: fratri, quem minime decuit, propinquus per ſcelus vitam eripuit: affines, amicos, propinquos cæteros meos, alium alia clades oppreſſit: capti ab Jugurtha, pars in crucem acti, pars beſtiis

beſtiis objecti ſunt: pauci, quibus relicta eſt anima, clauſi in tenebris cum mærore & luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amiſi, aut ex neceſſariis advorſa facta ſunt, incolumia manerent: tamen, ſi quid ex improviſo mali accidiſſet, vos implorarem, Patres Conſcripti, quibus pro magnitudiue imperii, jus, & injurias omnes curæ eſſe decet. Nunc vero exſul patria, domo, ſolus, atque omnium honeſtarum rerum egens, [1] quos accedam, aut quos appellem? nationesne, an reges, qui omnes familiæ noſtræ ob veſtram amicitiam infeſti ſunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hoſtilia monumenta plurima ſint? an quiſquam noſtri miſereri poteſt, qui aliquando vobis hoſtis fuit? Poſtremo, Maſiniſſa nos inſtituit, P. C. ne quem coleremus, niſi populum Rom. ne ſocietates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præſidia nobis in veſtra amicitia fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis eſſe. Virtute, ac diis volentibus, magni eſtis & opulenti: omnia ſecunda, & obedientia ſunt: quo facilius ſociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata a-

1. *quo.* MSS. 2.

micitia

micitia Jugurthæ, parum cognita, transorsos agat: quos ego audio maxima ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid le absente, incognita causſa, ſtatuatis: ingere me verba, & fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in has miſerias projectus ſum, eadem hæc ſimulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc ſceleribus ſuis ferox atque præclarus eſt, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem noſtrum, fratris mei necis, mearumque miſeriarum graves pœnas reddat. Jam jam frater animo meo cariſſime, quamquam tibi immaturo, &, unde minime decuit, vita erepta eſt, tamen lætandum magis, quam dolendum puto caſum tuum. Non enim regnum, ſed fugam, exilium, egeſtatem, & has omnes, quæ me premunt, ærumnas cum anima ſimul amiſiſti: at ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulſus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum præbeo: incertus quid agam, tuasne injurias perſequar, ipſe, auxilii egens; an regno conſulam, cujus vitæ, neciſque poteſtas ex opibus alienis pendet. Utinam emori, fortunis meis honeſtus exitus

exitus esset: ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuriæ concessissem. Nunc quoniam neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per majestatem populi Rom. subvenite misero mihi: ite obviam injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quam caussa freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod injuriam facere nequisset: Jugurtham ab Senatu petere, ne se alium putaret, ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deinde utrique Curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia depravata, Atherbalis dicta contemnere; Jugurthæ virtutem laudibus extollere; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum

num & æquum divitiis carius erat, ſubveniendum Atherbali, & Hiempſalis mortem ſeverè vindicandam cenſebant. Sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factioſus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; cæterum vitia ſua callide occultans. Is poſtquam videt regis largitionem famoſam, impudentemque, veritus, quod in tali re ſolet, ne [1] polluta licentia invidiam accenderet, animum à conſueta lubidine continuit. Vicit tamen in Senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipſa obtinuerat, inter Jugurtham, & Atherbalem dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens, quia Conſul, C. Graccho & M. Fulvio interfectis, acerrime vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametſi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratiſſime recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti famæ, fidei, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via aggreſſus, pleroſque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diviſione, quæ

1. *polluta. ſcil.* pretio.

pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro viriſque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, ſpecie, quam uſu, potiorem, quæ portuoſior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal poſſedit. Res poſtulare videtur Africæ ſitum paucis exponere, & eas gentis, quibuſcum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut aſperitatem, item ſolitudines minus frequentata ſunt, de iis haud facile compertum narraverim: cætera quam pauciſſimis abſolvam.

In diviſione orbis terræ plerique in parte tertia Africam poſuere. Pauci tantummodo Aſiam, & Europam eſſe; ſed Africam in Europa. Ea fines habet ab occidente, [1] fretum noſtri [2] maris & [3] Oceani: ab ortu ſolis declivem [4] latitudinem, quem locum Catabathmon [5] incolæ appellant. Mare ſævum, importuoſum. Ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cœlo, terraque penuria aquarum:

1. *fretum.* Herculeum nempe. 2. *noſtri maris. ſcil.* Mediterranei. 3. *Oceanum* potius, *ſcil.* Atlanticum, qui à freto Herculeo uſque ad partes auſtrales Africam terminat. 4. *declivem latitudinem. ſcil.* inter Ægyptum & Cyrenaicam, quem locum omnes fere veteres Geographi Africæ terminum poſuere. 5. *Incolæ. ſcil.* Græci, qui ductu Batti Theræorum regis locum hunc poſſederunt. Herod. lib. 4. Ita infra, *Cyrene, Colonia Thereon.*

genus

genus hominum ſalubri corpore, velox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſolvit, niſi qui ferro, aut à beſtiis interiere. Nam morbus haud ſæpe quemquam ſuperat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique poſtea acceſſerint, aut quo modo inter ſe permixti ſint; quamquam ab ea fama, quæ pleroſque obtinet, diverſum eſt: tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempſalis dicebantur, interpretatum nobis eſt; utique rem ſeſe habere cultores ejus terræ putant, quam pauciſſimis dicam. Cæterum fides ejus rei penes auctores erit. Africam initio habuere Gætuli, & Libyes, aſperi, incultique; quîs cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, [1] uti pecoribus. Hi neque moribus neque lege, aut imperio cujuſquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coegerat, ſedes habebant. Sed poſtquam in Hiſpania Hercules, ſicut Afri putant, interiit: exercitus ejus compoſitus ex gentibus variis, amiſſo duce, ac paſſim multis ſibi quiſque imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Perſæ,

1. *uti pecoribus.* ita Dion. Afer.

Ἀλλ' αὔτως, ἅτε θῆρες, ἀνὰ δρύα βουκολέονται,
Νήϊδες ἀσταχύων καὶ ἀπεύθεες ἀμήτοιο.

& Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos noſtro mari locos occupavere. Sed Perſæ [1] intra Oceanum magis: hique alveos navium inverſos pro tuguriis habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hiſpanis emundi, aut mutandi copia erat. Mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Gætulos ſecum miſcuere: & quia ſæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, [2] ſemet ipſi [3] Numidas appellavere. Cæterum adhuc ædificia Numidarum agreſtium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quaſi navium carinæ ſunt. Medis autem, & Armeniis acceſſere Libyes. Nam hi propius mare Africum agitabant: Gætuli ſub ſole magis, haud procul ab ardoribus: [4] hique mature oppida habuere. Nam, freto diviſi ab Hiſpania, mutare res

1. *intra Oceanum. i. e.* introrſus ad Oceanum. 2. *ſemetipſos* (MSS. 2.) *appellavere. i. e.* appellati erant; non enim ſibimet ipſis Græcum nomen impoſuerunt. 3. *Numidas.* Eandem vocis hujus rationem affert Plin. lib. 5. cap. 3. *Nomades a permutandis pabulis, mapalia ſua, hoc eſt domus, plauſtris circumferentes.* Sed non (uti commentatoribus videtur) à νεμω paſco, hoc enim nihil ad migrationem & permutationem, in qua vim derivationis ponunt loci citati; ſed à νομη ulcus, quod ſerpendo carnem depaſcitur, vel à νεμω diſtribuo, partior; juxta lectionem Joh. Chryſoſtomi: *alia, deinde alia loca partiverant.* antiq. pro partiti erant. 4. *hique. i. e.* Libyes.

inter

inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea [1] Nomo-Numidæ, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxima Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coëgere; nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad [2] nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi, denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine solicitata plebe, & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrimetum, Leptim, aliasque urbes in ora maritima condidere: eæque brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igi-

1. *sub nomine Numidæ*, MSS 2. *Numidæ nomine*, libri impressi. 2. *nostrum mare* videtur hic alio sensu ac supra sumi, *scil.* non pro toto Mediterraneo, sed pro ea parte quæ Italiæ ex adverso jacet; *Mare Africum* vero pro ea Mediterranei portione, quæ Mauritaniam ab Hispania dirimit.

tur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, [1] ſecundo mari prima Cyrene eſt, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Philenorum aræ: quem locum Ægyptum verſus finem imperii habuere Carthaginienſes: poſt aliæ Punicæ urbes. Cætera loca uſque ad Mauritaniam Numidæ tenent. Proxime Hiſpaniam Mauri ſunt. Super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare; poſt eos Æthiopas eſſe: dein loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginenſium, quos noviſſime habuerant, populus Romanus per magiſtratus adminiſtrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen uſque [2] Mulucham ſub Jugurtha erant: Mauris omnibus rex [3] Bocchus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus populi Rom. itemque nobis neque bello, neque pace, antea cognitus. De Africa, & ejus incolis, ad neceſſitudinem rei ſatis dictum.

Poſtquam, diviſo regno, legati Africa deceſſere; & Jugurtha contra timorem

1. *ſecundo mari. i e.* ſecundùm mare. 2. *Mulucham.* juxta Strabonem lib. 17. *Molocath* Mauritaniam terminat. 3. *Bocchus.* hunc Romanorum amicum dicit Strabo.

animi

animi præmia ſceleris adeptum ſeſe videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia eſſe, ſimul & illorum pollicitationibus accenſus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. Ipſe acer, bellicoſus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, [1] quam metuendus. Igitur ex improviſo fines ejus cum magna manu invadit: multos mortales cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque hoſtiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum ſuum convertit, exiſtimans dolore permotum Atherbalem injurias ſuas manu vindicaturum, eamque rem belli cauſſam fore. At ille, quod neque ſe parem armis exiſtimabat, & amicitia populi Rom. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis queſtum miſit: qui tametſi contumelioſa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum ſumere: quia tentatum antea [2] ſecus ceſſerat. Neque eo magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum

1. *quam ipſe metuendus.* M S. D. 2. *ſecus.* i. e. aliter quam expectaverat.

ejus regnum animo jam invaſerat. Itaque non, ut antea, cum prædatoria manu, ſed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. Cæterum, qua pergebat, urbes, agros vaſtare, prædas agere; ſuis animum, hoſtibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eo proceſſum, uti regnum aut relinquendum eſſet, aut armis retinendum, neceſſario copias parat, & Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longe à mari prope [1] Cirtam oppidum utriuſque conſedit exercitus: & quia diei extremum erat, prælium non incœptum; ſed ubi plerumque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium invadunt; ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant, ſunduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: &, ni multitudo [2] togatorum fuiſſet, quæ Numidas inſequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumſedit: vineis, turribuſque, & machinis omnium generum expugnare

1. *Cirtam.* Atherbalis regiam. 2. *togatorum. i. e.* Romanorum. Dicit Strabo Micipſam Græcos multos in Cirtam induxiſſe.

aggre-

greditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. Rom. verbis nuncient, velle & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse. Legati Africam maturantes veniunt; eo magis quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit: sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate Senatus esse: ab adolescentia sua ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob easdem artes à Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse. Cæterum, quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum injuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviam isse, populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab [1] jure gentium sese prohi-

[1] *jure gentium* pro jure naturæ, (*Cal.* de vi repellend.) quibus vocibus autheres sæpe promiscue utuntur.

buerit: poſtremo, de omnibus rebus legatos Romam brevi miſſurum. Ita utrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha ubi eos Africa deceſſiſſe ratus eſt, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare poteſt: vallo, atque foſſa mœnia circumdat: turres exſtruit, eaſque præſidiis firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defenſoribus mœnium præmia modo, modo formidinem oſtentare: ſuos hortando ad virtutem arrigere: prorſus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnes fortunas ſuas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, auxilii ſpem nullam, penuria rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe; ex iis, qui una Cirtam profugerant, duos maxime impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miſerando caſum ſuum, confirmat, uti per hoſtium munitiones noctu ad proximū mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus juſſa efficiunt: literæ Atherbalis in Senatu recitatæ, quarum ſententia hæc fuit.

Non mea culpa ſæpe ad vos oratum mitto, P. C. ſed vis Jugurthæ ſubigit: quem tanta lubido me extinguendi invaſit, uti neque vos, neque Deos immortales

in

in animo habeat; ſanguinem meum quam omnia malit. Itaque quintum jam menſem ſocius & amicus populi Rom. armis obſeſſus teneor: neque mihi Micipſæ patris mei beneficia, neque veſtra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus ſum. Plura de Jugurtha ſcribere dehortatur me [1] fortuna mea: etiam antea expertus ſum, parum fidei miſeris eſſe. Niſi tamen intelligo illum, [2] ſupra quam ego ſum petere, neque ſimul amicitiam veſtram, & regnum meum ſperare. Utrum [3] gravius exiſtimet, nemini occultum eſt. Nam initio occidit Hiempſalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ ſane fuerint noſtræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum veſtrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis poſuiſtis, clauſum tenet atque obſidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid eſt reliquum, niſi vis veſtra, quo [4] moveri poſſit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ ſcribo, & illa quæ antea in Senatu queſtus ſum, vana forent potius,

1. *dehortatur fortuna mea*, quia fides adhibenda non eſt contumeliis in hoſtem prolatis. 2. *ſupra quam*, &c. *i. e.* aliquid ſupra ſanguinem meum. 3. *gravius. i. e.* majoris momenti, *ſcil.* amicitiam veſtram, an regnum meum. 4. *moveri. i. e.* abſtrahi à propoſito.

quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthæ scelerum [1] ostentui essem: non jam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.

His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quam primum Atherbali subveniendum: de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab isdem illis regis fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publ. ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi, in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, & tum Senatus princeps. Hi, quod [2] in invidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevi Uticam adpulsi, literas ad Jugurth. mittunt,

1. *ostentui essem*, i. e. ut Jugurtha omnia sua scelera in me palam faceret. 2. *in invidia*, i. e. in odio, odiosa;

quam

quam ociſſime ad [1] provinciam accedat; ſe ad eum ab Senatu miſſos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum ſuum veniſſe: primo commotus metu, atque lubidine, diverſus agitabatur. Timebat iram Senatus, ni paruiſſet legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum ſcelus [2] rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum conſilium. Igitur exercitu circumdato, ſumma vi [3] Cirtam irrumpere nititur, maxime ſperans, diducta manu hoſtium, aut vi, aut dolis ſeſe caſum victoriæ inventurum. Quod ubi ſecus procedit, neque, quod intenderat, efficere poteſt, uti, prius quam legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tametſi Senatus verbis minæ graves nunciabantur, quod ab oppugnatione non deſiſteret; multa tamen oratione conſumta, legati fruſtra diſceſſere. Ea poſtquam Cirtæ audita ſunt, Italici, quorum virtute mœnia defenſabantur, confiſi, deditione facta, propter magnitudinem populi Ro-

1. *provinciam.. ſcil.* Africanam, quam poſt deletam Carthaginem Romani conſtituerant. 2. *rapiebatur.* MSS. 2. 3. *in Cirtam.* MS. D.

manâ

mani inviolatos ſeſe fore, Atherbali ſuadent, uti ſeque, & oppidum Jugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciſcatur; de cæteris Senatui curæ fore. At ille, tametſi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penes eoſdem, ſi adverſaretur, cogendi poteſtas erat, ita, uti cenſuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnes puberes Numidas, atque negotiatores promiſcue, uti quiſque armatis obvius fuerat, interfecit. Quod poſtquam Romæ cognitum eſt, & res in Senatu agitari cœpta; iidem illi miniſtri regis interpellando, ac ſæpe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus pl. deſignatus, vir acer, & infeſtus potentiæ nobilitatis, populum Rom. edocuiſſet id agi, uti per paucos factioſos Jugurthæ ſcelus condonaretur: profecto omnis invidia, prolatandis conſultationibus, dilapſa foret. Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi Senatus delicti conſcientia populum timet: [1] lege Sempronia provinciæ futuris

1. *lege Sempronia.* quam tulit C. Sempronius Gracchus trib. pl. ut Senatus quotannis duas provincias conſulibus decerneret.

conſu-

conſulibus Numidia, atque Italia decretæ: conſules declarati Scipio Naſica, L. Beſtia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Dein exercitus, qui in Africam portaretur, ſcribitur; ſtipendium, aliaque, quæ bello uſui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra ſpem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia [1] venire, in animo hæſerat; filium, & cum eo duos familiares ad Senatum legatos mittit; iiſque, ut illis, quos Hiempſale interfecto miſerat, præcepit, omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui poſtquam Romam adventabant, Senatus à Beſtia conſultus eſt, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus: iidem decrevere, ni regnum, ipſumque deditum veniſſent, ut in diebus proximis decem Italia decederent. Conſul Numidis ex Senatus decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum diſcedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat ſibi homines nobiles, factioſos, quorum auctoritate, quæ deliquiſſet, munita fore ſperabat: in quis fuit Scaurus, cujus de natura & habitu ſupra memoravimus. Nam in conſule noſtro multæ bonæque artes animi, & corporis erant: quas omnes avaritia præpe-

1. *venire. i. e.* venalia eſſe.

diebat,

diebat; patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortales, & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit, animus æger avaritia facile conversus est. Cæterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrime regem impugnaverat; tamen, magnitudine pecuniæ, à bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Cæterum interea fidei causa mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Cal-

Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora inducię agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti concilio ocutus de invidia facti sui, atque ut in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi [1] per Satyram sententiis acquisitis, in deditionem accipitur. Sed, ut pro consilio imperatum erat, elephanti xxx. pecus, atque equi multi, cum [2] parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam [3] ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnes locos, & conventus de facto consulis agitari: apud plebem gravis invidia: patres soliciti erant. Probarentne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impedie-

1. *per Satyram legem.* MS. L. *i. e.* confuse, nam Satyra lex est, quæ multas res uno rogatu comprehendit; metaphora ducta à Satyra lance, quæ referta multis variisque primitiis, Cereris sacris inferebatur. 2. *cum non parvo.* MS. L. 3. *ad magistratus rogandos. i. e.* creandos, nam Scipio collega jam antea mortuus erat.

bat-

bat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentiæ nobilitatis ſupra diximus; inter dubitationem & moras Senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem ſuam deſererent: multa ſuperba, crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeſtate Romæ Memmii facundia clar pollenſque fuit; decere exiſtimavi unam ex tam multis orationem ejus perſcribere: ac potiſſimum ea dicam, quæ in concione poſt reditum Beſtiæ hujuſcemodi verbis diſſeruit.

Multa me dehortantur à [1] vobis, Quirites, ni ſtudium reipublicæ omnia ſuperet; opes factionis, veſtra patientia, jus nullum; ac maxime, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris eſt. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV. quam ludibrio fueritis ſuperbiæ paucorum; quam fœde, quamque inulti perierint veſtri defenſores; uti vobis animus ab ignavia, atque ſocordia corruptus ſit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exſurgitis; atque etiam nunc timetis eos, qui-

1. *à vobis. i. e.* à veſtra cauſa ſuſcipienda.

bus

bus vos decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt: tamen, obviam ire factionis potentiæ, animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, [1] suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem [2] regnum parare ajebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cædem, item ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. [3] Sed sane fuerit regni paratio, plebi jura sua restituere. Quidquid sine sanguine civium ulciſci [4] nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges & populos liberos paucis nobilibus vectigal

1. *suomet ipsi more.* quæstionibus, *scil.* quales ipsi in plebem exercuerunt, *Occiso Tib. Graccho.* 2. *regnum parare.* cum enim in concione populum ad defensionem suam excitavit; manu caput tetigit; quod nobiles interpretati sunt signum affectatæ coronæ. 3. *sed sane*, &c. *i. e.* concedamus Gracchos regnum affectasse, ideoque merito puniri: pari igitur jure punientur ambitiosi nobiles, nam *quicquid sine sanguine*, &c. 4. *nequit.* MSS. 2.

pendere;

pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maximas divitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo leges, majestas vestra, divina & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet; sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea [1] honori, non prædæ, habeant. Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis? At qui sunt hi, qui rempub. occupavere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi, îdemque superbissimi; quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent; ita, quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est: metum à scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit. Sed hæc inter bo-

1. *honori*, i. e. non honorem sibi, sed prædam exinde acquirunt.

nos

nos amicitia, inter malos factio est. Quod si vos tam libertatis curam habueritis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; & beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri [1] parandi juris, & [2] majestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo majus dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse? Dicet aliquis, quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. non manu, neque vi; quod magis vos feciſſe, quam illis acidisse, indignum est: verum quæstionibus, & indicio ipsius Jugurthæ. Qui si [3] deditituus est; profecto jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; sc. æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ divitiæ, in remp. damna, atque dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos domi-

1. *parandi juris. i. e.* ut tribuni plebis crearentur. 2. *majestatis constituendæ. scil.* ut tribuni sacrosancti haberentur, quos vi, vel verbis violare, capitale esset. 3. *dedituus. (deditus* MSS. 2.) *i. e.* si revera, & non in speciem tantum dedatur.

nationis

nationis eorum ſatietas tenet: & illa, quam hæc tempora, magis placent; cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces; poſtremo divina & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc eſt, pop. Rom. invicti ab hoſtibus, imperatores omnium gentium, ſatis habebatis animam retinere. Nam ſervitutem quidem quis veſtrûm audebat recuſare? Atque ego tametſi [1] virum flagitioſiſſimum exiſtimo impune injuriam accepiſſe, tamen, vos hominibus ſceleratiſſimis ignoſcere, quoniam cives ſunt, æquo animo paterer, ni miſericordia in perniciem caſura eſſet. Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum eſt impune malefeciſſe, [2] niſi deinde faciendi licentia eripitur, & vobis æterna ſolicitudo remanebit, cum intelligetis aut ſerviendum eſſe, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ ſpes eſt? Dominari illi volunt, vos liberi eſſe: facere illi injurias, vos prohibere: poſtremo ſociis veſtris veluti hoſtibus, hoſtibus pro ſociis utuntur. Poteſtne

1. *virum*. alii legunt *viro*. ſenſus idem eſt. Flagitioſiſſimum exiſtimo, virum impunæ injuriam accipere. 4. *niſi deinde*, &c. *i. e.* adeo importuni ſunt, ut non contenti præteritis ſceleribus, ad majora procedent, niſi *deinde*, &c.

in

in tam diverſis mentibus pax, aut amicitia eſſe? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum ſcelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus eſt: neque per vim ſociis ereptæ pecuniæ: quæ quamquam gravia ſunt, tamen conſuetudine jam pro nihilo habentur. Hoſti acerrimo prodita Senatus auctoritas, proditum imperium veſtrum: domi militiæque reſpub. venalis fuit. Quæ niſi quæſita erunt, niſi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, niſi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? Nam impune quælibet facere, id eſt regem eſſe. Neque ego vos, Quirites, hortor, uti jam malitis cives veſtros perperam, quam recte, feciſſe: ſed ne ignoſcendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in rep. multo præſtat, beneficii, quam maleficii, immemorem eſſe. Bonus tantummodo ſegnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, [1] ſi injuriæ non ſint, haud ſæpe auxilii egeas.

Hæc, atque alia hujuſcemodi ſæpe dicundo, C. Memmius populo Romano perſuadet, uti L. Caſſius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque, interpoſita fide publica, Romam

1. *ſi injuriæ non ſint. i.e.* ſi nocentes puniaris, non erunt qui injuriam facient, & proinde, *haud ſæpe*, &c.

duceret,

duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arceſſebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti ab Beſtia exercitui præerant, ſecuti morem imperatoris ſui, plurima, & flagitioſiſſima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaſerat. At Caſſius prætor, perlata rogatione à C. Memmio, ac perculſa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiſcitur: eique timido, & ex conſcientia diffidenti rebus ſuis, perſuadet, quoniam ſe populo Romano dedidiſſet, ne vim, quam miſericordiam ejus, experiri malit: privatim præterea fidem ſuam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis ea tempeſtate fama de Caſſio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miſerabili, [1] Romam venit. At tametſi in ipſo magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut ſcelere cuncta ea gefſerat, quæ ſupra memoravimus, C. Bæbium tribunum pleb. magna mercede parat, cujus impu-

1. *cum Caſſio Romam venit*. MSS. 2.

dentia

dentia contra jus, & injurias omnes munitus foret. Ac C. Memmius advocata concione; quamquam regi infesta plebs erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam ire consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quanquam intelligat populus Rom. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiat, in fide, & clementia populi Rom. magnam spem illi sitam: sin [1] retineat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere jussus est, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem [2] tacere jubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis

1. *sin reticeat.* MSS. 2. 2. *tacere jubet.* Ita lege comparatum erat, ut tribunorum quilibet impedire posset rogationes cæterorum omnium.

omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque, & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Jugurthæ adversus fuerat, dedita Cirta, & Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus consul belli gerundi, [1] moveri, quam senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit: neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est: quod eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret; ac maxime occultè; sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature

1. moveri. MS. L.

regis

regis mandata exsequitur: & per homines talis negotii artifices, itinera, egressusque ejus, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massivam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex [1] jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animadvertit super gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos populares metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus eodem profectus est, jussus à Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe tacitus eo respiciens, postremo dixisse, Ur-

1. *ex jure gentium*, quod securitatem præstat omnibus publica fide receptis. Vasa comitesque eodem jure utuntur.

bem venalem, & mature perituram, ſi emtorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, ſtipendium, aliaque, quæ militibus uſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, ut ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra Jugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ cauſſas facere; polliceri deditionem, ac deinde metum ſimulare: inſtanti cedere, & paullo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum conſilii regis exiſtimarent; neque [1] ex tanta properantia tam facile tractum bellum ſocordia magis, quam dolo crederent. Sed poſtquam, dilapſo tempore, comitiorum dies adventabant, Albinus, Aulo fratre in caſtris prætore relicto, Romam deceſſit. Ea tempeſtate Romæ ſeditionibus tribuniciis atrociter reſpubl. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. reſiſtentibus collegis, continuare magiſtratum nitebantur: quæ diſſenſio totius anni comitia impediebat. Ea mora in ſpem adductus Aulus, quem prætorem in

1. *ex tanta. i. e.* poſt tantam conſulis *properantiam.*

caſtris

caſtris relictum ſupra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites menſe Januario ex hybernis in expeditionem evocat; magniſque itineribus hyeme aſpera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis theſauri erant. Quod quamquam, & ſævitia temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obſideri poterat: (nam circum murum ſitum in prærupti montis extremo planicies limoſa hyemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut ſimulandi gratia, quo regi formidinem adderet: aut cupidine cæcus, ob theſauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere; aliaque, quæ incepto uſui forent, properare. At Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, ſubdolus ejus augere amentiam: miſſitare ſupplicantes legatos: ipſe, quaſi vitabundus, per ſaltuoſa loca, & tramites exercitum ductare. Denique Aulum ſpe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones ſeſe, veluti cedentem, inſequeretur: ita delicta occultiora [1] fuere. Interea per homines callidos diu, noctuque exercitum tentabat: centuriones, duceſque turmarum

1: *fore.* MSS. 2.

partim, uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententia instruxit; intempesta nocte de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii: alii se abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cœlum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus transiere ad regem; & centurio primi-pili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri fœda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox, atque præda castrorum, hostes, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet, tamen se memorem rerum humanarum, si secum fœdus faceret, inco-

incolumes omnes [1] ſub jugum miſſurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ gravia quamquam, & [2] flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu nutabant, ſicuti regi ſubuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta ſunt; metus atque mœror civitatem invaſere: pars dolere pro gloria imperii; pars inſolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infeſti, ac maxime qui bello ſæpe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, ſalutem quæſiverit. Ob ea conſul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens; Senatum de [3] fœdere conſulebat: & tamen interim exercitui ſupplementum ſcribere; ab [4] ſociis & nomine Latino auxilia accerſere; denique omnibus modis feſtinare: Senatus ita, uti par fuerat, decernit, ſuo atque populi injuſſu nullum potuiſſe fœdus fieri. Conſul impeditus à tribunis pl. ne, quas paraverat copias, ſecum portaret, paucis diebus in Africam

1. *ſub jugum miſſurum.* Id eo modo fieri ſolebat, duabus haſtis in terram defixis, altera vero tranſverſum poſita, victi, in notam ſubmiſſionis, inermes tranſire cogebantur. 2. *flagitii plena.* quia pœna capitali digna. 3. *de fœdere.* MS. D. habet, *utrum fœdus, quod pepigerat cum Jugurtha, firmum perduraret, necne.* 4. *ab ſociis.* Italicis, *ſcil.* & *nomine Latino, i. e.* iis qui jure Latii fruebantur.

proficiſcitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in [1] provincia hyemabat. Poſtquam eo venit; quamquam perſequi Jugurtham, & [2] mederi fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus; quos præter fugam, ſoluto imperio, licentia, atque laſcivia corruperat, ex [3] copia rerum ſtatuit, ſibi nihil agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr. pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum conſilio Jugurtha Senati decreta neglexiſſet; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepiſſent; qui elephantos, quique perfugas tradidiſſent; item, qui de pace, aut bello cum hoſtibus pactiones feciſſent. Huic rogationi partim conſcii ſibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte reſiſtere non poterant, [4] quin illa, & alia talia placere ſibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & ſocios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu eſt, quantum intenta fuerit, quantaque vi rogationem juſſerit,

1. *in provincia.* quam P. R. habebat in Africa. 2. *mederi fraternæ invidiæ. i. e.* quæ in fratrem Aulum accenſa erat. 3. *ex copia rerum. i. e.* ex præſenti rerum ſtatu. 4. *quin illa. &c. i. e.* ut in delinquentes animadverteretur.

decre-

decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ. Tanta lubido in partibus erat. Igitur, cæteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra memoravimus, inter lætitiam plebis, & [1] suorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex Mamiliana rogatione tres [2] quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercita aspere, violenterque ex rumore, & lubidine plebis, uti sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Cæterum mos partium popularium, & Senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & Senatus Rom. placide modesteque inter se rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter cives erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus decessit, ilicet ea, quæ secundæ res amant, lascivia, atque superbia incessere. Ita,

1. *suorum*: i. e. nobilium. 2. *quæsitores*, qui in delinquentes inquirerent.

quod in adverſis rebus optaverant, otium poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiuſque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abſtracta ſunt. Reſpub. quæ media fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factione magis polle-bat. Plebis vis ſoluta, atque in multitudinem diſperſa, minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique reſpub. agitabatur: penes eoſdem ærarium, provinciæ, magiſtratus, gloriæ, triumphique erant: populus militia atque inopia urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quiſque potentiori confinis erat, ſedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia ſine modo, modeſtiaque invadere, polluere, & vaſtare omnia, nihil penſi, neque ſancti habere, quoad ſemet ipſa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti ſunt, qui veram gloriam injuſtæ potentiæ anteponerent: moveri civitas, & diſſenſio civilis, quaſi [1] permixtio terræ, oriri cœpit. Nam poſtquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis

1. *permixtio terræ*, i. e. terræ motus.

multum

multum reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos [1] spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum [2] actionibus obviam ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum [3] triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis animus moderatus fuit. Sed [4] bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua usa, mortales multos ferro aut fuga exiistinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiæ, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit; dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, & omnibus civitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine [5] parem differere, tempus, quam res, maturius

1. *spes societatis. scil.* in administranda rep. 2. *factionibus.* MSS. 2. 3. *triumviri coloniis deducendis* erant, qui agros publicos in novos colonos dividerent. 4. *sed bono.* &c. i. e. nobilibus satius fuisset injuriis Gracchorum vinci, *quam malo more*, &c. 5. *parem.* sive *velim.*

deseret. Quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli fœdus, exercitusque nostri fugam fœdam, Metellus & Silanus consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quamquam adverso populi partibus, [1] fama tamen æquabili, & inviolata. Is ubi primum magistratum ingressus est, [2] alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello [3] vario, & rerum multarum egenti, usui esse solent. Cæterum ad ea patranda Senatus auctoritate, socii, nomenque Latinum, & [4] reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisq; in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cum propter artes bonas, tum maxime quod adversum divitias invictum animum gerebat: & avaritia magistratuum

1. *fama æquabili.* qui moderatum se, & æquum gessit, inter factiones urbis. 2. *alia omnia levora.* MSS. 2. 3. *vario. i. e.* ancipiti. 4. *reges. scil.* exteri, socii populi R.

ante

ante id tempus in Numidia noſtræ opes contuſæ, hoſtiumq; auctæ erant. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconſule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, prædator ex ſociis, & ipſe præda hoſtium, ſine imperio, & modeſtia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus ſolicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut bonæ ſpei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & æſtivorum tempus comitiorum mora imminuerat; & exſpectatione eventûs, civium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam majorum diſciplina milites laborare coëgiſſet. Nam Albinus, Auli fratris, exercituſque clade perculſus, poſtquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æſtivorum in imperio fuit, plerumque milites in ſtativis caſtris habebat; niſi cum odor, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur. Uti cuique lubebat, ab ſignis aberat. Lixæ permiſti cum militibus diu, noctuque vagabantur: & palantes agros vaſtare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus

bus vino advectitio, & aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumqe dici, aut fingi queunt ignaviæ, luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse [1] comperior: tanta temperantia inter ambitionem, sævitiamque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet: cæteris arte modum statuisse: præterea, transversis itineribus quotidie castra movere: juxta ac si hostes adessent, vallo, atque fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur, uti, [2] cum signis frequentes incederent, miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quam vindicando, exercitum

1. *comperio.* MSS. 2. 2. *cum signis frequentes, i. e.* conferti, & densi.

brevi

brevi confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maximè vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: [1] cæterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, [2] contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metel-

1. *cætera.* MSS. 2. 2. *contra belli faciem. i. e.* contra quam in bello solet.

lus

lus idcirco minus, ſed pariter ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis ſigna oſtentui credere, & inſidiis locum tentare. Itaque ipſe cum expeditis cohortibus, item funditorum & ſagittariorum delecta manu apud primos erat: in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum, & præfectis cohortium diſpertiverat: uti cum his permixti Velites, quocumque accederent, equitatus hoſtium propulſarent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiæ erat, ut, abſens an præſens, pacem an bellum gerens pernicioſior eſſet, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi & incolere, & mercari conſueverant Italici generis multi mortales. [1] Huc conſul, ſimul tentandi gratia, &, ſi paterentur opportunitates loci, præſidium impoſuit: præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello uſui forent, comportare:

1. *huc conſul* venit; *ſimul tentandi gratia*, utrum Jugurtha deditionem ſimularet, necne; *&*, *ſi paterentur opportunitates loci*, *præſidium* impoſiturus, quod demum *impoſuit*.

ratus

ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad proditionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadverterit; quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quam maximas potest, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen oriens à meridie nomine Muthul: à quo aberat mons ferme millia passuum viginti tractu

[1] tractu pari, [2] vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum [3] pertinens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ [4] humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter fluminis propinqua loca. Ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum [5] docuimus, Jugurtha [6] extenuata suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse [7] propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, ut memores pristinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint:

1. *tractu pari. i. e.* parallelo, æquo intervallo distans à flumine, non enim (ut vulgo interpretantur) refertur ad longitudinem, *scil.* 20. M. passuum, sed ad situm montis. 2. *vastus. i. e.* desertus. 3. *pertingens.* MSS. 2. 4. *humo arida.* MSS. 2. aliter, *arido* substantive sumendum est. 5. *docuimus*, nempe verbis istis, *tractu pari*, ita ut montem superanti iter transversum sit tractui fluminis, secundum quem Metellus incedebat. 6. *extenuata. i. e.* in longum producta. 7. *propius montem.* MS. L. *propior monti.* MS. D.

ducem

ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia ſuis proviſa: locum ſuperiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conſererent. Proinde parati, intentique eſſent, ſigno dato, Rom. invadere: illum diem aut omnes labores, & victorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficii ſui, & eum ipſum aliis oſtentare: poſtremo, pro cujuſque ingenio pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu conſpicitur. Primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet; (nam inter virgulta equi, Numidæque conſederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam eſſet, cum natura loci, tum do'o [1] ipſi, atque ſigna militaria obſcurati) dein, brevi cognitis inſidiis paullisper agmen conſtituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere quod proximum [2] hoſtis erat, triplicibus ſubſidiis aciem inſtruxit: inter manipulos

1. *ipſi. ſcil.* Numidæ. 2. *hoſtibus.* MSS. 2.

fun-

funditores, & ſagittarios diſpertit, equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, ſicut inſtruxerat, [1] tranſverſis principiis in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne ſiti conficeretur exercitus: Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmiſerat ad flumen, uti locum caſtris antecaperet, exiſtimans hoſtes crebro impetu, & tranſverſis præliis iter ſuum remoraturos, & quoniam armis diffiderent, laſſitudinem & ſitim militum tentaturos. Dein ipſe pro re, atque loco, ſicuti monte deſcenderat, paulatim procedere: Marium poſt principia habere: ipſe cum ſiniſtræ alæ equitibus eſſe, qui in agmine [2] principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos ſuos prætergreſſum videt, præſidio quaſi duûm millium peditum montem occupat, qua Metellus deſcenderat: ne forte cedentibus adverſariis receptui, ac poſt munimento foret: dein, repente ſigno dato, hoſtes invadit. Numidæ alii poſtremos cædere: pars à ſini-

1. *tranſverſis principiis.* i. e. ſiniſtram verſus deflectens, ne inſidiis à monte obnoxius foret. 2. *principes.* i.e. primi

ſtra,

ſtra, ac dextera tentare : infenſi adeſſe, atque inſtare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obvii hoſtibus fuerant, ludificati incerto prœlio ipſi modo eminus ſauciabantur, neque contra feriundi aut conſerendi manum copia erat. Ante jam docti ab Jugurtha equites, ubicumque Romanorum turma inſequi cæperat, non confertim, neque in unum ſeſe recipiebant, ſed alius alio quam maxime diverſi. Ita numero priores ſi à perſequendo hoſtes deterrere nequiverant, diſjectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: ſin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant, eo vero conſueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere; noſtros aſperitas, & inſolentia loci retinebat. Cæterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miſerabilis, diſperſi à ſuis, pars cedere, alii inſequi: neque ſigna, neque ordines obſervare: ubi quemque periculum ceperat, ibi reſiſtere, ac propulſare: arma, tela, equi, viri, hoſtes, cives permixti : nihil conſilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei proceſſerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore, & æſtu languidis, Metellus, ubi videt

det Numidas minus inſtare, paullatim milites in unum conducit: ordines reſtituit, & cohortes legionarias quatuor adverſum pedites hoſtium collocat. Eorum magna pars ſuperioribus locis feſſa conſederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtes fugientes vincere: neque illis caſtra eſſe, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, rennovare prœlium, & ipſe cum delectis tentare omnia: ſubvenire ſuis, hoſtibus dubiis inſtare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo duo imperatores, ſummi viri, inter ſe certabant: ipſi pares, cæterum opibus diſparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus adverſus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt, neque ſibi profugium eſſe, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri: (& jam diei veſper erat) adverſo colle, ſicuti præceptum fuerat, evadunt. Amiſſo loco Numidæ fuſi, fugatique, pauci interiere: pleroſque velocitas, & regio hoſtibus ignara, tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedeſtrium præfectum ab Jugurtha

ſupra

supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: post, ubi æquabilem manere, &, sicut acies movebatur, magis magisque appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorari, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis,

mis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere caſtrorum, & prælio feſſi, laſſique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi, intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remiſſi patiebatur. Ac primo obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, veluti hoſtes adventarent, alteri apud alteros formidinem ſimul, & tumultum facere: & pæne imprudentia [1] admiſſum facinus miſerabile, ni utrimque præmiſſi equites rem exploraviſſent. Igitur pro metu repente gaudium exortum. Milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: ſua quiſque fortia facta ad cælum fert. Quippe res humanæ ita ſeſe habent: in victoria vel ignavis gloriari licet: adverſæ res etiam bonos detrectant. Metellus in iiſdem caſtris quatriduo moratus, ſaucios cum cura reficit; meritos in prœliis more militiæ donat, univerſos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quæ lævia ſunt, pa-

1. *admiſſum foret.* MS. D. nempe ut Metelli & Rutilii exercitus pugnam commiſiſſent.

rem

rem animum gerant : pro victoria ſatis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne eſſet, an exercitum haberet, uti ſeſe victus gereret, exploratum miſit. At ille ſeſe in loca ſaltuoſa, & natura munita receperat: ibique [1] cogebat exercitum numero hominum ampliorem, ſed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod præter equites regios nemo omnium Numida ex fuga regem ſequitur. Quo cujuſque animus fert, eo diſcedunt. Neque id flagitium militiæ ducitur : ita ſe mores habent. Igitur Metellus, ubi vinet etiam tum regis animum ferocem eſſe; bellum renovari, quod niſi [2] ex illius lubidine geri non poſſet : præterea iniquum certamen ſibi cum hoſtibus ; minore detrimento illos vinci, quam ſuos vincere : ſtatuit non prœliis, neque acie, ſed alio more bellum gerendum. Itaque in loca Numidiæ opulentiſſima pergit : agros vaſtat : multa caſtella, & oppida, temere munita, aut ſine præſidio, capit, incenditque :

1. *cogebat. i. e.* colligebat. 2. *ex illius lubidine, i. e.* prout ipſe Jugurtha vellet.

puberes interfici jubet, alia omnia militum [1] præda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prœlium male pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cujus spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiverat, in [2] alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis & aviis itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, prius quam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos colles discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: uti seque, & exercitum more majorum gereret; in adverso loco victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli so-

1. *prædam fore.* MS. D. 2. *alienis.* quippe quæ Metellus ante occupaverat.

cordia,

cordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. Itaque Senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus ſupplicia decernere: civitas trepida antea, & ſolicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara eſſe. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis feſtinare: cavere tamen, necubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe poſt gloriam invidiam ſequi. Ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque poſt inſidias Jugurthæ effuſo exercitu prædari. Ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præſidium agitabant: exercitus partem ipſe, reliquos Marius ducebat. Sed igne magis, quam præda, ager vaſtabatur. Duobus locis haud longe inter ſe caſtra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterum, quo fuga, atque formido latius creſceret, diverſi agebant. Eo tempore Jugurtha per colles ſequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: qua venturum hoſtem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum pænuria erat, corrumpere: modo ſe Metello, interdum Mario oſtendere; poſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in colles regredi: rurſus aliis, poſt aliis minitari: neque prœlium facere, neque otium pati,

tantummodo hoſtem ab incœpto retinere. Romanus imperator ubi ſe dolis fatigari videt, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri: urbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, arcem regni, nomine Zamam, ſtatuit oppugnare; ratus id, quod negotium poſcebat, Jugurtham laborantibus ſuis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regis, quia fallere [1] nequibat, firmiſſimum erat. Præterea pollicetur, in tempore ſemet cum exercitu affore. Ita compoſitis rebus in loca quam maxime occulta diſcedit; ac paullo poſt cognoſcit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miſſum: quod oppidum primum omnium poſt malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: ſimul magna voce Siccenſes hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris caſum dare: ſi id fecerint; poſtea

1. *nequibat. i. e.* non audebat, ne puniretur ab iis, quos deſeruerat.

ſeſe

ſeſe in regno, illos in libertate ſine metu ætatem acturos. Ac ni Marius ſigna inferre, atque evadere oppido properaviſſet, profecto cuncti, aut magna pars Siccenſium, fidem mutaviſſent. Tanta mobilitate ſeſe Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini paulliſper ab rege ſuſtentati, poſtquam majore vi hoſtes urgent, paucis amiſſis profugi diſcedunt. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum in campo ſitum, magis opere, quam natura munitum erat, nullius ideneæ rei egens, armis viriſque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quiſque curaret. Dein, ſigno dato, undique ſimul clamor ingens oritur. Neque ea res Numidas terret: infenſi intentique ſine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani pro ingenio quiſque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: evadere alii, alii ſuccedere, ac murum modo ſuffodere, modo ſcalis aggredi; cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos ſaxa volvere, ſudes, pila, præterea pice & ſulphure tædam miſtam ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manſerant, timor animi ſatis muniverat. Nam

Pleroſque jacula, tormentis, aut manu emiſſa, vulnerabant; parique periculo, ſed fama impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam ſic certatur, Jugurtha ex improviſo caſtra hoſtium cum magna manu invadit: [1] remiſſis, qui in præſidio erant, & omnia magis, quam prœlium, exſpectantibus, portam irrumpit. At noſtri, repentino metu perculſi, ſibi quiſque [2] pro moribus conſulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occiſi. Cæterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani, grege facto locum capere paulo, quam alii, editiorem: neque inde maxima vi depelli quiverunt: ſed tela eminus miſſa remittere, [3] pauci in pluribus minus fruſtrati: ſin Numidæ propius acceſſiſſent, ibi vero virtutem oſtendere, & eos maxima vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, clamorem & tumultum hoſtilem à tergo accepit: dein, converſo equo, animadvertit fugam ad ſe verſum fieri. Quæ res indicabat populares eſſe. Igitur equitatum omnem ad ca-

1. *remiſſis. i. e.* minime ſolicitis. 2. *pro moribus. i. e.* prout animus ferret. 3. *pauci in pluribus. i. e.* Romani pauci in plures hoſtes tela mittentes, &c.

ſtra

ſtra propere mittit, ac ſtatim C. Marium cum cohortibus ſociorum; eumque lacrumans per amicitiam, perque rempublicam obſecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, ne-ve hoſtes inultos abire ſinat. Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento caſtrorum impeditus, cum alii ſuper vallum præcipitarentur, alii in anguſtiis ipſi ſibi properantes officerent, multis amiſſis in loca munita ſeſe recipit. Metellus infecto negotio, poſtquam nox aderat, in caſtra cum exercitu revertitur. Igitur poſtero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro caſtris agitare jubet: portas, & proxima loca tribunis diſpertit: dein ipſe pergit ad oppidum, atque, uti ſuperiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente noſtros invadit. Qui [1] in primo locati fuerant, pauliſper territi perturbantur: reliqui cito ſubveniunt. Neque diutius Numidæ reſiſtere quiviſſent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congreſſu facerent: quibus [2] illi freti, non ut equeſtri prœlio ſolet, ſequi, dein cedere, ſed adverſis equis concurre-

1. *in proximo.* MSS. 2. 2. *illi. ſcil.* equites.

re, implicare, ac perturbare aciem : ita, expeditis ſuis peditibus, hoſtes pæne victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quiſque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti, neque alius in alio magis, quam in ſeſe, ſpem habere : pariterque oppidani agere, pugnare aut parare omnibus locis : avidius alteri alteros ſauciare, quam ſemet tegere. Clamor permixtus, hortatione, lætitia, gemitu : item ſtrepitus armorum ad cœlum ferri : tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defenſabant, ubi hoſtes paullulum modo pugnam remiſerant, intenti prœlium equeſtre proſpectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadverteres: ac, ſicubi audiri à ſuis, aut cerni poſſent, monere alii, alii hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus: huc & illuc, quaſi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt, (nam is in ea parte curabat) conſulto lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare : pati Numidas ſine tumultu, regis prœlium viſere. Ita, illis ſtudio ſuorum adſtrictis, repente magna vi murum aggreditur: &

1. *ita expeditis*, &c. *i.e.* Romanos pæne victos, peditibus ſuis, ad pugnam aut curſum expeditis relinquebant

jam

jam ſcalis egreſſi milites prope ſumma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Noſtri primo reſiſtere: dein, ubi unæ, atque alteræ ſcalæ comminutæ; qui ſuperſteterant afflicti ſunt: cæteri, quo quiſque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prœlium nox diremit. Metellus poſtquam videt fruſtra incœptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, niſi ex inſidiis, aut ſuo loco pugnam facere; & jam æſtatem exactam eſſe; ab Zama diſcedit: & in iis urbibus, quæ ab ſeſe defecerant, ſatiſque munitæ loco, aut mœnibus erant, præſidia imponit. Cæterum exercitum in [1] provinciam, quæ proxima eſt Numidiæ, hyemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, & inde clam, vadibus datis, de Maſſivæ nece, judicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat,

1. *Provinciam Uticam.* MS. D.

multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, ut ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein, fide data, si Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset; fore, ut illi Senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, ubi primum opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrumans obtestatur, ut aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum optime merenti, provideat: omnibus prœliis sese victos, agrum vastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse: satis sæpe jam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caveat, ne illo cunctante, Numidæ sibi consulant. His, atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hybernis accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita

more

more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet perfugas omnes vinctos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, virisque, & pecunia spoliatus est, cum ipse [1] ad imperandum, [2] Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret: interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis, magnisque præsidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ Senatus, de provinciis consultus, Numidiam [3] Metello decreverat. Per idem tempus Uticæ fortè C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus

1. *ad imperandum.* passive *scil.* ut imperata faceret. 2. *Tisidium.* oppidum provinciæ, inter Carthaginem & Uticam. 3. *Metello.* proconsuli *scil.* quia annus consulatus prope jam finitus erat.

diis

diis ageret: fortunam quam sæpissime experiretur; cuncta prosperè eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus [1] belli ingens, domi modicus, lubidinis, & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus facile notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is [2] ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebs, consulatum nobilitas inter se [3] per manus tra-

1. *belli.* adverbialiter. 2. *ad id locorum.* i. e. usque ad id tempus. 3. *per manus.* i. e. de manu in manum, sibi vicem succedendo.

debat.

debat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello [1] petundi gratia missionem rogat; cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere à populo Romano, quod illi jure negaretur. Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat,

1. *petundi*, &c. *i. e.* missionem rogat ab exercitu, ut Consulatum peteret.

tum

tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine, atque ira peſſimis conſultoribus, graſſari: neque facto ullo, neque dicto abſtinere, quod modo ambitioſum foret: milites, quibus in hybernis præerat, laxiore imperio, quam antea habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminoſe ſimul & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus ſibi permitteretur; paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore conſulto [1] trahi, quod homo inanis, & ſuperbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant. Et animo cupienti nihil ſatis feſtinatur. Erat præterea in exercitu noſtro Numida quidam, nomine Gauda, Maſtanabalis filius, Maſiniſſæ nepos, quem Micipſa teſtamento hæredem ſecundum ſcripſerat, morbis confectus, & ob eam cauſſam mente paullulum imminuta. Cui Metellus petenti more regum, uti ſellam juxta poneret, item poſtea cuſtodiæ cauſſa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellaviſſet: præ-

1. *bellum trahi.* MSS. 2.

ſidium,

fidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites Romani, ſatellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, uti [1] contumeliarum in imperatorem cum ſuo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido ſecunda oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Maſiniſſæ nepotem eſſe: ſi Jugurtha captus, aut occiſus foret, imperium Numidiæ ſine mora habiturum: id adeo mature poſſe evenire, ſi ipſe conſul ad id bellum miſſus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipſe, pleroſque pacis ſpes impellit, uti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. Sic illi à multis mortalibus [2] honeſtiſſima ſuffragatione conſulatus petebatur. Simul ea tempeſtate plebs, nobilitate fuſa per [3] legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia,

1. *contumeliarum*, &c. *i. e.* auxilio Marii fretus, ab imperatore exigeret contumeliarum pœnas. 2. potius *inhoneſtiſſima*, ut habet MS. L. *honeſta* autem ſpecie, quia conſulatus in illum ultro conferri videbatur. 3. *per legem Mamiliam*, ſupra memoratam, *ut quæreretur in eos, quorum conſilio Jugurtha Senatus decreta neglexiſſet.*

feſti-

festinare, cogere exercitum : civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare : communire suos locos, arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari; servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati : cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, [1] neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, uti plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio adversum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium [2] constituunt, quod is festus celebratusque per omnem Africam, ludum, & lasciviam magis, quam formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militares, & ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant : postea milites palantes,

1. *neque antea*, &c. *i. e.* inviti Metello parebant. 2. *eadem constituunt*. MSS. 2.

inermes,

inermes, quippe in tali die, ac ſine imperio, aggrediuntur. Idem plebs facit, pars edocti ab nobilitate, alii ſtudio talium rerum incitati, quîs acta, conſiliumque ignorantibus tumultus ipſe, & res novæ ſatis placebant. Romani milites, improviſo metu, incerti ignarique quid potiſſimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi ſigna, & ſcuta erant: præſidium hoſtium, portæ ante clauſæ fugam prohibebant: ad hoc, mulieres, puerique [1] pro tectis ædificiorum ſaxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita [2] neque caveri anceps malum, neque à fortiſſimis infirmiſſimo generi reſiſti poſſe: juxta boni, malique, ſtrenui, & imbelles multi obtruncati. In ea tanta aſperitate, ſæviſſimis Numidis, & oppido undique clauſo, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus; id miſericordia-ne [3] hoſpitis, an [4] pactione, an caſu ita evenerit, parum comperimus; niſi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus [5] inteſtabiliſque vi-

1. *pro tectis. i. e.* ſuper tecta, ædificia tegentes. 2. *neque caveri anceps malum. i. e.* nullus conſilio locus erat, utrum pugnarent, an fugerent. 3. *hoſpitis.* qui Turpilium convivio exceperat. 4. *pactione.* quia proditionis ſuſpectus erat. 5. *inteſtabilis.* qui neque teſtamentum facere, neque teſtamento aliquid conſequi poteſt, idem quod deteſtabilis, ut apud Horatium

Inteſtabilis & ſacer eſto.

detur

detur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paullisper mœstus è conspectu abit: dein, ubi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxima cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hyemabat, & quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis, atque miserrimis, pœnas caperent. Præterea præ lam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam arctissime ire, & signa occultare jubet. Vaccenses ubi animadvertere ad se versum exercitum pergere; primo uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere. Dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cædere; alii ad portas festinare;

pars

pars turres capere: ira, atque ſpes prædæ amplius, quam laſſitudo, poſſe. Ita Vaccenſes biduum modo ex perfidia lætati: civitas magna, & opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugiſſe ſupra oſtendimus, juſſus à Metello cauſſam dicere; poſtquam ſeſe parum expurgat, condemnatus, verberatuſque capite pœnas ſolvit. [1] Nam is civis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulſu Jugurtha deditionem, quam metu deſeruit, incœperat, ſuſpectus regi, & ipſe eum ſuſpiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere: die noctuque fatigare animum: denique, omnia tentando, ſocium ſibi adjungit Nabdalſam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus ſuis: qui plerumque ſeorſum ab rege exercitum ductare, & omnes res exſequi ſolitus erat, quæ Jugurthæ feſſo, aut majoribus adſtricto ſuperaverant: ex quo illi gloria, opeſque inventæ. Igitur utriuſ-

1. *Nam is*, &c. ideoque gravius in eum conſultum eſt, quam ſi ſocius tantum fuiſſet. Nam leges de non interficiendo cive, in caſtris non valebant. Plut. vit. Marii aliter rem narrat. Turpilium *Sal.* ideo à Vaccenſibus dimiſſum, quod humaniter eos tractavera; condemnatum autem, urgente Mario; quia Metello admodum charus erat.

que

que consilio dies insidiis statuitur: cætera, uti res poscceret, [1] ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus; quem inter hyberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat, Bomilcar simul [2] cupidinibus inœpta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæreret; literas ad eum per homines fideles mittit: in quis mollitiem, socordiamque viri accusare: testari deos, per quos juravisset: monere, ne præmia Metelli in pestem suam converteret; Jugurthæ exitium adesse: cæterum, sua-ne, an Metelli virtute periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed cum eæ literæ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. Ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, dein, ut ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusq; & omnium consiliorum, nisi noviissimi, particeps. Qui postquam allatas literas audivit, ex con-

1. *ex tempore, i. e.* prout tempus moneret. 2. *cupidus.* MSS. 2.

suetu-

ſuetudine ratus opera aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introiit: dormiente illo, epiſtolam, ſuper caput in pulvino temere poſitam, ſumit, ac perlegit; dein propere, cognitis inſidiis, ad regem pergit. Nabdalſa, poſt paullo experrectus, ubi neque epiſtolam reperit, & rem omnem, ut acta erat, [1] ex perfugis cognovit; primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Jugurtham, placandi gratia, accedit: quæ ipſe paraviſſet, perfidia clientis ſui facere præventum: lacrumans obteſtatur per amicitiam, perque ſua ante fideliter acta, ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum ſeſe haberet. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide reſpondit. Bomilcare, aliiſque multis, quos ſocios inſidiarum cognoverat, interfectis, iram oppreſſerat, ne qua ex eo negotio ſeditio oriretur. Neque poſt id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori ſatis credere: cives, hoſteſque juxta metuere: circumſpectare omnia, & omni ſtrepitu paveſcere, alio, atque alio loco ſæpe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formi-

1. *ex perfugis*, quibus cuſtodiam corporis crediderat.

dine

dine, quasi vecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de [1] profectione, simul & invisum, & offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimitit. Et Romæ plebs, literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, [2] volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: cæterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi [3] magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem iu majus celebrare. Denique plebs sic accensa, ut opifices, agrestesque omnes, quorum [4] res, fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur.

1. *de profectione.* Romam *scil.* ut consulatum peteret. 2. *volentia. i. e.* grata. *volenti animo.* MSS. 2. 3. *in Magistratus.* MS. L. 4. *quorum res*, &c. *i. e.* qui nummos neque acquirere, neque mutuo accipere poterant, nisi manuum labore.

&

& postea populus à Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed Senatus paullo ante Metello Numidiam decreverat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum pleroſque ipse necaverat, cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modo adversum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, at post paullo in armis spem habere: dubitare, virtuti popularium an fidei minus crederet. Ita, quocumque intenderat, res adversæ erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati, instructique sunt: dein prælium incipitur. Qua in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquamdiu certatum: cæteri omnes ejus milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti.

Nam

Nam ferme Numidas in omnibus prœliis magis pedes, quam arma, tutati ſunt. Ea fuga Jugurtha impenſius modo rebus ſuis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in ſolitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique theſauri, filiorumque ejus multus [1] pueritiæ cultus erat. Quæ poſtquam Metello comperta ſunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in ſpatio millium quinquaginta, loca arida, atque vaſta eſſe cognoverat; tamen ſpe patrandi belli, ſi ejus oppidi potitus foret, omnes aſperitates ſupervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta ſarcinis levari jubet, niſi frumento dierum x. cæterum utres modo, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quam plurimum poteſt domiti pecoris: eoque imponit vaſa cujuſque modi, ſed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitimis imperat, qui ſe poſt regis fugam Metello dediderant, quam plurimum quiſque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præſto forent, prædicit. Ipſe ex flumine, quam proximam aquam oppido eſſe ſupra dixi-

1. *pueritiæ cultus*. i. e. educatio.

mus,

mus, jumenta onerat. Eo modo inſtructus ad Thalam proficiſcitur. Dein ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat; & caſtra poſita, munitaque ſunt; tanta repente cœlo miſſa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui ſatis ſuperque foret. Præterea commeatus ſpe amplior: quia Numidæ, ſicuti plerique in nova deditione, officia intenderant. Cæterum milites religione pluvia magis uſi: eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati ſeſe diis immortalibus curæ eſſe, dein poſtera die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui ſe locorum aſperitate munitos crediderant, magna atque inſolita re perculſi, nihilo ſegnius bellum parare: idem noſtri facere. Sed rex nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipſam, cæteris imperitantem, induſtria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque poſtea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus: ſimulabat ſeſe negotii gratia properare; cæterum proditionem timebat, quam vitare poſſe celeritate putabat. Nam talia conſilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos

pidanos prœlio intentos, ſimul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo foſſaque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere: [1] ſuperque eas aggerem jacere, & ſuper aggerem impoſitis turribus opus & adminiſtros tutari. Contra hæc oppidani feſtinare, parare; prorſus ab utriſque nihil [2] reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore prœliiſque fatigati, poſt dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi poſtquam murum arietibus feriri, reſque ſuas afflictas vident, aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino, & epulis onerati, illaque, & domum, & ſemet igni corrumpunt: & quas victi ab hoſtibus pœnas metuerant, eas ipſi volentes pependêre. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præſidium, præfectumque eo mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factioſum, novis rebus ſtudere; adverſum quem neque imperia magiſtratuum, neque leges valerent: ni id feſtinaret, in

1. *ſuperque. i. e.* præter, vel potius, *ſupra.* 2. *reliquum fieri. i. e.* infectum relinqui.

ſummo

ſummo periculo ſuam ſalutem, illorum ſocios fore. Nam Leptitani jam inde à principio belli Jugurthini ad Beſtiam conſulem, & poſtea Romam miſerant, amicitiam, ſocietatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata fuere, ſemper boni, fideleſque manſere: & cuncta à Beſtia, Albino, Metelloque imperata gnaviter fecerant. Itaque ab Imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emiſſæ eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum eſt, quos accepimus profugos ob diſcordias civiles, navibus in eos locos veniſſe; cæterum ſitum inter duas Syrtes: quibus nomen [1] ex re inditum. Nam duo ſunt ſinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum [2] proxima terræ prærealta ſunt, cætera, uti fors tulit, alta; [3] alia in tempeſtate vadoſa. Nam ubi mare magnum eſſe, & ſævire ventis cœpit, limum, arenamque, & ſaxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis ſimul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modo converſa connubio Numidarum: legum, cultuſque pleraque Sidonica: quæ eo fa-

1. *ex re.* à σύρω traho, derivationis ratio patet ex ſequentibus. 2. *proxima loca.* MSS. 2. 3. *alia.* potius *altas.*

cilius retinebantur, quod procul [1] ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret: quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquantum attriverant; veriti ne mox victos, victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id socordiane, an casu acciderit, parum cognovi. Cæterum

1. *ab imperio. i.e.* à sede *imperiali.*

solet

solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & [1] nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora, oculosque implere, ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari Carthaginienses, ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, [2] Græci optionem Carthaginiensium faciunt; uti vel illi, [3] quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probata, seque, vitamque suam reipublicæ condonavere: ita vivi obruti. Carthaginenses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere: aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus ho-

1. *nuda gignentium. i. e.* plantis destituta. 2. *Græci.* Cyrenenses. *scil. optionem faciunt. i. e.* dant eligendi potestatem. 13. *quo.* MSS. 2.

minum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & majoribus promissis ad studium sui perducit; quîs adjutoribus regem aggressus, impellit, ut adversum Romanos bellum susciplat. Id ea gratia facilius, proniusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitum. Quam rem [1] opportunissimam incœpto belli pauci impediverant, cæci avaritia, quîs omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Boccho nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas, Mauroſque levis ducitur: quod singuli pro opibus, quisq; quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide data, & accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, pro-

1. *opportunissimam.* Romanis ad bellum conficiendum.

funda

funda avaritia, communes omnium hoſtes eſſe; eandem illos cauſſam belli cum Bocho habere, quam ſecum, & cum aliis gentibus: lubidinem imperitandi, quis omnia regna adverſa ſint: tum ſeſe, paullo ante Carthaginienſes, item Regem Perſen, poſt, uti quiſque opulentiſſimus videatur; ita Romanis hoſtem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter conſtituunt: quod ibi Q. Metellus prædam, captivoſque, & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, capta urbe operæ pretium fore; aut, ſi Romanus auxilio ſuis veniſſet, prœlio ſeſe certaturos. Nam callidus id modo feſtinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator poſtquam de regum ſocietate cognovit, non temere, neque uti ſæpe jam victo Jugurtha conſueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: cæterum haud procul ab Cirta caſtris munitis, reges opperitur; melius eſſe ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hoſtis acceſſerat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per literas fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. Nam conſulem factum ante acceperat. Quibus rebus ſupra bonum atque honeſtum per-

culſus, neque lacrumas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in ſuperbiam vertebant: alii bonum ingenium contumelia accenſum eſſe: multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis ſatis cognitum, illum magis honore Marii, quam injuria ſua excruciatum, neque tam anxie laturum fuiſſe, ſi adempta provincia alii, quam Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia ſtultitiæ videbatur, alienam rem periculo ſuo curare, legatos ad Bocchum mittit, poſtulatum, ne ſine cauſſa hoſtis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam ſocietatis amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello eſſet; quamquam opibus ſuis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum ſumi facile, cæterum ægerrime deſinere: non in ejuſdem poteſtate initium ejus, & finem eſſe: incipere cuivis etiam ignavo licere; deponi, cum victores velint: proinde ſibi, regnoque ſuo conſuleret: neu florentes res ſuas cum Jugurthæ perditis miſceret. Ad ea rex ſatis placide verba facit: ſeſe pacem cupere, ſed Jugurthæ fortunarum miſereri: ſi eadem illi

[1] copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, uti supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus, atque ferox instare: singulos modo, modo universos lædere: dictitare, sese consulatum ex victis illis quasi spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere; postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, sociisque accersire: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiundo cogere homines [2] emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi Senatus, quamquam adversus erat de ullo negotio negare audebat: cæterum supplementum etiam lætus decreverat:

1. *illi. i. e.* Jugurthæ *copia sit*, *scil.* ut supra, *societatis, amicitiæque conjungendæ.* 2. *emeriti* dicuntur, qui, debito stipendiorum numero completo, missionem obtinent.

quia, neque [1] plebe militiam volente, putabatur Marius aut belli uſum, aut ſtudia vulgi amiſſurus. Sed ea res fruſtra ſperata. Tanta lubido cum Mario eundi pleroſque invaſerat. Seſe quiſque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujuſcemodi animis trahebant, & eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. Nam poſtquam, omnibus, quæ poſtulaverat, decretis, milites ſcribere vult, hortandi cauſſa, ſimul & nobilitatem, uti conſueverat, exagitandi, concionem populi advocavit. Deinde hoc modo diſſeruit.

Scio ego, Quirites, pleroſque non iiſdem artibus imperium à vobis petere, &, poſtquam adepti ſunt, gerere: primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe: dein per ignaviam, & ſuperbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur. Nam, quo univerſa reſpublica pluris eſt, quam conſulatus, aut prætura, eo majore cura illam adminiſtrari, quam hæc peti, debere. Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio veſtro negotii ſuſtineam. Bellum parare, ſimul & ærario parcere, cogere

1. *neque*, &c. aliqui legunt, *neque plebi militia volenti (i.e, grata) putabatur*; & eſt græciſmus.

ad

ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, foriſque omnia curare; & ea agere inter invidos, occurſantes, factioſos, opinione, Quirites, aſperius eſt. Ad hoc, alii ſi deliquere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præſidio adſunt: mihi ſpes omnes in memet ſitæ; quas neceſſe eſt & virtute, & innocentia tutari. Nam alia infirma ſunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me converſa eſſe, æquos, bonoſque favere: quippe benefacta mea [1] reipublicæ procedunt: nobilitatem locum [2] invadendi quærere. Quo mihi acrius adnitendum eſt, uti neque vos capiamini, & illi fruſtra ſint. Ita ad hoc ætatis à pueritia fui, ut omnes labores, pericula conſueta habeam. Quæ ante veſtra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deſeram, non eſt conſilium, Quirites. Illis difficile eſt in poteſtatibus temperare, qui per ambitionem ſeſe probos ſimulavere: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere jam ex conſuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurtha juſſiſtis: quam rem nobilitas ægerrime tu-

1. *reip. procedunt.* i. e. reip. cauſa ſuſcepta ſunt. 2. *invadendi* me.

lit. Quæſo, reputate cum animis veſtris, num [1] id mutari malius ſit, ſi quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris proſapiæ, ac multarum imaginum, & nullius ſtipendii; ſi licet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, feſtinet, ſumat aliquem ex populo monitorem officii ſui. Ita plerumque evenit; uti, quem vos imperare juſſiſtis, is ſibi imperatorem alium quærat. At ego ſcio, Quirites, qui poſtquam conſules facti ſunt, acta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint; homines præpoſteri. [2] Nam gerere, quam fieri, tempore poſterius, re, atque uſu prius eſt. Comparate nunc, Quirites, cum illorum ſuperbia me hominem novum. Quæ illi audire, & legere ſolent, eorum partem vidi, alia egomet geſſi. Quæ illi literis, ea ego militando didici. Nunc vos exiſtimate, facta, an dicta pluris ſint. Contemnant novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mihi fortuna, illis probra objectantur. Quamquam ego naturam u-

1. *id. ſcil.* conſilium veſtrum. 2. *nam gerere* magiſtratum, *quam fieri* idoneum ad magiſtratum gerendum, *tempore poſterius eſt* (magiſtratus enim digne adminiſtrari nequit, niſi cognitis prius actis, & præceptis majorum.) *re* autem, *atque uſu prius*. quippe cujus gratia illud ſuſceptum eſt; ideo enim res geſtas legimus, ut poſſimus ipſi pares gerere.

nam,

nam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quemque generosissimum esse. Ac si jam ex patribus [1] Albini, aut Bestiæ quæri posset, me ne, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optimos voluisse? Quod si jure despiciunt me; faciant idem majoribus suis: quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem, & præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in Senatu verba faciunt, pleraque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant; quod contra est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet. Majorum gloria posteris [2] lumen est, neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior,

1. *Albini, aut Bestiæ.* qui ante hunc, consulatum gerebant. 2. *quasi lumen est.* MSS. 2.

Quirites.

Quirites. Verum id, quod multo præclarius eſt, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui ſint. Quod ex aliena virtute ſibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: ſcilicet quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas eſt: quam certe peperiſſe melius eſt, quam acceptam corrupiſſe. Equidem ego non ignoro, ſi jam mihi reſpondere velint, abunde illis facundam, & compoſitam orationem fore. Sed in maximo veſtro beneficio, cum omnibus locis me, voſque maledictis lacerent, non placuit reticere: [1] ne quis modeſtiam in conſcientiam duceret. Nam me quidem, ex animi ſententia nulla oratio lædere poteſt. Quippe vera, neceſſe eſt bene prædicet: falſam vita, moreſque mei ſuperant. Sed quoniam veſtra conſilia accuſantur, qui mihi ſummum honorem, & maximum negotium impoſuiſtis: etiam atque etiam reputate, num id pœnitendum ſit. Non poſſum, [2] fidei cauſa, imagines, neque triumphos, aut conſulatus majorum meorum oſtentare: at ſi res poſtulet, haſtas, vexillum, phaleras, alia

1. *ne quis* me ideo *modeſtum* ducat, quia *conſcium* criminis. 2. *fidei cauſa. i. e.* ad confirmandam veſtram de me opinionem.

dona

dona militaria, præterea cicatrices adverso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæsivi. Non sunt composita verba mea. Parum id facio. Ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici. Parum placebat eas discere, quippe quæ [1] ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optima reipublicæ doctus sum; hostes ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hyemem, & æstatem juxta pati, humi requiescere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, [2] me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est, dominum, non imperatorem esse. Hæc, atque talia majores vestri faciundo, seque, remque publicam celebravere. Quîs nobilitas freta, ipsa

1. *ad virtutem. i. e.* fortitudinem. Ita Plut. vit. Marii, Λέγεται δὲ μήτε γράμματα μαθεῖν Ἑλληνικὰ, ἃς γελοῖον γράμματα μανθάνειν ὧν οἱ διδάσκαλοι δουλεύοιεν ἑτέροις. 2. *neque me opul.* MSS. 2.

dissi-

dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Cæterum homines superbissimi procul errant Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui præclaram. Virtutem non reliquere; neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus ajunt: quia parum scite convivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex alius sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire; omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum esse: arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstimant, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, pulverem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissime luxuria, &

ignavia,

ignavia, peſſimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reipubl. innoxiæ cladi ſunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poſcebant, reſpondi; pauca de repub. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata ſunt, omnia removiſtis, avaritiam, imperitiam, ſuperbiam. Dein exercitus ibi eſt locorum ſciens, ſed mehercule magis ſtrenuus, quam felix. Nam magna pars ejus avaritia, aut temeritate ducum attrita eſt. Quamobrem vos quibus militaris [1] ætas eſt, admitimini mecum, & capeſſite rempub. neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum ſuperbia metus ceperit. Egomet in agmine, in prœlio conſultor idem, & ſocius periculi vobiſcum adero: meque, voſque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, diis juvantibus, omnia matura ſunt, victoria, præda, laus: quæ ſi dubia, aut procul eſſent, tamen omnes bonos reipublicæ ſubvenire decet. Etenim nemo ignavia immortalis factus: neque quiſquam parens liberis, ut æterni forent, optavit; magis, uti boni, honeſtique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites,

1. *animus eſt.* MS. D.

ſi

ſi timidis virtutem verba adderent. Nam ſtrenuis abunde dictum puto.

Hujuſcemodi oratione habita, Marius poſtquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, ſtipendio, armis, aliiſque utilibus naves onerat. Cum his A. Manlium legatum proficiſci jubet. Ipſe interea milites ſcribere non more majorum, neque [1] ex claſſibus, ſed uti cujuſque lubido erat, capite cenſos pleroſque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem conſulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctuſque erat, & homini potentiam quærenti egentiſſimus quiſque opportuniſſimus, cui neque ſua curæ (quippe quæ nulla ſunt) & omnia cum pretio honeſta videntur. Igitur Marius cum aliquanto majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conſpectum Marii fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare

1. *ex claſſibus.* Servius Tullius cives Romanos in 5. claſſes diſtribuit, juxta cenſum cujuſque, ut ex iis militares ſcriberentur; qui autem, propter inopiam rei familiaris, impares erant oneribus reip. ſuſtentandis, nullius erant claſſis, & proinde ab omni militia immunes. *Hi capite cenſi* ſunt, quia capitibus, non ære cenſebantur.

nequi-

nequiverat. Sed conſul, expletis legionibus, cohortibuſque auxiliariis; in agrum fertilem, & præda onuſtum proficiſcitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein caſtella, & oppida natura & viris parum munita aggreditur: prœlia multa, cæterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites ſine metu pugnæ adeſſe: videre fugientes capi, aut occîdi; fortiſſimum quemque tutiſſimum: armis libertatem, patriam parenteſque, & alia omnia tegi; gloriam, atque divitias quæri. Sic brevi ſpatio novi vetereſque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu Marii cognoverunt, diverſi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtes invadi poſſe: Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu laxius, licentiuſque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra ſpem ſuam lætiſſimis animis excipitur, plebi, patribuſque, poſtquam invidia deceſſerat, juxta carus. Sed Marius impigre, prudenterque ſuorum, & hoſtium res pariter attendere; cognoſcere quid boni utriſque, aut contra eſſet: explorare itinera regum; conſilia, & inſidias eorum antevenire: nihil apud ſe remiſſum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gætulos,

& Jugurtham, ex ſociis noſtris prædas a-gentes, ſæpe aggreſſus in itinere fuderat, ipſumq; regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ poſtquam glorioſa modo, [1] neque belli patrandi cognovit, ſtatuit urbes, quæ viris, aut loco pro hoſtibus, & adverſum ſe opportuniſſimæ erant, ſingulas circumvenire: ita Jugurtham au præſidiis nudatum iri, ſi ea pateretur, an prœlio certaturum. Nam Bocchus nuncios ſæpe ad eum miſerat, velle populi Rom. amicitiam, ne quid ab ſe hoſtile timeret. Id ſimulaveritne, quo improviſus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare ſolitus, parum exploratum eſt. Sed conſul, uti ſtatuerat, oppida, caſtellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia oſtentando, avertere ab hoſtibus. Ac primo mediocria gerebat, exiſtimans Jugurtham ob ſuos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abeſſe, & aliis negotiis intentum accepit; majora, & magis aſpera aggredi tempus viſum eſt. Erat inter ingentes ſolitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capſa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives

1. *neque belli patrandi. i. e.* ſed ad bellum patrandum non pertinere.

apud

apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti adversum hostes non mœnibus modo, & armis atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis, quam alia re, accenditur. Ejus potiundi Marium maxima cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quod apud Thalam non longe à mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses una modo, atque ea intra oppidum jugi aqua, cætera pluvia utebantur. Id ibique, & in omni Africa, quæ procul à mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, & ferina carne vescebantur, & [1] neque alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis adversum famem, & sitim, non libidini, neque luxuriæ erat. Igitur consilii, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates con-

[1] *neque salem.* MSS. 2.

filio,

filio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam [1] arvo, studeant, &, quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempestate: nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incœpto suo occultato, pergit ad flumen Tanaim. Cæterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; &, ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus parare, quæ mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque,

1. *arvo. i. e.* agriculturæ.

&

& jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur; noctemque totam itinere facto consedit. Idem proxima facit. Dein tertia multo ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duûm millium intervallo: ibique, quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgere, uti deditionem facerent. Cæterum oppidum incensum, Numidæ puberes interfecti, alii omnes venumdati, præda militibus divisa. Id facinus contra [1] jus belli non avaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coërcitum. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit,

1. *contra jus*, quia deditionem sponte fecerant.

magnus

magnus & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene conſulta in virtutem trahebantur. Milites modeſto imperio habiti, ſimul & locupletes, ad cœlum ferre : Numidæ magis, quam mortalem, timere : poſtremo omnes ſocii, atque hoſtes credere, illi aut mentem divinam eſſe; aut deorum nutu cuncta portendi. Sed conſul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit. Pauca, repugnantibus Numidis, capit. Plura, deſerta propter Capſenſium miſerias, igni corrupit. Luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac pleriſque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, cæterum haud ſecus difficilem. Namque haud longe à flumine Mulucha, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis patens, in immenſum editus, uno perangusto aditu relicto : nam omnis naturâ, velut opere, atque conſulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis theſauri erant, ſumma vi capere intendit : ſed ea res forte, quam conſilio, melius geſta. Nam caſtello virorum, atque armorum ſatis magna vis, & frumenti, & fons aquæ:

quæ: aggeribus, turribuſque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter caſtellanorum anguſtum admodum, utrimque præciſum. Vineæ cum ingenti periculo fruſtra agebantur. Nam cum eæ paullo proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque [1] pro opere conſiſtere, propter iniquitatem loci: neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare: optimus quiſque cadere, aut ſauciari, cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus conſumtis, anxius trahere cum animo ſuo, omitteretne inceptum, quoniam fruſtra erat; an fortunam opperiretur, qua ſæpe proſpere uſus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque æſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, caſtris aquatum egreſſus, haud procul ab latere caſtelli, quod adverſum præliantibus erat, animadvertit inter ſaxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, dein plures peteret, ſtudio legendi, paulatim prope ad ſummum montis egreſſus eſt: ubi poſtquam ſolitudinem intellexit, more humanæ cupidinis [2] ignara viſundi animum vertit. Et

1. *pro opere. i. e.* ad opus conficiendum. 2. *ignarum* eſt, quod ignoratur, teſte Gellio. Ita prius *cætera ignara populo Rom.*

forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa, paullulum modo prona, dein flexa; atque aucta in altitudinem, quo [1] cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus ſaxis niſus Ligus, caſtelli planitiem perſcribit; quod cuncti Numidæ, intenti prœliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox uſui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, ut aſcenderat, ſed tentans omnia, & circumſpiciens. Itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipſe deſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promiſſa ejus cognitum ex præſentibus miſit: quorum, uti cujuſque ingenium erat, ita rem difficilem renunciavere. Conſulis animus tamen paullulum arrectus. Itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, quinque numero quam velociſſimos delegit, & cum his, præſidio qui forent, quatuor centuriones: omneſque Liguri parere jubet: & ei negotio proximum diem conſtituit. Sed ubi ex præcepto tempus viſum; paratis, compoſitiſque omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma,

1. *cuncta gignentium*, i. e. omnes plantas.

orna-

ornatumque mutaverant, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nisusque per saxa facilius foret: super terga gladii, & scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia; simul & [1] offensa quo lenius streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ [2] vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites facilius ascenderent: interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paullo asperior ascensus erat, singulos præ se inermes mittere; dein ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui videbantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem ascendens, ac descendens, dein statim digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diu, multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicut aliis diebus, adversum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquam toto die intentos prœlio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, [3] testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittariisque, & funditoribus

1. *offensa. i. e.* si in lapides impacta forent. 2. *vetustate. i. e.* vetustæ. 3. *testudine acta. i. e.* densa caterva, & flexa in formam testudinis, scutis insuper connexis. Ita Juv. *Defend.t numerus, junctæque umbone phalanges.*

eminus terrere. At Numidæ, ſæpe antea vinciis Romanorum ſubverſis, item incenſis, non caſtelli mœnibus ſeſe tutabantur; ſed pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare, militibus noſtris Jugurthæ ſervitium minari; ſecundis rebus feroces eſſe. Interim, Romanis omnibus, hoſtibuſque prœlio intentis, magna vi utrimque, pro gloria atque imperio his, illis pro ſalute certantibus, repente à tergo ſigna canere: ac primo mulieres, & pueri, qui viſum proceſſerant, fugere; deinde, uti quiſque muro proximus erat, poſtremo cuncti armati, inermeſque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani inſtare, fundere, ac pleroſque tantummodo ſauciare, dein ſuper occiſorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte [1] correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit. Cæterum, dum ea res geritur, L. Sulla quæſtor cum magno equitatu in caſtra venit: [2] quod, ut ex Latio, & à ſociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum viſum eſt, de natura, cultuque ejus paucis dicere. Neque enim

1. *correcta. i. e.* emendata. 2. *qui.* MSS. 2.

alio

alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam extincta majorum ignavia, literis Græcis, atque Latinis juxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse: tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod [1] de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad [2] simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor: atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere. Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tem-

1. *de uxore.* Metellâ *scil.* quam moribundam repudiavit, & in aliam domum viventem adhuc transferri jussit, ne convivia, quibus populum excepturus erat, interrumpereatur. 2. *ad simulanda negotia. i. e.* negotia eâ facilitate expedire poterat, ut otiosum crederes.

peſtatibus factus eſt. Ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, aliis per ſe ipſe dare, beneficia invitus accipere; ſed ea properantius, quam æs mutuum, reddere, ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque ſeria cum humillimis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adeſſe: neque interim, quod ambitio prava ſolet, conſulis, aut cujuſquam boni famam lædere: tantummodo neque conſilio, neque manu priorem alium pati: pleroſque antevenire. Quibus rebus, & artibus brevi Mario, militibuſque cariſſimus factus. At Jugurtha poſtquam oppidum Capſam, alioſque locos munitos, & ſibi utiles, ſimul & magnam pecuniam amiſerat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret: prœlii faciundi tempus adeſſe. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rurſus, ut antea, proximos ejus donis corrumpit: ipſique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, ſi aut Romani Africa expulſi; aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. Eo prœmio illectus Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum

rum exercitu conjuncto, Marium jam in hyberna proficiſcentem, vix decima parte die reliqua invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, victis ſibi munimento fore; &, ſi viciſſent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant: contra Romanis utrumque caſum in tenebris difficiliorem fore. Igitur ſimul conſul ex multis de hoſtium adventu cognovit: & ipſi hoſtes aderant: & prius quam exercitus aut inſtrui, aut ſarcinas colligere; denique, ante quam ſignum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prœlii, ſed catervatim, uti quoſque conglobaverat, [1] noſtros incurrunt. Qui omnes trepidi improviſo metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hoſtibus defenſabant: pars equos aſcendere, obviam hoſtibus ire: pugna latrocinio magis, quam prœlio ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus, equites pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare: multos contra adverſos acerrime pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma ſatis tegere; quod hoſtes numero plures, & undique circumfuſi erant: denique Ro-

1. *in noſtros.* MSS. 2.

mani veteres, novique, & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti, & inſtructi hoſtium vim ſuſtentabant. Neque in eo tam aſpero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demiſſo animo fuit; ſed cum turma ſua, quam ex fortiſſimis magis, quam familiariſſimis paraverat, vagari paſſim: ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtes, ubi confertiſſimi obſtiterant, invadere: manu conſulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies conſumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro ſe rati, acrius inſtare. Tum Marius ex copia rerum conſilium trahit: atque uti ſuis receptui locus eſſet, colles duos propinquos inter ſe occupavit. Quorum in uno, caſtris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter uſui opportunus, quia magna parte editus, & præceps, pauca munimenta egebat. Cæterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipſe milites diſperſos paullatim, neque minus hoſtibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem ſubducit. Ita reges, loci diffi-

difficultate coacti, prœlio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant. Plurimum vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maximum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paullo ante somno captis, de improviso [1] vectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto atque horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi, fu-

1. *vectigales*, *scil. tubicines* eorum, qui populo Rom. tributum pendebant.

gatique: arma, & ſigna militaria pleraque capta: pluresque eo prœlio, quam omibus ſuperioribus, interempti. Nam ſomno, & metu inſolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hyberna proficiſcitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreverat: neque tamen victoria ſecors, aut inſolens factus; ſed pariter atque in conſpectu hoſtium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in ſiniſtra parte A. Manlius cum funditoribus, & ſagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum ſcientiſſimi, hoſtium iter explorabant. Simul conſul, quaſi [1] nullo impoſito, omnia providere: apud omnes adeſſe, laudare, increpare merentes. Ipſe armatus, intentuſque item milites cogebat: neque ſecus, atque iter faceret, caſtra munire, excubitum in portis cohortes ex legionibus, pro caſtris equites auxiliarios mittere: præterea alios ſuper vallum in munimentis locare, vigilias ipſe circuire, non tam diffidentia [2] futuri, quæ imperaviſſet, quam uti militibus exæquatus

1. *quaſi nullo imp. i. e.* quaſi ipſe ſolus omnibus locis præſideret. 2. *futuri, i. e.* ne fierent.

cum

cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illoque aliisque temporibus Jugurthini belli, pudore magis, quam [1] malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: pars quod à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ cæteri miserias vocant, voluptati habuisset. [2] Nisi tamen [3] reipublicæ pariter, ac sæviſſimo imperio, bene, atque decore gesta. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirta simul undique speculatores citi sese ostendunt: quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia diversi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus [4] æque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quam maxime confertis equis, ipseque aliique Mauros invadunt: cæteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis cor-

1. *malo. i. e.* pœna. 2. *nisi. i. e.* nihilominus. Ita prius, *nisi quia turpis vita.* 3. *resp.* MS. D. 4. *æque. i. e.* casus omnibus æquus, sive æqualis erat, quinam *à tergo hostibus venirent.* MS. D. pro *æque*, habet *equites.*

pora tegere, &, ſi qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites prœliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, poſtremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, noſtros fruſtra pugnare: paullo ante Marium ſua manu interfectum; ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii, terrentur: ſimulque barbari animos tollere, & in perculſos Romanos acrius incedere. Jamque paullum à fuga aberat, cum Sulla, profligatis iis, quos adverſum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit. Bocchus ſtatim avertitur. At Jugurtha, dum ſuſtentare ſuos & prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextra ſiniſtra, omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis

equitibus,

equitibus, accurrit auxilio ſuis, quos pelli jam acceperat. Denique hoſtes jam undique fuſi. Tum ſpectaculum horribile in campis patentibus; ſequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere poſſe; neque quietem pati; niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta ſanguine. Poſtea loci conſul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo poſt diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati à Boccho veniunt: qui regis verbis à Mario petivere duos quam fidiſſimos ad eum mitteret; velle de ſuo, & de populi Romani commodo cum iis differere. Ille ſtatim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet, qui quamquam acciti ibant: tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut adverſum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio conceſſum, pauca verba hujuſcemodi locutus.

Rex Bocche, magna lætitia nobis eſt, cum te talem virum dii monuere, ut aliquando

quando pacem, quam bellum, malles; neu te optimum cum peſſimo omnium Jugurtha miſcendo commaculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem, pariter te errantem & illum ſceleratiſſimum perſequi. Ad hoc, populo Romano jam à principio [1] inopi, melius viſum, amicos, quam ſervos, quærere: tutiuſque rati, volentibus, quam coactis, imperitare. Tibi vero nulla opportunior amicitia noſtra: primum quod procul abſumus; in quo offenſæ minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus: dein quod parentes abunde habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium ſatis fuit. Atque hoc utinam à principio tibi placuiſſet: profecto ex P. R. ad hoc tempus multo plura bona accepiſſes, quam mala perpeſſus eſſes. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui ſcilicet placuit & vim, & gratiam noſtram experiri: nunc, quando per illam licet, feſtina; atque, uti cœpiſti, perge. Multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officiis ſuperes. Poſtremo hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum Romanum beneficiis victum eſſe. Nam, bello quid valeat, tute ſcis.

1. *inopi*, i. e. cum adhuc inops erat.

Ad

Ad ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit; Se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham expulerit, jure [1] belli suam factam: eam vastari à Mario, pati nequivisse: præterea, missis antea Romam legatis repulsum ab amicitia. Cæterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos, Jugurtha, cognita legatione Sullæ, & Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hybernaculis compositio, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca [2] sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnes præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando, quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agen-

1. *belli. scil.* antea gesti, inter Bocchum & Jugurtham. 2. *saltuosa.* MS. D.

darum

darum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipſis permittit. Illi mature ad hyberna Romanorum proficiſcuntur. Dein à Gætulis latronibus in itinere circumventi, ſpoliatique, pavidi, ſine decore ad Sullam profugiunt; quem conſul, in expeditionem proficiſcens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro [1] vanis hoſtibus, uti meriti erant, ſed accurate & liberaliter habuit. Qua re barbari & famam Romanorum avaritiæ falſam, & Sullam ob munificentiam in ſeſe amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, niſi pariter volens: dona omnia in [2] benignitate habebantur. Igitur quæſtori mandata Bocchi patefaciunt: ſimul ab eo petunt, uti fautor, conſultorque ſibi adſit: copias, fidem, magnitudinem regis ſui, & alia, quæ aut utilia, aut benevolentiæ eſſe credebant, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies xl. ibidem opperiuntur. Marius poſtquam infecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de adventu

1. *vanis. i. e.* mendacibus, *uti meriti erant, i. e.* ut cultus eorum, & habitus meruit. Niſi forte legendum ſit, *ſed uti meriti erant, accurate*, &c. 2. *in benignitate. i. e.* ex benignitate proficiſci.

lega-

legatorum certior factus, illoſque, & Sullam venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem Utica, præterea omnes undique Senatorii ordinis: quibuſcum mandata Bocchi cognoſcit: in quibus, legatis poteſtas eundi Romam fit: ab conſule interea induciæ poſtulabantur. Ea Sullæ, & pleriſque placuere: pauci ferocius decernunt, ſcilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles ſemper, in adverſa mutantur. Cæterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti ſunt cum Cn. Octavio Rufone, qui [1] quæſtor ſtipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cætera, tum maxime benignitatem, & ſtudium Sullæ accepit. Romæque legatis ejus, poſtquam, erraſſe regem, & Jugurthæ ſcelere lapſum, deprecati ſunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo reſpondetur:

S. P. Q. R. beneficii, & injuriæ memor eſſe ſolet. Cæterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit, fœdus & amicitia dabuntur, cum meruerit.

1. *Quæſtor* urbanus *ſcil.* (nam Sylla Quæſtor erat provincialis) cujus munus erat, ſtipendium exercitui mittendum curare.

Quibus

Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas à Mario petivit, uti Sullam ad ſe mitteret; cujus arbitratu communibus negotiis conſuleretur. Is miſſus cum præſidio equitum, atque peditum, funditorum Balearium: præterea iere ſagittarii, & cohors Peligna cum [1] velitaribus armis, itineris properandi cauſſa: [2] neque his ſecus, atque aliis armis, adverſus tela hoſtium, quod ea levia ſunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus ſeſe oſtendit: qui temere & effuſe euntes, Sullæ aliiſque omnibus & numerum ampliorem vero, & hoſtilem metum efficiebant. Igitur ſe quiſque expedire: arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, ſed ſpes amplior, quippe victoribus, & adverſum eos, quos ſæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmiſſi, rem, ut erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæſtorem appellat: ſe à patre Bocchо obviam illis ſimul, & præſidio miſſum. Dein eum, & proximum diem ſine metu conjuncti eunt. Poſt, ubi caſtra locata, &

1. *velitaria arma* erant gladius, haſta, & parma. 2. *neque his*, &c. *i. e. neque hac* levi armatura, *minus quam alia*, *muniti* erant *adverſus tela hoſtium*; *nam ea* quoque *levia ſunt.*

diei

diei veſper erat; repente Maurus, incerto vultu pavens, ad Sullam accurrit; dicitque ſibi ex ſpeculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abeſſe; ſimul, uti noctu clam ſecum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat ſe totiens fuſum Numidam pertimeſcere: virtuti ſuorum ſatis credere: etiam ſi certa peſtis adeſſet, manſurum potius, quam proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forſitan poſt paullo morbo interituræ vitæ parceret. Cæterum ab eodem monitus, uti noctu proficiſcerentur, conſilium approbat: ac ſtatim milites cænatos eſſe in caſtris, igneſque quam creberrimos fieri, dein prima vigilia ſilentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere ſeſſis omnibus, Sulla pariter cum ortu ſolis caſtra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Jugurtham circiter duûm millium intervallo, ante eos conſediſſe. Quod poſtquam auditum eſt, tum vere ingens metus noſtros invadit, credere ſe proditos à Volucе, & inſidiis circumventos. Ac fuere qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum ſcelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem exiſtimabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: ſuos hortatur, uti fortem animum

mum gererent: ſæpe ante paucis ſtrenuis adverſus multitudinem bene pugnatum: quanto ſibi in prœlio minus peperciſſent, tanto tutiores fore, nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maximo omnium metu nudum, & cæcum corpus ad hoſtes vertere. Dein Volucem, quoniam hoſtilia faceret, Jovem maximum obteſtatus, uti ſceleris, atque perfidiæ Bocchi teſtis adeſſet, caſtris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ; cui videlicet ſpeculanti iter ſuum cognitum eſſet. Cæterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & ſpes, opeſque ejus ex patre ſuo penderent; credere illum nihil palam auſurum, cum ipſe filius teſtis adeſſet. Quare optimum factu videri, per media ejus caſtra palam tranſire; ſeſe, vel præmiſſis, vel ibidem relictis Mauris, ſolum cum Sulla iturum. Ea res ut in tali negotio, probata: ac ſtatim profecti, quia de improviſo acceſſerant, dubio, atque hæſitante Jugurtha, incolumes tranſeunt. Dein paucis diebus, quo ire intenderant, perventum eſt. Ibi cum Boccho Numida quidam Aſpar nomine, multum & familiariter agebat, præmiſſus ab Jugurtha, poſt-

poſtquam Sullam accitum audierat, orator, & ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia: præterea Dabar, Maſſugradæ filius, ex gente Maſiniſſæ, cæterum materno genere impar; (nam pater ejus ex concubina ortus erat,) Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptuſque, quem Bocchus fidum eſſe Romanis multis antea tempeſtatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum ſeſe facere, quæ populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipſe deligeret, conſulta ſeſe omnia cum illo [1] integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimeſceret; accitum eſſe, quo res communis licentius gereretur; nam ab inſidiis ejus aliter caveri nequiviſſe. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, ſimul Romanos, & Numidam ſpe pacis detinuiſſe: multumque cum animo ſuo volvere ſolitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem adverſum nos, metum pro nobis ſuaſiſſe. Igitur Sulla reſpondit, pauca ſe coram Aſpare locuturum; cætera occulte, nullo, aut quam pauciſſimis præſen-

1. *integra habere. i. e.* nihil adhuc egiſſe cum Legato Jugurthæ, eorum quæ ad pacem, aut bellum pertinetent.

tibus:

tibus: ſimul edocet, quæ ſibi reſponderentur. Poſtquam, ſicuti voluerant, congreſſi; dicit ſe miſſum à conſule veniſſe quæſitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, poſt diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decreviſſe, ſed illo die reſponſurum. Dein ambo in caſtra ſua digreſſi. Sed ubi plerumque noctis proceſſit, Sulla à Boccho occulte accerſitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius ſanctus vir, ex ſententia ambobus jurat: ac ſtatim rex ſic incepit:

Nunquam ego ratus ſum fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos novi, opulentiſſimus, privato homini gratiam deberem. Et hercule Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. [1] Id imminutum, quod cæteri dolere ſolent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguiſſe aliquando tuæ amicitiæ; quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, poſtremo quidquid animo lubet, ſume, utere: &, quoad vives, nunquam tibi

1. *id. ſcil.* potentiam.

redditam

redditam gratiam putaveris; ſemper apud me integra erit: denique nihil me ſciente fruſtra voles. Nam, ut ego exiſtimo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitioſum. Cæterum de republica veſtra, cujus curator huc miſſus es, paucis accipe. Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum unquam volui: fines meos adverſum armatos armis tutus ſum. Id omitto: quando vobis ita placet, gerite, uti vultis, cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipſam fuit, non egrediar, neque id intrare Jugurtham ſinam. Præterea, ſi quid meque vobiſque dignum petiveris, haud repulſus abibis.

Ad ea Sulla pro ſe breviter, & modice; de pace, & de communibus rebus multis diſſeruit. Denique regi patefecit, [1] quod polliceatur, Senatum & populum Romanum, quoniam armis amplius valuiſſent, non in gratia habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam ſua, retuliſſe videretur; id adeo in promtu eſſe; quoniam copiam Jugurthæ haberet: quem ſi Romanis tradidiſſet, fore ut

1. *quod polliceatur.* (*ſcil.* de pace ſervanda) Romanis, utpote victoribus, minus gratum fore.

illi

illi plurimum deberetur : amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, [1] quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex primum negitare : cognationem, affinitatem, præterea fœdus interveniſſe : ad hoc metuere, ne fluxa fide uſus popularium animos averteret : quîs & Jugurtha carus, & Romani inviſi eſſent. Denique ſæpius fatigatus, leniter, & ex voluntate Sullæ omnia ſe facturum promittit. Cæterum ad ſimulandam pacem, cujus Numida, defeſſus bello, avidiſſimus, quæ utilia viſa, conſtituunt. Ita, compoſito dolo, digrediuntur. Et rex poſtero die Aſparem, Jugurthæ legatum, appellat : dicitque ſibi per Dabarem ex Sulla cognitum, poſſe conditionibus bellum [2] componi : quamobrem regis ſui ſententiam exquireret. Ille lætus in caſtra Jugurthæ proficiſcitur. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, poſt diem octavum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; ſed Mario parum fidere : ſæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam, fruſtra fuiſſe. Cæterum Bocchus, ſi ambobus conſultum, & ratam pacem vellet,

1. *quam nunc peteret. ſcil.* quam ſuperius dixit, *jure belli ſuam factam.* 2. *poni.* MSS. 2.

daret

daret operam, ut unà ab omnibus, quaſi de pace in colloquium veniretur, ibique ſibi Sullam traderet: cum talem virum in poteſtate habuiſſet, tum fore, uti juſſu S. P. Q. R. fœdus fieret; neque hominem nobilem non ſua ignavia, ſed ob rempublicam in hoſtium poteſtate relictum iri. Hæc Maurus ſecum ipſe diu volvens, tandem promiſit. Cæterum dolo, an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, uti vehementes, ſic mobiles, ſæpe ipſæ ſibi advorſæ. Poſtea, tempore & loco conſtituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac ſpei bonæ pleni eſſe. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac ſtatim immutata voluntate, remotis cæteris, dicitur ſecum ipſe multum agitaviſſe, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius: quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatione patefeciſſe. Tamen poſtremo Sullam accerſi jubet; & ex illius ſententia Numidæ inſidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, & ei nunciatum eſt, Jugur-

tham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & quæſtore noſtro, quaſi obvius honoris cauſſa procedit in tumulum facillimum viſu [1] inſidiantibus. Eodem Numida cum pleriſque neceſſariis ſuis inermis, uti dictum erat, accedit: ſtatim ſigno dato, undique ſimul ex inſidiis invaditur. Cæteri obtruncati: Jugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus adverſum Gallos ab ducibus noſtris Q. Scipione, & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. [2] Illique & uſque ad noſtram memoriam Romani ſic habuere, alia omnia virtuti ſuæ prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria certari. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum, & Jugurtham, Romam vinctum adduci nunciatum eſt; Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta provincia Gallia: iſque Kalendis Januar. magna gloria conſul triumphavit. Ex ea tempeſtate ſpes, atque opes civitatis in illo ſitæ erant.

1. *Romanis inſidiantibus.* MS. L. 2. *illique. i. e.* qui illis temporibus vixerunt.

C. CRI-

C. CRISPI SALLUSTII HISTORIARUM FRAGMENTA.

LIB. I.

RES populi Rom. M. Lepido, Q. Catulo Cos. ac deinde militiæ & domi gestas composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissumus multa paucis absolvit. *Servius & Acron.*

Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissumorum hominum copia. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à vero. *Arusianus.*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquies, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coſs. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare noſtrum, atque Oceanum, niſi quæ à paludibus invia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit Populus Rom. inter ſecundum atque poſtremum bellum Carthaginenſe. *Victorinus & Auguſtinus.*

At diſcordia, & avaritia, atque ambitio, & cætera ſecundis rebus oriri ſueta mala, poſt Carthaginis excidium maxume aucta ſunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas diſceſſio plebis à patribus, aliæque diſſenſiones domi fuere jam inde à principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio, & bellum grave cum Etruria poſitum eſt, æquo & modeſto jure agitatum: dein, ſervili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more conſulere; agro pellere, &, cæteris expertibus, ſoli in imperio agere. Quibus ſævitiis, & maxume fœnoris onere oppreſſa plebes, cum aſſiduis bellis tributum ſimul & militiam toleraret, armata montem ſacrum, atque Aventinum inſedit. Tumque trib. pl. & alia ſibi jura paravit. Diſcordiarum & certaminis utrimque finis fuit ſecundum

dum bellum Punicum. *Auguſtinus.*

Poſtquam, remoto metu Punico, ſimultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, ſeditiones, & ad poſtremum bella civilia orta ſunt: dum pauci potentes quorum in * gratiam plerique conceſſerant, ſub honeſto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant: bonique & mali cives appellati, non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis; ſed uti quiſque locupletiſſumus, & injuria validior, quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim, ut antea, ſed torrentis modo præcipitati: adeo juventus luxu atque avaritia corrupta eſt; uti merito dicatur, genitos eſſe, qui neque ipſi habere poſſint res familiares, neque alios pati. *Gellius & Auguſtinus.*

Igitur venditis proſcriptorum bonis, aut dilargitis. *Gellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris, Hiempſalem in regnum reſtituentis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Aruſ.*

Quin lenones & vinarii laniique, quorum præterea vulgus in dies uſum ha-

* in gratia, *Aruſianus.*

bet, precio compoſiti.. *Cariſius.*

Genus armis ferox, & ſervitii inſolitum. *Aruſianus.*

M. Æmilii Lepidi Coſ. ad P. R. oratio contra Sullam.

Clementia & probitas veſtra, Quirites, quibus per cæteras gentis maxumi, & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt, advorſus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipſi, nefanda quæ æſtumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini: præſertim cum illi ſpes omnis in ſcelere atque in perfidia ſit; neque ſe aliter tutum putet, quam ſi pejor atque inteſtabilior metu veſtro fuerit, quo captivis libertatis curam miſeria eximat: aut ſi provideritis, in tutandis periculis magis quam in ulciſcendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non minus optumis majorum exemplis, nequeo ſatis mirari, dominationis in vos, ſervitium ſuum mercedem dant: & utrumque per injuriam malunt, quam optumo jure liberi agere: præclara Brutorum, atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, ſubvertunda. Nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defenſum eſt aliud, quam libertas, &

ſuæ

ſuæ cuique ſedes; neu cui, niſi legibus, pareremus? quæ cuncta ſævus iſte Romulus, quaſi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque conſulis, & aliorum principum, quos fortuna belli conſumſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior, cum pleroſque ſecundæ res in miſerationem ex ira vertunt. Quin ſolus omnium, poſt memoriam hominum, ſupplicia in poſt futuros compoſuit: quis prius injuria quam vita certa eſſe: praviſſumeque per ſceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos metu gravioris ſervitii, à repetunda libertate terremini. Agendum atque obviam eundem eſt, Quirites; ne ſpolia veſtra penes illum ſint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; niſi forte ſperatis per tædium jam, aut pudorem tyrannidis, eſſe eum per ſcelus occupata periculoſius dimiſſurum. At ille eo proceſſit, uti nihil glorioſum, niſi tutum, & omnia retinendæ dominationis honeſta exiſtumet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla ſunt. Hac tempeſtate ſerviundum, aut imperitandum: habendus metus eſt, aut faciendus, Quirites. Nam quid ultra? quæ-

ve humana ſuperant, aut divina impolluta ſunt ? populus Romanus paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, jure, agitandi inops, deſpectuſque, ne ſervilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, civitate pro multis, & egregiis factis, à vobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias ſedes occupavere pauci ſatellites, mercedem ſcelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum; denique necis civium, & vitæ licentia. Simul humanas hoſtias vidiſtis, & ſepulchra infecta ſanguine civili. Eſtne viris reliqui aliud, quam ſolvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro ſeptis ſtatuit: neque quiſquam extremam neceſſitatem nihil auſus, niſi muliebri ingenio, expectat. Verum ego ſeditioſus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum quæror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet quia non aliter ſalvi, ſatiſque tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens, ſcriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: niſi approbaveritis omnis proſcriptiones innoxiorum, ob divitias; cruciatus virorum illuſtrium: vaſtam urbem fuga, & cædibus; bona civi-

civium miſerorum, quaſi Cimbricam prædam venum, aut dono datam. At objectat mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum: quod quidem ſcelerum illius vel maxumum eſt, non me, neque quenquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi recte faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus ſum, precio ſoluto, jure, dominis tamen reſtituo: neque pati conſilium eſt, ullum ex civibus prædam eſſe. Satis illa fuerint, quæ, rabie contracta, toleravimus, manus conſerentes inter ſe Romanos exercitus, & arma ab externis in noſmet verſa. Scelerum & contumeliarum omnium finis ſit. Quorum adeo Sullam non pœnitet, ut & facta in gloria numeret, &, ſi liceat avidius fecerit. Neque jam, quid exiſtumetis de illo, ſed quantum vos audeatis vereor: ne alius alium principem expectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futiles & corruptæ ſunt; ſed veſtra ſocordia, quam captum ire licet, & quam audeat tam videri felicem. Nam præter ſatellites commaculatos, quis eadem vult? aut qu s non omnia mutata præter victoriam? ſcilicet milites: quorum ſauguine, Tarrulæ, Scvrroque, peſſumis ſervorum, divitiæ partæ ſunt. An, quibus prælatus

in magiſtratibus capiundis Fuſidius, ancilla turpis, honorum omnium dehoneſtamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæſitum eſt. Niſi forte tribuniciam poteſtatem everſum profecti ſunt per arma, conditam & majoribus ſuis; utique jura & judicia ſibimet extorquerent: egregia ſc. mercede, cum relegati in paludes & ſilvam, contumeliam atque invidiam ſuam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia ſecundæ res mire ſunt vitiis obtentui: quibus labefactatis, quam formidatus antea eſt, tam contemnetur: niſi forte ſpecie concordiæ & pacis, quæ ſceleri & parricidio ſuo nomina indidit. Neque aliter populo Romano eſſe belli finem ait, niſi maneat expulſa agris plebes, præda civilis acerbiſſuma, jus, judiciumque omnium rerum penes ſe, quod populi Romani fuit. Quæ ſi vobis pax, & concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reip. atque exitia probate: annuite legibus impoſitis; accipite otium cum ſervitio: & tradite exemplum poſteris ad populum Romanum ſuimet ſanguinis cæde circumveniendum.

Mihi,

Mihi, quamquam per hoc ſummum imperium ſatis quæſitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præſidio; tamen non fuit conſilium, privatas opes facere; potiorque viſa eſt periculoſa libertas quieto ſervitio. Quæ ſi probatis, adeſte Quirites; &, bene juvantibus Diis, M. Æmilium Conſulem ducem & authorem ſequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc vero & poſci: dum cæteri ejuſdem cauſa ducem ſenatus rati, maximo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

Curionem quæſivit, ut adoleſcentior, & populi ſuffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Priſcian. l.* 10.

Philippus quia ætate & conſilio cæteros anteibat. *Servius l.* 18.

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxume vellem, P. C. remp. quietam eſſe, aut in periculis à promptiſſimo quoque defendi: denique prava incœpta conſultoribus noxæ eſſe. Sed contra, ſeditionibus omnia turbata ſunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Poſtremo, quæ peſſimi & ſceleriſſimi decrevere, ea bonis & ſapientibus faciunda ſunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vo-

bis invi'a, tamen, quia Lepido placent, ſumenda ſunt. Niſi forte cui pacem præſtare, & bellum pati conſilium eſt. Prô, Dii boni, qui hanc urbem, omiſſa cura, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitioſorum poſtremus, qui, pejor an ignavior ſit, deliberari non poteſt, exercitum opprimundæ libertatis habet, & ſe è contempto metuendum effecit: vos muſſantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neque intelligitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure: quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem provinciam cum exercitu adeptus eſt. Quid ille ob benefacta cepiſſet, cujus ſceleribus tanta præmia tribuiſtis? At ſc. ii, qui ad poſtremum uſque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuſcemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. Immo deſpecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æſtumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem à principio, cum Etruriam conjurare, proſcriptos accerſiri, largitionibus remp. lacerari videbam; maturandum putabam, & Catuli conſilia cum paucis ſecutus ſum. Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta

facta extollebant, & ignoſcendo populi Romani magnitudinem auxiſſe, nuſquam etiam tum Lepidum progreſſum videbant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepiſſet, ſibi quiſque opes aut patrocinia quærendo, conſilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum colonibus, & paucis ſicariis; quorum nemo non diurna mercede vitam mutaverit: nunc eſt proconſul cum imperio, non empto; ſed dato à vobis, cum legatis adhuc jure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptiſſumi; flagrantes inopia & cupidinibus, ſcelerum conſcientia exagitati: quibus quies, in ſeditionibus; in pace, turbæ ſunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt, Saturnini olim, poſt Sulpicii, dein Marii, Damaſippique, nunc Lepidi ſatellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hiſpaniæ armis ſolicitatæ, Mithridates in latere vectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circumſpicit: quin præter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubvertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obſecro P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros contactu procedere.

Nam

Nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An expectatis dum exercitu rursus admoto, ferro, atque flamma urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace, & concordia ad arma civilia, quæ ille advorsum divina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquies; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra socordia. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellam qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate quam conversa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte; auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt; vos in metu. Quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. An Tepidi mandata animos movent? qui placere ait

sua

sua cuique reddi, & aliena tenet: belli jura rescindi, cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademtam negat: concordiæ gratia plebi tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessume omnium, atque impudentissume, tibi ne egestas civium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddederis: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis invidus, hostis omnium bonorum, ut te neque hominum, neque Deorum, pudet, quos perfidia aut perjurio violasti! qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. Neque te provinciæ neque leges, neque Dii penates civem patiuntur. Perge, qua cœpisti; ut quam maturrume merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus adversum vos habiti: pecuniæ publice, & privatim extortæ; præsidia dedicta, atque imposita; ex lubidine leges imperantur: cum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius

pacem

pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget ſe metu magis, quam æquo & bono ſuſtentatum. Nam qui turbas, & cædem civium odiſſe ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet, quæ victis toleranda ſunt, ea, cum facere poſſitis, patiamini potius cenſet. Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum ſuadet. Hæc ſi placent; ſi tanta torpedo animos oppreſſit, ut obliti ſcelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permiſſuri ſitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni remp. fruſtra curant. Agite, uti libet; parata vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia inſtaurare cupiunt, & rurſum advorſum Deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent: decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adeſt novus exercitus, &, adhoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores ſequitur. Jam illa, quæ collecta ſunt ſocordia noſtra dilabentur. Quare ita cenſeo, quoniam Lepidus exercitum privato conſilio, paratum cum peſſumis, & hoſtibus reip. contra

tra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconſule, & cæteris quibus imperium eſt, urbi præſidio ſint; operamque dent ne quid reſp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus & Catulus decretis exercitibus maturrume proficiſcerentur. *Cariſius lib.* 3.

M. Lepido cum omnibns copiis Italia pulſo, ſegnior neque minus gravis, ſed multiplex cura patres exercebat. *Servius, Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviam ire, & commori hoſtibus. *Aruſianus Meſſus.*

Lepidus pœnitens conſilii. *Cariſius l.* III.

Sic vero quaſi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere. *Nonius, Competere, rei cujuſque meminiſſe, aut conſtanter valere.*

Prudens omnium, quæ ſenatus cenſuerat. *Aruſianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit per L. Catilinam legatum. *Feſtus.*

Domitium proconſulem ex citeriori Hiſpania cum omnibus copiis, quas paraverat, arceſſivit. *Priſcianus l.* X. *Arceſſivit, inquit, & laceſſivit.*

Sanctus

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Cariſius l.* I. *aliter pro alias.*

Gens raro egreſſa finis ſuos. *Servius ad lib.* XI. *Æneidos. Aruſianus Meſſus.*

Niſi cum ira belli deſenuiſſet. *Priſcianus l.* X.

Maturaverunt exercitum Dyrrhachium cogere. *Aruſianus Meſſus.*

Illo profectus, vicos, caſtellaque incendere, &, fuga cultorum deſerta, igni vaſtare: neque elato, aut ſecuro eſſe animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ, *Nonius. Servius ad* XI. *Æneidos.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem ſibi abnituros. *Aruſianus Meſſus.*

Inſanum aliter ſua ſententia, atque aliarum mulierum. *Cariſius l.* I. *aliter pro alias.*

Solis viis. *Donatus. Phorm. act.* V. *ſcen.* VIII.

Juſſu Metelli cornicines occanuerunt. *Priſcianus lib.* X. *Servius* II. *Georg. Virg. Diom. lib.* I. *cap.* IV.

Nexuit Catenæ modo. *Priſcianus l.* X.

Doctus militiam. *Aruſianus Meſſus.*

Neque ſe recipere aut inſtruere prœlio quivere. *Priſcianus l.* X.

Equi ſine rectore exterriti, aut ſaucii con-

consternantur. *Idem l.* IV.

Occupatusque collis editissumus apud Hilerdam: & cum multa opera circumdata. *Priscianus lib.* V.

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum. *Priscianus l.* XVIII. *requie pro requiei.*

Agreste. *Carisi. l.* I.

Ardebat omnis Hispania citerior *M. Fabius Victorinus de invent. Ciceronis* l. I.

* & ponere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Nonius.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivaque celeritate, vitare prælium in transgressa conatus est. *Gellius lib.* 10. *c.* 26. *Nonius Marcellus.*

Transgressos omnis, recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliæ paululum progressæ, nimio simul & incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit, *Servius* VIII. *Æneidos. Arusianus Messus.*

Et mox Fusidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti

ſti quam ſuis opportuniora videt. *Nonius.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam levi copia navibus fugam maturabat. *Servius, Fuldanus, Meſſus.*

Itineris eorum Metellus per literas gnarus. *Aruſianus.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior tranſgreſſus, iter vortit ad Corycum urbem inclytam : paſtuſque nemore, in quo crocum gignitur. *Priſcianus, Nonius.*

Ad Olympum atque Phaſelida. *Priſcianus.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Læte oppidum, cui nomen oblivionis condiderant, *Idem. Servius ad 1. Æneidos.*

Repulſus à Læte oppido. *Idem, Priſcianus.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Prænesſte locatus. *Idem.*

Medio diei. *Meſſus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore ſolet, generis aut imperii diſcrimine, per calonum corpora, ad medium quaſi deinſuper adſtantium manibus

nibus in murum attollitur. *Nonius, Servius.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisciānus lob.* IV.

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Carisius.*

Rumore primo. *Idem.*

Idem fecere Octavius & Q. Cæpio sine gravi cujusquam exspectatione, neque sane ambiti publici. *Servius ad lib.* IV. *Æneidos: Ambire significat & rogare. Sallustius in Jugurtha: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum, pro rogo. Sallust. in* I. Idem fecere, *&c.*

Cum aræ & alia diis sacrata, supplicum sanguine fædarentur. *Idem.*

Postremo ipsos colonos per miserias & incerta humani generis orare. *Idem ad illud* XI. *Æneid.*

——*per eversæ genitor fumantia Trojæ*
Excidia obtestor.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium est abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda. *Idem ad* XII. *Æneidos.*

FRAG-

FRAGMENTA

LIB. II.

HISTORIARUM.

SARDINIA in Africo mari facie veſtigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Gellius lib.* XIII. *cap.* XVIII. *Nonius*: *Faciem totius corporis formam*, προσωπον, *id eſt*, *os*, *poſuit antiquitas prudens*; *ut ab aſpectu ſpecies*, *& à fingendo figura*, *ita à factura corporis facies*, *Salluſt. l.* II. *Sardinia*, *&c. Iſidorus.*

Inde Ichnuſa appellata. *Solinus.*

Dubium an inſula ſit, quod Euri atque Auſtri ſuperjactis fluctibus circumlavit. *Nonius*, *lavit pro lavat.*

Nam Sullam conſulem, de reditu ejus legem ferentem, ex compoſito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat Gellius lib.* X. *c.* XX. *Salluſtium proprietatis in verbis retinentiſſimum conſuetudini conceſſiſſe*, *& privilegium*, *quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur*, *legem appellaſſe.*

Nam procul, & diverſis ex regionibus. *Cariſius*, *Aſper*, *procul*, *inquit*, *eſt è loco.*

Obviam

Obviam fuere. *Cariſius ibidem. Aſper, ait, vetuſtè* obviam fuere, *adverbio quam nomine uti maluit.*

Urbe, patriaque extorres. *Meſſus.*

Genus militum ſuetum à pueritiâ latrociniis. *Idem.*

Inter læva mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Priſcianus lib.* V. & VI. *Turiam dixit, qui accuſativus generis maſculini eſt, non neutri.*

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm. act.* I. *ſc.* III. *& Hecyr. act.* IV. *ſc.* IV. *Nonius. Fiducia eſt audacia. Servius.*

Antequam regreſſus Sertorius inſtrueret pugnæ ſuos. *Aruſianus.*

Ipſe animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere eſt promittere.*

Poſt, ubi fiducia nimius. *Aruſianus.*

Sed ipſi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corſa nomine Ligus mulier. *Priſcianus lib.* VI.

Nam quædam Corſa nomine Ligus mulier

lier cum taurum ex grege, quem prope litora regebat transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à cæteris digredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus lib.* XIV. *c.* VI.

Ne illa tauro parata sint. *Donatus actu* IV. *scen.* II. *Andriæ.*

Dædalum ex Sicilia profectum, cum Minois fugeret iram, atque opes. *Priscianus libro* VI. *Servius.*

Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus lib.* I.

Quos advorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscian. l.* X.

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius lib.* II.

Argentum mutuum arcessivit. *Priscian. lib.* X.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisci. l.* VI.

Nisi quia flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum,

Frugum, pabulique lætus ager. *Aruſianus. Servius l.* I. *Æneidos.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, ſed ipſæ belli promptiſſumos delegebant. *Meſſus.*

Modeſtus ad omnia alia, niſi ad dominationem. *Donatus Phor. act.* I. *ſcen.* II.

Noctu, diuque ſtationes, & vigilias tentare. *Cariſius l.* II.

At Lucullum regis cura machinata fames brevi fatigabat. Multique commeatus interierant inſidiis latronum. *Priſcian. l.* VII. *& Nonius.*

Namque primum Jaſonem novo itinere maris Æetæ hoſpitis domum violaſſe. *Priſcianus lib.* VIII.

Tarteſſum Hiſpaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gadir habent. *Priſcianus lib.* V.

Neque ſubſidiis, uti ſoluerat, compoſitis. *Priſ. l.* X. *Soluerat autem eſt ſolitus fuerat.*

Neque inermes ex prœlio viros quemquam agnoturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir gravis, & nulla arte cuiquam inferior. *Aruſianus. Nonius in Gravis.*

Omnes qui circum ſunt, præminent altitudine millium paſſuum duorum. *Aruſianus.*

* & Pœni ferunt adverſus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine hiſtrionis vix ſani, Barbuleium appellabant. *Priſcianus l.* VI.

Audaciter. *Idem* XV.

Ibi Fimbriana ſeditione, qui regi per obſequelam orationis, & maxume odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius: obſequium neut. genere, obſequela fœm.*

Mœnibus deturbat. *Nonius deturbare.*

E muris canes ſportis demittebant. *Idē.*

Ad hoc rumoribus, advorſa in pravitatem; ſecunda in caſum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus; magna gloria concurrentium undique virile & muliebre ſecus, per vias ac tecta omnium viſebatur: cum quæſtor C. Urbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa & inſignia, ſceniſque ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis; ſimul croco ſparſa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. Præterea cum ſedenti tranſenna dimiſſum Victoriæ ſimulacrum cum machi-

machinato ſtrepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti thure quaſi deo ſupplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti; epulæ quæſitiſſumæ; neque per omnem modo provinciam, ſed trans maria, ex Mauritania volucrum, ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dempſerat, maxume apud veteres & ſanctos viros, ſuperba illa, gravia, indigna R. imperio exiſtumantes. *Macrob. l.* III. *cap.* XIII. *Nonius Soſipater lib.* I.

Ruuntque pars magna ſuiſmet, aut proxumorum telis, cæteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prœlium accendere, adeo uti Metello in ſagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidiſque ita, promtiſque ducibus, uti Metellus ictu tragulæ ſauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere, *Donatus actu* V. *ſcena* II. *And.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piſcantis. *Nonius.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia. *Idem in, Piraticæ naviculæ.*

Omnia ſacrata corpore in ratam impoſuiſſe. *Aruſianus.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus Adelph.* III. *sc.* II.

Circumventi dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provincia. *Donatus ad Phorm. act.* I. *scen.* IV.

Immane quantum animi exarsere. *Nonius, Nomen positum pro adverbio.*

At illi quibus res incognita erat, ivêre cuncti ad portas incognita tendere. *Servius F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Servius Fuldanus.*

FRAG-

FRAGMENTA
LIB. III.
HISTORIARUM.

EXAUDIRIQUE ſonus Bacchanaliorum. *Macrob. lib.* I. *cap.* IV. *Saturnal. Nonius.*

Diverſa, uti ſolet rebus perditis, capeſſunt; namque alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam ſparſi; alii globis eruptionem tentavere. *Priſcianus l.* X. *Nonius.*

Unus conſtitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem l.* VI. *Probus Catholicus.*

Male jam aſſuetum ad omnis vis controverſiarum. *Priſcianus l.* VI.

Conjuratione claudit. *Idem l.* X.

Quaſi par in oppido feſtinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi ſtagnabant, redundantibus cloacis adverſo æſtu maris. *Nonius in Mador.*

Equis, & armis decoribus cultus. *Priſcianus lib.* VI.

Dedecores, inultique terga ab hoſtibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille calvi ratus quærebat num ſomnio theſaurus portenderetur. *Idem l.* VIII, *Nonius in Caluitur.*

Parte conſumta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem uſus ſallerent. *Priſc. l.* V.

Epiſtola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si advorſus vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula ſuſcepiſſem, quotiens à prima adoleſcentia ductu meo ſceleſtiſſimi hoſtes fuſi, & vobis ſalus quæſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiſſetis, quam adhuc agitis P. C. quem contra ætatem projectum ad bellum ſæviſſimum, cum exercitu optime merito, quantum eſt in vobis, fame, miſerruma omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus Rom. liberos ſuos ad bellum miſit? Hæc ſunt præmia pro vulneribus; & totiens ob remp. fuſo ſanguine? feſſus ſcribundo, mittundoque legatos, omnis opes & ſpes privatas meas conſumſi: cum interim à vobis per triennium vix annuus ſumtus datus eſt. Per deos immortalis, utrum cenſetis me vicem ærarii præſtare, an exercitum ſine frumento & ſtipendio habere poſſe? equidem fateor

fateor me ad hoc bellum majore ſtudio, quam conſilio, profectum : quippe qui nomine modo imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hoſtiſque in cervicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in Hiſpaniam ſummovi. Per eas, iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum : & primum impetum Sertorii victoris novis quidem militibus, & multo paucioribus ſuſtinui : hiememque in caſtris inter ſæviſſumos hoſtis, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid dem prælia, aut expeditiones hibernas, oppida exciſa, aut recepta enumerem? quando res plus valent quam verba. Caſtra hoſtium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hoſtium C. Herennius cum urbe Valentia, & exercitu deleti, ſatis clara vobis ſunt, pro quîs, ô grati patres, egeſtatem, & famem redditis. Itaque meo & hoſtium exercitui par conditio eſt. Namque ſtipendium neutri datur : victor uterque in Italiam venire poteſt. Quod ego vos moneo, quæſoque ut animadvortatis; neu cogatis neceſſitatibus privatim mihi conſulere. Hiſpaniam citeriorem, quæ non ab hoſtibus tenetur,

nos aut Sertorius ad internecionem vaſtavimus; præter maritumas civitates, quæ ultro nobis ſumtui, onerique. Gallia ſuperiore anno Metelli exercitum ſtipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus, ipſa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem conſumſi. Reliqui vos eſtis: qui niſi ſubvenitis, invito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hiſpaniæ in Italiam tranſgredietur.

Namque his, præter ſolita vitioſis magiſtratibus, cum per omnem provinciam infecunditate biennii proxumi grave pretium fructibus eſſet. *Nonius, Grave eſt multum.*

Hi ſaltibus occupatis tum externorum agros invaſere: frumentique ex inopia gravi ſacias facta. *Idem. Satias pro ſatietas.*

Neque jam ſuſtineri poterat immenſum aucto mari, & vento gliſcenti. *Idem, gliſcit eſt congelaſcit, colligitur, igneſcit, creſcit.*

Ac tum maxume, uti ſolet extremis in rebus, ſibi quiſque cariſſimum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia ſequi. *Iaem, Munia, officia.*

Et forte in navigando cohors una, grandi

di faſelo vecta, à cæteris deerravit, marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem in voce Faſelus, & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem ſenatus magna induſtria perquirebat, cum per tot ſcaphas, quas ad oſtia cum paucis fidis percunctatum miſerant. *Idem & Cariſius lib.* I.

Duos quam maxumos utres levi tabulæ ſubjecit: qua ſuper omni corpore quietus invicem tractu pedis quaſi gubernator exiſteret: ea inter molem, atque inſulam mari vitabundus claſſem hoſtium, ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti ſæpe ferramentis navium, aut vulnerati à ſuis, aut afflicti alveos undarum vi, multato fœde corpore, poſtremò tamen periere. *Idem, & Aruſianus Meſſus.*

Nam tertia tunc erat, & ſublimis nebula cœlum obſcurabat. *Nonius.*

Illum nautis forum. *Idem.*

Oratio M. Lepidi tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parum exiſtumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sulla paratum, ſervitium intereſſet; multis mihi diſſerendum fuiſſet, docen-

dumque, quas ob injurias, & quoties à patribus armata plebes ſeceſſiſſet; utique vindices paraviſſet omnis juris ſui tribunos pleb. Nunc hortari modo reliquum eſt, & ire primum via, quo capeſſundam arbitror libertatem. Neque me præterit quantas opes nobilitatis ſolus, impotens, inani ſpecie magiſtratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam ſoli innocentes. Sed præter ſpem bonam ex vobis, quæ metum vicit, ſtatui certaminis advorſa, pro libertate potiora eſſe forti viro, quam omnino non certaviſſe. Quanquam omnes alii creati pro jure veſtro vim cunctam, & imperia ſua gratia, aut ſpe, aut præmiis in vos convortere; meliuſque habent, mercede delinquere quam gratis recte facere. Itaque omnes conceſſere jam in paucorum dominationem; qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex ſpoliis veſtris: cum interim more pecorum vos multitudo ſingulis habendos, fruendoſque præbetis, exuti omnibus, quæ majores reliquere: niſi quia voſmet ipſi per ſuffragia, uti præſides olim, nunc dominos deſtinatis. Itaque conceſſere illic omnes: & mox ſi veſtra receperitis, ad vos

vos redibunt plerique. Rarus enim animus est ad ea quæ placent defendenda. Cætera validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter quam metu jura quædam tribunis pleb. restituit, & quamquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis circumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere, quàm vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui sceleſtum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus. Tumultus interceſſit Bruto & Camillo Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profecto incassum agerentur, si prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cætera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus

arſere. Permanſit una res modo, quæ utrimque quæſita eſt & erepta in poſterum vis tribunitia, telum à majoribus libertati paratum: quod ego vos moneo, quæſoque, ut animadvertatis: neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro ſervitio appelletis: quo jam ipſo frui, ſi vera & honeſta flagitium ſuperaverit, non eſt conditio: fuiſſet; ſi omnino quieſſetis. Nunc animum advortite: &, niſi veritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior eſt, artius habebunt. Quid cenſes igitur? aliquis veſtrum ſubjecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunis plebei mandando patricium magiſtratum, libera ab auctoribus patriciis ſuffragia majores veſtri paravere: quamvis Quirites, in vobis ſit, uti, quæ juſſa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe poſſitis. Jovem aut alium quem deum conſultorem exſpectatis? magna illa conſulum imperia & patrum decreta, vos exſequendo rata efficitis, Quirites: ultroque licentiam in vos auctum, atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis

uti

uti requiem capiatis: neque diſcordias, ut illi criminantur, ſed earum finem volens jure gentium res repeto: &, ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem veſtrum præbeatis cenſeo. Gerant, habeantque ſuo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exſulum perſequantur cum imaginibus ſuis. Abſit periculum & labos, quibus nulla pars fructus eſt, niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia veſtra penſantur. Qua tamen quinis modiis libertatem omnium æſtumavere, qui profecto non amplius poſſunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibeatur; ſeneſcunt vires: ſic neque abſolvit cura familiari tam parva res; & ignaviſſumi quique tenuiſſuma ſpe fruſtrantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam ſervitii pretium oſtentaretur, cujus torpedinis erat decipi & veſtrarum rerum ultro injuria gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in univerſos, neque conabuntur. Cavendus tamen dolus eſt. Itaque ſimul comparant delenimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii: quem ipſum ubi pertimuere, ſublatum in cervices ſuas, mox demto

metu

metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti ſe ferunt, libertatis, tot viros ſine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non poſſe defendere. Mihi quidem ſatis ſpectatum eſt, Pompeium tantæ gloriæ adoleſcentem malle principem volentibus vobis eſſe, quàm illis dominationis ſocium, auctoremque in primis fore tribuniciæ poteſtatis. Verum, Quirites, antea ſinguli cives in pluribus, non in uno cuncti præſidia habebatis: neque mortalium quiſquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum ſatis dictum eſt. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos neſcio quæ torpedo, quia neque gloria movemini, neque flagitio; cunctaque præſenti ignavia mutaſtis: abunde libertatem rati, quia tergis abſtinetur, & huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum. Atque hæc eadem non ſunt agreſtibus; ſed cæduntur inter potentium inimicitias, donoq; dantur in provincias magiſtratibus. Ita pugnatur & vincitur à paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victa eſt: & indies magis erit: ſi quidem majore cura dominationem illi retinuerint, quàm vos repetiveritis libertatem.

Poſtquam egreſſus anguſtias. *Meſſus.*

Ad

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut ſuſtinere corpora plerique nequeuntes, feſſi, arma ſua quiſque ſtantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac ſtatim fugitivi, contra præceptum ducis rapere ad ſtuprum virgines, matronaſque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices inſidiæ per idoneos ſaltus poſitæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipſe virium, atque animi. *Aruſianus.*

Locum nullum niſi in quo armati inſtitiſſent. *Idem.*

At Oppius poſtquam orans nihil proficiebat, timide veſte tectum pugionem expedire conatus, à Cotta, Vulſcioque impeditur. *Nonius, Pugio eſt brevis gladius.*

Caſtriſque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompejus à prima adoleſcentia, ſermone fautorum, ſimilem fore ſe credens Alexandro regi, facta, conſultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius conſilii. *Aruſianus.*

Poſt reditum eorum, quibus ſenatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi fruſtra tentatum eſt, ſocordius

dius ire milites occœpere, non aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum, accenſumque præmiorum ſpe, quibus cum optaviſſet, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo ſanguine ſuorum defenſus, poſtquam ex ſarcinis paludamenta adſtari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum ſuum inter plebem & patres conveniſſet, coram ſe daturum operam. *Priſcianus lib.* XIV.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Aruſianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuuſque curis, niſi inſtantibus. *Idem.*

Muros ſucceſſerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibuſque eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum. *Nonius, Servius.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Aruſianus.*

Igitur diſcubuere, Sertorius inferior in medio, ſuper eum L. Fabius Hiſpanienſis ſenator ex proſcriptis, in ſummo Antonius, & infra, ſcriba Sertorii Verſius: & alter

alter ſcriba Mæcenas in imo; medius inter Tarquitium, & dominum Perpennam. *Nonius*, & *Servius*.

Quarum unam epiſtolam forte cum ſervo nacti prædatores Valeriani ſcorpione in caſtra miſere. *Nonius*.

FRAGMENTA

LIB. IV.

HISTORIARUM.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus bonorum remiſerat, exigunda, promulgavit. *Gellius lib.* XVIII. *cap.* IV.

Omnes, quibus ætas ſenecto corpore, animus militaris erat. *Priſc. l.* IX. *&* X.

Dein lenita jam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt. *Idem l.* IX.

Implicitæ rates miniſteria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſivit. *Idem l.* X.

Anxius

Anxius animi, atque incertus. *Aruſian.*

Magnam exorſus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi eſt. *Idem.*

Amiſumque aſſideri ſine prœliis audiebat. *Priſcianus l.* VIII. *Obſideo & aſſideo activa ſunt, faciunt enim aſſideor & obſideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus. *Feſtus.*

Caſtella cuſtodias theſaurorum in deditionem acciperentur. *Servius, Cariſius l.* I.

Reliqua cadavera ſalita. *Diomedes lib.* I. *cap.* IV.

Epiſtola Regis Mithridatis ſcripta ad Regem Arſacem.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S. Omnes, qui ſecundis rebus ſuis ad belli ſocietatem orantur, conſiderare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, ſatis ne pium, tutum, glorioſum, an indecorum ſit. Tibi, perpetua pace frui liceret, niſi hoſtes opportuni, & ſceleſtiſſimi. Egregia fama, ſi Romanos oppreſſeris, futura eſt. Neque petere audeam ſocietatem: & fruſtra mala mea cum tuis bonis miſceri ſperem. Atqui ea, quæ te morari poſſe videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum proſperæ, ſi vera æſtumare voles, maxume

maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, ſocietatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, uſum dedit bene ſuadendi: &, quod florentibus optabile eſt, ego non validiſſumus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una & ea vetus cauſa bellandi eſt, cupido profunda imperii, & divitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum ſumſere. Dum à Carthaginienſibus premebantur, amicitiam ſimulantes, ei ſubvenientem Antiochum conceſſione Aſiæ per dolum avertere: ac mox à Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum ſpoliatus eſt. Perſen deinde Philippi filium, poſt multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, inſomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriosè oſtentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; poſt Attalum cuſtodem agri captivi ſumtibus & contumeliis ex rege miſerrimum ſervorum effecere: ſimulatoque impio teſtamento, filium ejus Ariſtonicum, quia patrium regnum petiverat, hoſtium more per triumphum

phum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bythyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nusæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem, neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt; sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, testatum antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, & regem Ptolemæum. Atque ego ul.us injurias, Nicomedem Bithynia expuli; Asiamque spolium regis Antiochi recepi, & Græciæ demsi grave servitium. Incœpta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas pœnas solvunt. Ptolemæus precio diem belli prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neque finem nisi excidio habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona

dona terra fudi: mari exui classe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu, in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: simul hiems mari prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param, & Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri esse: &, ea re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Cæterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam

quam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertiſſe; neque quicquam à principio niſi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas, olim ſine patriâ, ſine parentibus, peſte conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obſtant, quin ſocios, amicos, procul juxtaque ſitos, inopes potentiſque trahant, excidantque; omniaque non ſerva, & maxume regna, hoſtilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna juſtos dominos volunt: nos ſuſpecti ſumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Perſidis inclytis divitiis eſt, quid ab illis, niſi dolum in præſens, & poſtea bellum exſpectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos quibus victis ſpolia maxuma ſunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis ſerendo, magni facti. Per hunc morem exſtinguent omnia, aut occident; quod difficile non eſt, ſi tu Meſopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum ſine frumento, ſine auxiliis: fortuna autem noſtris vitiis adhuc incolumis. Teque illa fama ſequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppreſſiſſe. Quod uti facias moneo, hortorque, neu malis

malis pernicie noſtra unum imperium prolatare, quam ſocietate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione, Cariſius l.b.* 1.

Scalas pares mœnium altitudine. *Aruſ.*

Diſſidere inter ſe cœpere, neque in medium conſultare. *Idem.*

Multiſque ſuſpicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius, Volentia quæ plebs vellet.*

Suſpectuſque fuit, incertum verò an per negligentiam, ſocietatem prædarum cum latronibus compoſuiſſe. *Idem, Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & ſui cultorem exſpectans. *Aruſianus.*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; quia in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et quamquam ad id naves codicariæ occulto per hiemem fabricatæ aderant. *Nonius, Codicariæ naves quæ in flumine uſui eſſe poſſunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni ſpecie. *Idem.*

Cum interim lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menſtrua ſolvenda montem aſcendunt. *Idem.* Plu-

Pluteoſque reſcindit, ac munitiones demolitur; locoque ſummo potitur. *Idem, demoliri eſt diruere.*

Exercitum dimiſit ut primum Alpes digreſſus eſt. *Aruſianus.*

Tetrarchas, regeſque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in ſecunda re, pariter acre invadunt. *Nonius.*

Hic locorum perignari, & ſoliti nectere ex viminibus vaſa agreſtia, ibi tum, quod inopia ſcutorum fuerat, ad eam artem ſe quiſque in formam parmæ equeſtris armabat. *Nonius, Parma eſt ſcutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quaſi glutino adoleſcebant. *Cariſius l.* 1. *Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Arunus.*

Conſilii æger. *Idem.*

Reverſi poſtero die, multa, quæ properantes deſeruerant in caſtris, nacti, cum ſe ibi cibo, vinoque læti invitarent. *Nonius, Invitare eſt repleri.*

Atque hiavit humus multa, vaſta & profunda. *Idem, Hiare, aperire.*

Rurſus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes jam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quîs notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem, Patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus v. & xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

FRAGMENTA

LIB. V.

HISTORIARUM.

AT Lucullus audito Q. Marcium Regem pro conſule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priſcian. l.* XVIII.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum conſuli datam, miſſos eſſe. *Idem ibidem.*

Regem averſabatur. *Aruſianus.*

Cæteri negotia ſequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars ſua comineatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Aruſianus.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem. *Priſc. l.* XVIII.

Video ingentia dona quæſitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam ſi Pompeio quid humani eveniſſet, *Aruſianus.*

Quibus de cauſis Sullam in victoria dictatorem, equo deſcendere, ſibi uni aſſurgere de ſella, caput aperire ſolitum. *Nonius. Aruſianus. Servius.*

C. CRI-

C. CRISPI SALLUSTII FRAGMENTA.

Incertorum librorum.

NE inrumiendi po.....
ſublicibus cavata.....
ſent. *Feſtus.*

Cujus duas inſulas propinquas inter ſe, & decem ſtadium procul à Gadibus ſitas, conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in anguſtiis futurum. *Junius Philarg. ad Georg. Virgilii.*

Illi tertio menſe pervenere in Pontum multo celerius ſpe Mithridatis. *Aruſ.*

Ergo ſenati decreto ſerviundum ne ſit. *Donatus Act.* II. *ſc.* II.

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo. *Sueton. de clar. Gram. cap.* XIV.

Simulans ſibi alvum purgari. *Iſidorus l.* XI. *in voce Alvus Serv. ad l.* III. *Æneid.*

Fecit ut nunciis confeſtim lugubribus. *Chariſ. lib.* II.

Communem habitum transgressus. *Prisc. lib.* XIV.

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca l.* XX. *epist.* CXV.

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donat. ad And. Terentii. act.* I. *sc.* II.

Festinantibus in summa inopia patribus. *Idem ad Eunuch. act.* IV. *sc.* III.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus lib.* XVIII.

Exercitum argento fecit. *Seneca lib.* XX. *epist.* CXV.

Togam paludamento mutavit. *Isidorus l.* XIX. *Servius.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Senec.*

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad* IV. *Æneidos.*

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis & virtute mea: in quis omnibus, neque animus negotio defuit; neque decretis labos. Malæ, secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam

ram duplicat: cui misero, senecta jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, & bis genitus hic deos Penates meos, patriamque, & summum imperium, vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro, privatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: avidissumus privatæ gratiæ maximas inimicitias pro republica suscepi; qui victus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis, vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo concesserim. Nam vita & mors jura naturæ sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos feciſtis, Quirites, domi, bellique impeditissuma rep. Namque Imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit; quoniam post

defectionem ſociorum, & Sertorii per montis fugam, neque manu certare poſſunt, neque utilia parare. Exercitus in Aſia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hoſtium eſt: nec minus Italiæ marituma, & provinciarum: cum interim vectigalia parva, & bellis incerta, vix partem ſumtuum ſuſtinent: ita claſſe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea navigamus. Hæc ſi dolo aut ſocordia noſtra contracta ſunt, agite, &, uti lubet, ita ſupplicium ſumite: ſin communis fortuna aſperior eſt, quare indigna vobis, nobiſque, & rep. incipitis? Atque ego cujus ætati mors propior eſt, non deprecor, ſi quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenuo corpori honeſtius, quam pro veſtra ſalute finem vitæ fecerit. Adſum en C. Cotta conſul, facio quod ſæpe majores aſperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumſpicite. Nam talem honorem bonus nemo velet, cum fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum ſit. Tantummodo in animis habetote, non me ob ſcelus, aut avaritiam cæſum, ſed volentem pro maximis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos igitur, Quirites,

rites, & gloriam majorum tolerate advorſa, & conſulite reip. Multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis, cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque, aſpera, aut feſſa bellis ſint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Iſidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens expli atur. *Aruſianus.*

Et ei voce magna vehemenrer gratulabantur. *Donatus.* [*Servius.*

Et Marius victus duplicaverat bellum.

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinian.*

In hunc modum differuit. *Priſcianus.*

Inde ortus ſermo percunctantibus utrimque, Satin ſalvæ, quam grati ducibus ſuis, quantis familiaribus copiis augerentur, *Donatus.*

Fugam noſtris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere. *Idem.*

Quo cupidius in ore ducis ſeſe quiſque bonum, & ſtrenuum oſtentantes. *Iſidorus, Servius* x.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique ſedere. *Iſidorus, Servius.*

Ubi multa nefande caſu ſuper auſi, atque paſſi. *Priſcianus.*

Sagunti m. *Cariſius.*

Tota autem inſula modica, & cultoribus inanis eſt. *Martianus.*

Immodicus animi. *Aruſianus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Serv.*

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agroetius.*

Maxumis ducibus, fortibus ſtenuiſque miniſtris. *Diomedes l.* II.

Non repugnantibus modo, ſed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus.*

In ſilva Sila fuerunt. *Servius.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne ſimplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Cum prædixero poſitum inſulæ. *Donat.*

Cujus adverſa voluntate, colloquio militibus permiſſo, corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus eſt. *Idem.*

A Graccho ſeditiones graves ortæ. *Auguſtinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens loquax magis, quam facundus. *Quintilianus lib.* IV. *cap.* II.

Inſo-

Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primam modo Japidiam ingressus. *Servius.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ pacta in conventione non præstitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil. l.* VIII. *cap.* III.

Tyrannumque, & Cinnam appellantes. *Victorinus, Servius.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non pæniturum. *Idem.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus

exercitiis præparaviſſet ad prœlia. *Vegetius l.* I. *c.* IX. *Johan. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientiſſumus legis. *Diomedes.*

Magna gloria tribunus militum in Hiſpania T. Didio imperante, magno uſu bello Marſico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam ſcriptorum celebrata ſunt. Cominus faciem ſuam oſtentabat, aliquot advorſis cicatricibus, & effoſſo oculo. Quo ille dehoneſtamento corporis maxume lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua glorioſius retinebat. *Gellius.*

Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetuſtatem uti cætera in majus componentem altores Jovis celebraviſſe. *Lactantius, & Iſidorus.*

Italiam conjunctam Siciliæ conſtat fuiſſe: ſed medium ſpatium aut per humilitatem obrutum eſt aquis, aut propter anguſtiam ſciſſum, inde Rhegium nominatum. *Iſidorus.*

Pompeius devictis Hiſpanis trophæa in Pyrenæis jugis conſtituit. *Servius.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris,

muris, & magnis turribus. *Donatus.*

Et in prœliis actu promtus. *Idem.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quàm cætera. *Servius, Priscianus, Macrobius.*

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Servius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Maroneam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant jussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordia claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repente mutatio non sine deo videretur. *Idem.* [*Idem.*

In ore gentibus agens, populo, civitati.

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitius. *Idem.*

Dein campi Themyscirii; quos habuere Amazones, à Tanai flumine incertum quamobrem digressæ. *Servius.*

Ubi eum tota concione ab exercitu cogit discedere, dixit se ejus opera non usurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Idem.*

More equestris prœlii sumtis tergis atque redditis, & egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Caſtra ſine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adoleſcentia bonos iuſultavit. *Idem, & Donatus.*

Coſa. *Servius.*

Equis, atque armis inſignibus. *Idem.*

Feſſus in Pamphyliam ſe receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requiſita naturæ. *Quintil.*

Apud latera certos collocaverat. *Servius.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hiſpaniam ſibi antiquam patriam eſſe. *Idem.*

Lyciæ, Piſidiæque agros deſpectantem. *Idem.*

Sorte ductos fuſti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in anguſtias ſcinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempeſtate ex Ponto vis Piſcium erupit. *Idem, & Scholiaſtes Juvenalis.*

Introrſus prima Aſiæ Bithynia eſt, multis antea nominibus appellata. Ipſa enim eſt & Major Phrygia. *Servius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingreſſus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta

Creta altior eſt qua parte ſpectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, & poſt eos vitam refutant: adeo illis ingenita eſt ſanctitas regii nominis. *Idem, & Phylargyrius.*

Dum inferior omni via graſſaretur. *Johannes Grammat.*

Narbone concilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Poſt defectionem ſociorum & Latii. *Donat.*

Ad Jovis mandem noſtra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam inſolita veſcentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes non coactos, ſceleſtos magis quam miſeros diſtringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibituri venerant ſocii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem, audebat. *Idem.*

Neque eſt defenſus dominationem Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles, neve pro militе. *Serv.*

Ex inſolentia avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis quæ forte illata naufragia forbens gurgitibus occultis millia ſexaginta

ginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium ſtudium majores quam opibus, quippe quis etiam tum ſemiruta mœnia, domus intectæ, parieteſque templorum ambuſti, manus Punicas oſtentabant. *Hieronym. in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philargyrius in* IV. *Georg. Virgil.*

Quem trans ſtagnum omnis uſque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros invaſit. *Idem.*

Belli ſane ſciens. *Acron.*

Namque omnium ferociſſumi ad hoc tempus Achæi atque Tauri ſunt, quod, quantum conjicio, locorum egeſtate rapto vivere coacti. *Gloſſæ Juvenalis.*

Atque ipſe cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticoſum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare claſſibus patefactum eſt. *Idem.*

Sane bonus ea tempeſtate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invaſere patentes, cum & pacis modo effuſas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Per-

Perrexere in Hiſpaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia ſunt circumjecta civitati, ſuburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitaviſſe. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius ſervitium. *Serv. ad primum Æneid.*

Magna vis hominum convenerat agris pulſa aut civitate ejecta. *Idem ibidem.*

Cum murum hoſtium ſucceſſiſſet, pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vaſta Italia rapinis, fuga, cædibus. *Idem.*

Hi ſunt qui ſecundum pocula & alias res aureas diis ſacrata inſtrumenta convivio mereantur. * *Idem ad* VIII. *Æneid.*

In ſecunda feſtinas cohortes compoſuerat. *Idem ad* IX.

Jam repente viſus ſævire Taguns. *Idem ad* X.

Exuant armis equiſque. *Idem.*

Solas feſtinare. *Idem.*

Luſitaniæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere inſtructa, & ſtationes locatæ pro caſtris. *Idem.*

Bellum quibus poſſet conditionibus deſineret. *Idem.*

In

In quîs longiſſumo ævo plura de bonis falſa in deterius compoſuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obſiſtat, ferro quàm fame æquius perituros. *Servius.*

Conſedit in valle virgulta nemoroſaque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ cauſa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis exceſſit. *Statii interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parenteſque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta eſt fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plauſtra ſedes ſunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Perſarum juſtos & egregios agere. *Priſcianus.*

Et Perpennam forte cognoſcit mulio re-

redemtoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum, quæ in maria qua imperium Romanum eſt fluunt, quam Græci τὸν ἴσον θάλασσαν appellant, maximum eſſe Nilum conſentitur; proxuma magnitudine eſſe Hiſtrum ſcripſit Salluſtius. *Gell. l. X. cap. VII.*

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, poteſt videri nihil tam neceſſarium, aut magis, ut ait Salluſtius, cum cura dicendum, quam quod in manibus eſt. *Seneca.*

Turbinum motus vagus eſt, & disjectus, & uti Salluſtii verbis utar, vorticoſus; cometarum autem, compoſitus, & certum iter carpens. *Idem.*

Salluſtius, auctor certiſſimus, aſſerit Tigrim & Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diverſa euntes longius dividantur, ſpatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipſis ambitur, *Meſopotamia* dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ, reſpiciens aquilonem juxta Salluſtium, dictum à gubernatore Hannibalis illic ſepulto, qui fuerat occiſus per ignorantiam regis, cum ſe ejus dolo crederet eſſe deceptum. *Servius & Iſidorus.*

Ariſtæus, uti Salluſtius docet, poſt laniatum

niatum à canibus Actæonem filium, matris inſtinctu Thebas reliquit, & Ceam inſulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: poſtea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam tranſivit, poſt delatus eſt Cumas. *Servius.*

Salluſtius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Idem.*

Cares inſulani populi fuerant, piraticam exercentes, famoſi, victi à Minoe, uti Salluſtius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troja Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, ſecundum Salluſtium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut ſecundum Salluſtium, à Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Salluſtius Scyllam ſaxum eſſe dicit, ſimile formæ celebratæ procul viſentibus. *Idem.*

In Sicilia eſt Enceladus, Othus in Creta, ſecundum Salluſtium. *Idem.*

Salluſtius ait Hiſpanorum morem fuiſſe, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Salluſtium, oritur juxta ſolis æſtivi pulſum. *Idem.*

In Flaminia eſt civitas quæ Cale dicitur,

tur, & in Gallia hoc nomine, quam Salluſtius à Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getæ ſunt Myſii, quos Salluſtius à Lucullo dicit eſſe ſuperatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum cauſa fuerat navigatio, uti Salluſtius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis uſos eſſe antiquos, Livius & Salluſtius docent. *Idem.*

Vices ſignificant pugnam, quia per viciſſitudinem pugnabatur, ut inquit Salluſtius. *Idem.*

Creta medio jacet inſula ponto, id eſt, ſecundum Salluſtium, procul à continenti. *Idem.*

Primo menſe veris dicitur novum ver, ſecundo ver adultum, tertio præceps: ſicut etiam Salluſtius dicit ubique, nova æſtas, adulta, præceps. *Idem.*

Salluſtius in Hiſtoriis tradit Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas. *Acron.*

Inſulas fortunatas Salluſtius inclutas eſſe ait Homeri carminibus. *Servius.*

Proximum dicebant veteres, non ſolum adhærens, & adjunctum, verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtitiſſet. *Virg. Æn. l.* v.

Pro-

Proximus huic, longo ſed proximus intervallo,
Inſequitur Salius ——

Ita & Salluſtius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod χριὸ μέτωπον appellavit, poſuit. *Nonius.*

Interrogaſti ſi tenes, Mæotici
Situs quis eſſet æquoris. Salluſtium
Noram id dediſſe, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Feſtus Avienus.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum.

In arcus ſimilitudinem. Sic de Ponto Salluſtius: unde hic tulit colorem, nam ſpeciem efficit Scythici arcus. *Serv. ad* III. *Æneid.*

—— *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia ſe anguſtiæ Pontici oris illic dilatant, uti dicit Salluſtius. *Servius.*

Teia autem dicta eſt à Teio Anacreontis Poetæ Lyrici oppido, quod in Paphlagonia eſſe Salluſtius indicat, cum de ſitu Pontico loquitur. *Comment. in Horatium.*

Porro Salluſtius auctor certiſſimus aſſerit tam Tigris, quàm Euphratis in Armenia fontes demonſtrari. *Hieronym. de locis Heb.*

Cum

Cum multi evaſerint Trojanum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit: ut Helenus qui ut alii Sardiniam, ſecundum Salluſtium. *Servius.*

Salluſtianus Calpurnius. *Hieron. adverſ. Ruf.*

Calpurniani diſcipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata jam res eſt gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Salluſtius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pulſat. *Tertull. de anima.*

Sarcaſmus Chleuaſmo proxima eſt, & ſimilis figura, qua adverſariorum facta, cum exacerbatione admiſſi eorum laceſſimus. Ut apud Salluſtium de Syllæ crudelitate. Ut in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de Schematis lexeos.*

Meſopotameni homines effrenatæ libidinis ſunt, ut Salluſtius meminit in utroque ſexu. *Gloſſæ in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Salluſtius, qui oræ maritumæ, qua Romanum eſſet imperium, contrarius piratis. Si omnes ſocios & maxime Græcos Aſiaticos ac Siculos fortunis omnibus ſpoliaverunt. *Eædem Gloſſæ.*

Σαλλυστίυ δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὦφθαι Ρωμαίοις καμήλυς, λέγοντος, εἰ μήτε πρότερον τὰς

μὴ

μὴ Σκιπίωνος νικήσαντας Ἀντίοχον ὤφετο, μήτε τοὺς ἔναλχος πρὸς Ὀρχομενῷ, καὶ τοὺς Χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένους, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id est*: Salluſtium demiror, qui autumat tum primum viſos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum & Chæroneiam certaverunt cum Archelao, noſſe putaverit Camelum. *Plutarchus.*

Σαλλέστιος μὲν ἔν φησι, χαλεπῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, δύο ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἐξῆς ἐν χάραξι διαγαγεῖν ἀναλκαδέντας. *Id eſt*: Ac Salluſtius quidem fuiſſe milites jam inde à principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amiſum duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. *Idem.*

LE-

LECTORI.

HActenus *Fragmenta florentiſſimi Rerum Romanarum ſcriptoris, quæ extare putamus. Cætera quæ ſequuntur, in MS. Servio legi auctor eſt V. Cl.* Andreas Schottus: *in optima tamen illa Honorati Editione à* Petro Daniele *J. C. procurata non comparent: corruptiſſima ſunt; & medicinam contulit V. N.* Janus Douſa. *Quem vide in Fragmenta Salluſtii.*

* m or Trequii præter s r ciem neceſſariam haud multo ſecus quam ferro noceri poterat. At Varinius dum hæc aguntur à fugitivis, ægra parte militum autumni gravitate, neque ex poſtrema fuga, cum ſevero edicto juberentur, ullis ad ſigna redeuntibus, & qui reliqui erant per ſumma flagitia detrectantibus militiam; Quæſtorem ſuum C. Thorannium ex quo præſente vera facillime noſcerent. *** commiſerant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tantæ ſetui debrerittur, nefandum in modum perverſo vulnere & interdum

dum lacerum corpus ſemianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco ſervi, quos ingenium ſocios dabat, abdita à dominis aut ipſos trahebant ex occulto, neque ſanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & ſervili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohibere multis precibus cum oraret, celeritate **** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri noſtris cæpit, & promi lingua. Qua Varinius contra ſpectatam rem incaute motus novos incognitoſque & aliorum caſibus perculſos milites, ducit tamen ad caſtra fugitivorum. Preſſo gradu ſilentes jam, neque tam magnifice ſumentes prœlium quam poſtulaverant. Atque illi certamini conſcii inter ſe juxta ſeditionem erant. Crixo & gentis ejuſdem Gallis atque Germanis obviam ire, & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

ORA-

ORATIONES
SIVE
EPISTOLÆ DUÆ
AD C. CÆSAREM,
SALLUSTIO
ADSCRIPTÆ.

ORATIO I.
AD C. CÆSAREM
De Republica Ordinanda.

POPULUS Romanus antea obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur : quia & apud indignos sæpe erant, quasi per lubidinem data ; neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quemque fortunæ : atque in te maxume, qui tantum alios prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Cæterum uti fabricata, sic virtute parta, quam ma-

gna induſtria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus atque clemens ſit, qui plus poteſt; tamen, quia malo eſſe licet, formidatur. Id evenit, quia pleriq; e rerum potentes perverſe conſulunt: & eo ſe munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet: cum ipſe bonus, atque ſtrenuus ſis, uti quam optumis imperites. Nam peſſimus quiſque aſperrime rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius eſt, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius geſſiſti: ad hoc victores pædem petunt, victi cives ſunt. Inter hos difficultates evadendum eſt tibi; atque in poſterum firmanda reſp. non armis modo, neque adverſum hoſtes; ſed, quod multo majus, multoque aſperius eſt, bonis artibus. Ergo omnes magna medocrique ſapientia res hucvocat: quæ quique optum poteſt, uti dicet. Ac mihi ſic videtur: quodlicumque modo tu victoriam compoſueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quo melius, faciliuſque conſtituas, pauca, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis

gnis opibus, avido potentiæ, majore fortuna, quam ſapientia: quem ſecuti ſunt pauci, per ſuam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia neceſſitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quiſquam; neque, ſi pati potuiſſet, orbis terrarum bello concuſſus foret. Cætera multitudo vulgi, more magis quam judicio, poſt alius alium, quaſi prudentiorem, ſecuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reip. in ſpem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in caſtra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, poſtremo omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, ſicuti hoſtibus, uti vident; defluxere: pauci reſtitere, quibus majus otium in caſtris, quam Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob eaſdem cauſas, immane dictu eſt, quanti, & quam multi mortales poſtea ad Pompeium diſceſſerint: eoque per omne tempus belli quaſi ſacro, atque inſpolato fano debitores uſi. Igitur, quoniam tibi victori de bello, atque pace, agitandum eſt; hoc uti civiliter deponas, illa ut quam juſtiſſima, & diuturna ſit: de te ipſo primum,

mum, quia compoſiturus es, quod optimum factu eſt, exiſtima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neque quemquam à multis metuendum eſſe, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: quoniam neque adverſus, neque ab tergo, aut lateribus tutus ſis, ſemper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate, & clementia, imperium temperavere, his læta & candida omnia viſa; etiam hoſtes æquiores, quam aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimiſque in victos bona voluntate prædicent? ſcilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hoſtibus, noſque, majoreſque noſtri ſæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbaro ritu cæde cædem, & ſanguine ſanguinem expiandum. An illa, quæ paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio abſtulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prœlio belli jure, ſed poſt ea ſupplices per ſummum ſcelus interfectos: pl. Romanam in villa publica pecoris modo conſciſſam. Heu quam illa occulta civium funera,

nera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum ſinum, fuga mulierum, & puerorum, vaſtatio domorum! ante partam à te victoriam omnia ſæva, atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: & ſcilicet id certatum eſſe utriuſque veſtrum arbitrio, injuriæ uti fierent: neque receptam, ſed captam, à te remp. & ea cauſa exercitus ſtipendiis confectis, optimos & veterrimos omnium, adverſum fratres, parenteſque, alii liberos arma contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ libidini ſumptus quærerent: atque eſſent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quiſque eorum more aut modeſtia, etiam tum dubia victoria, ſeſe geſſerit; quoque modo in belli adminiſtratione ſcorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates ſine dedecore attigerit. De bello ſatis dictum. De pace firmanda quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quæſo, conſidera, quale id ſit, de quo conſultas: ita bonis maliſque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego ſic exiſtumo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempeſtate ur-

bi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conferturos: ita defeſſos, & exſangues regi, aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum neque cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur ſunt concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, ſi ſumtuum, & rapinarum licentiam demſeris; non ad vetera inſtituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus, ludibrio ſunt; ſed ſi ſuam cuique rem familiarem, finem ſumtuum ſtatueris: quoniam is inceſſit mos, ut homines adoleſcentuli, ſua, atque aliena conſumere, nihil lubidini atque aliis rogantibus denegare, pulcherrumum putent; eam virtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modeſtiam pro ſocordia æſtiment. Ergo animus ferox, prava via ingreſſus, ubi conſueta non ſuppetunt, fertur accenſus in ſocios modò, modò in cives: movet compoſita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fenerator in poſterum; uti ſuas quiſque res curemus: ea vera, atque ſimplex via eſt, magiſtratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. oſtendere. Atque ego

ſcio, quam aſpera hæc res in principio futura ſit, præſertim iis, qui ſe in victoria licentius liberiuſque, quam artius futuros credebant; quorum ſi ſaluti potius, quam lubidini, conſules; illoſque noſque & ſocios in pace firmâ conſtitues. Si eadem ſtudia, arteſque juventuti erunt: næ iſta egregia tua fama ſimul cum urbe Româ brevi concidet. Poſtremo ſapientes pacis cauſa bellum gerunt, laborem ſpe otii ſuſtentant. Niſi illam firmam efficis, vinci, an viciſſe, quid retulit? Quare capeſſe per deos remp & omnia aſpera, uti ſoles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda eſt cura omnibus. Neque quiſquam te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vaſtatur magis, quam corrigitur; ſed uti pravas artes, malaſque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea vero clementia erit, conſuluiſſe, ne immerito cives patria expellerentur; retinuiſſe ab ſtultitia, & falſis voluptatibus; pacem concordiamque ſtabiliviſſe: non, ſi, flagitiis obſecutus, delicta perpeſſus, præſens gaudium cum mox futuro malo conceſſeris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxume erectus eſt, negotii magnitudine: & quia tibi terræ, & maria ſimul omnia com-

ponenda ſunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces eſt. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia ſua, quibus ab malo publico detineatur: juventus probitati, & induſtriæ; non ſumtibus, neque divitiis, ſtudeat. Id ita eveniet, ſi pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies eſt, uſum, atque decus demſeris. Nam ſæpe ego cum animo meo reputans, quibus quiſque rebus clariſſumi viri magnitudinem inveniſſent; quæ res populos, nationeſve magnis auctoribus auxiſſent; ac deinde quibus cauſis ampliſſuma regna, & imperia, corruiſſent: eadem ſemper bona, atque mala reperiebam, omneſque victores divitias contemſiſſe, & victos cupiviſſe. Neque aliter quiſquam extollere ſeſe, & divina mortalis attingere poteſt, niſi, omiſſis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non aſſentando, neque concupita præbendo, perverſam gratiam gratificans; ſed in labore, patientia, boniſque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam exſtruere, eamque ſignis, aulæis, aliiſque operibus exornare, & omnia potius, quam ſemet, viſendum efficere; id eſt

eſt non divitias decori habere, ſed ipſum illis flagitio eſſe. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem ſine ſcorto quieſcere mos eſt; ubi animum, quem dominari decebat, ſervitio oppreſſere; nequaquam eo poſtea hebeti, atque claudo pro exercitio uti volunt. Nam imprudentia pleraque & ſe præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ deſinent, ſi neque magiſtratibus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt: ad hoc providendum eſt, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores ſint: id quod factu haud obſcurum eſt. Nam iidem omnia vaſtant, ſuas deſerendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injuſta, aut inæqualis ſit: cum alii triginta, pars nullum ſtipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet, cum ſtipendiis emeritis domos reverterint. Quæ reipublicæ neceſſaria, tibique glorioſa ratus ſum, quam pauciſſumis abſolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum ſatis ingenii habent, aut ſimulant: veruntamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix ſatis

apertum os, aut lingua promta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me ſubjectum haud pœnitet, magis reticuiſſe pigeret. Nam ſive hac, ſeu meliore alia via perges; à me quidem pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum eſt, optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque evenire ſinant.

AD C. CÆSAREM

De Republica Ordinanda.

ORATIO II.

SCIO ego, quam difficile, atque aſperum factu ſit, conſilium dare regi, aut imperatori; poſtremo cuiquam mortali, cujus opes in excelſo ſunt: quippe cum & illis conſultorum copiæ adſint, neque de futuro quiſquam ſatis callidus, ſatiſque prudens ſit. Quinetiam ſæpe prava magis, quàm bona conſilia proſperè eveniant; quia pleraſque res fortuna ex lubidine ſua agitat. Sed mihi ſtudium fuit adoleſcentulo remp. capeſcere: atque in ea cognoſcenda multam, magnamque curam habui

habui: non ita uti magiſtratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: ſed etiam uti rempublicam domi, militiæque, quantumque armis, viris opulentia poſſet, cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitanti conſilium fuit, famam modeſtiamque meam poſt tuam dignitatem habere; & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temere, aut ex fortuna tua, decrevi; ſed quia in te, præter cæteras, artem unam egregiè mirabilem comperi; ſemper tibi majorem in adverſis, quàm in ſecundis, rebus animum eſſe. Sed per cæteros mortales illa res clarior eſt, quod & prius defeſſi ſint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quæ gloria digna eſſent. Equidem mihi decretum eſt, nihil tam ex alto reperiri poſſe, quod non cogitanti tibi in promptu ſit. Neque ego, quæ viſa ſunt, de rep. tibi ſcripſi, quia mihi conſilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur: ſed inter labores militiæ, interque prœlia, victorias, imperium, ſtatui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi ſi id modo in pectore conſilii eſt, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo

contra adverſum conſulem beneficia populi retineas; indigna virtute tua cogitas: ſin in te ille animus eſt, qui jam à principio nobilitatis factionem diſturbavit; plebem Rom. ex gravi ſervitute in libertatem reſtituit; in prætura inimicorum arma inermis disjecit, domi militiæque tanta, & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem queri quidquam audeant, niſi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de ſumma reipub. quæ profectò aut tu vera invenies, aut certe haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obeſſet, ita lapſus eſt, ut hoſtibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus rempubl. conturbavit, eiſdem tibi reſtituenda eſt. Primum omnium, ſummam poteſtatem moderandi, de vectigalibus, ſumtibus, iudiciis, ſenatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea ſumma poteſtas erat, noſque his quidem legibus in ſervitute reliquit. Judicia, tametſi, ſicut antea, tribus ordinibus tradita ſunt; tamen iidem illi factioſi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt: ſuos ad honorem extolluut. Non facinus, non probrum, aut flagitium

gitium obſtat, quo minus magiſtratus capiant: quod commodum eſt, trahunt, rapiunt: poſtremo, tamquam urbe capta, lubidine, ac licentia ſua, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, ſi virtute partam victoriam more ſuo per ſervitium exercerent. Sed homines inertiſſumi, quorum omnis vis, virtuſque in lingua ſita eſt, forte, atque alterius ſocordia dominationem oblatam inſolentes agitant. Nam, quæ ſeditio, ac diſſenſio civilis tot tamque illuſtres familias ab ſtirpe evertit? aut quorum umquam victoria animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametſi à Sulpicio hoſtium partes muniri intelligebat; tamen, paucis interfectis, cæteros beneficio, quàm metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, cæteriſque ejuſdem factionis, quadraginta ſenatores, multi præterea cum ſpe bona adoleſcentes, ſicuti hoſtiæ, mactati ſunt: cum interea importuniſſuma genera hominum tot miſerorum civium ſanguine ſatiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies male faciendo,

ciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate everſum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignaviſſumi vita ſua commutare volunt? ſcilicet neque illis tantæ voluptati eſt (tametſi inſperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi Romani imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo proſpiciendum eſt, quonam modo rem ſtabilias, communiaſque. Mihi quidem quæ mens ſuppetit, eloqui non dubitabo. Cæterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem diviſam arbitror, ſicut à majoribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus ſumma auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaque ſæpius in civitate ſeceſſio fuit: ſemperque nobilitatis opes diminutæ ſunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia ſuper leges erat; neque divitiis, aut ſuperbia, ſed bona fama, factiſque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quiſque in armis, aut militia, nullius honeſtæ rei egens, ſatis ſibi, ſatiſque patriæ, erat.

erat. Sed, ubi eos paulatim expulſos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere ſubegit; cœpere alienas opes petere, libertatem ſuam cum republica venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapſus eſt: & pro communi imperio, privatim ſibi quiſque ſervitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitaſque varias diſpalata, nullo modo inter ſe congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeſſendam rempubl. Cæterum, additis novis civibus, magna me ſpes tenet, fore, ut omnes expergiſcantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his ſervitutis amittendæ cura orietur. Hos ego cenſeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis conſtituas: ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere deſinet. Sed non inſcius, neque imprudens ſum, cum ea res agetur; quæ ſævitiæ, quæve tempeſtates hominum nobilium futuræ ſint, cum indignabuntur omnia funditus miſceri, antiquis civibus hanc ſervitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem

vitatem pervenerit. Equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo, malum facinus in ſe committere, qui incommodo reip. gratiam ſibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim uſui eſt; id vero dubitare aggredi, ſocordiæ, atque ignaviæ duco. M. Livio Druſo ſemper conſilium fuit, in tribunatu ſumma ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, niſi illi auctores fierent homines factioſi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant. Ubi intellexerunt, per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & ſibi quiſque conſcius, malo atque infido animo eſſe, de M. Livio Druſo juxta, ac de ſe, exiſtimaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur, contra eam nixi, ſua ipſius conſilia diſturbaverunt. Quo tibi imperator majore cura fideque amici, & multa præſidia paranda ſunt. Hoſtem adverſum opprimere, ſtrenuo homini haud difficile eſt: occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promtu eſt. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres, & novos coaleſcat.

ſcat. Sed multo maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, poſtremo humanæ genti, pepereris, ſi ſtudium pecuniæ aut ſuſtuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi poteſt. Nam ubi cupido divitiarum invaſit; neque diſciplina neque artes bonæ, neque ingenium ullum ſatis pollet: quin animus magis, aut minus mature, poſtremo tamen ſuccumbit. Sæpe jam audivi, qui reges, quæ civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiſerint, quæ per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum eſt. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum, magiſque acceptum videt; primo æſtuat, multaque in pectore volvit: ſed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloria induſtria alitur: ubi eam demſeris, ipſa per ſe virtus amara, atque aſpera eſt. Poſtremo ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia ſunt, fides probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una, & ardua via eſt: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite,

capite, neque de honore ex copiis quisquam magis, aut minus judicaverit; si neque prætor neque consul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi judicium fit. Judices à paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis judicare placet, sed numero plures, quam judicant. Neque Rhodios, neque alias civitates unquam suorum judiciorum pœnituit: ubi promiscue dives, & pauper, uti cuique fors tulit, de maximis rebus juxta, ac de minimis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus forte centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit, nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est. Cæterum avaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus

vi

vi ſua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales ſpoliat. Verum, ſi pecuniæ decus ademeris; magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita ſeſe habere tametſi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum eſt: cujus ſi dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, ſi virtute ſatis valerent, magis æmuli bonorum, quàm invidi, eſſent. Quia deſidia, & inertia, & ſtupor eos, atque torpedo, invaſit; ſtrepunt, obtrectant, alienam famam ſuum dedecus exiſtumant. Sed, quid ego plura, quaſi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in conſulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui conſulatus maxumum imperium maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis eſt, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces: quæ honeſte nominari nequeant, inhoneſtiſſima. Unius tamen M. Catonis ingenium verſutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc diſciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla ſunt.

Quippe,

Quippe, cum domi libertatem ſuam per inertiam amiſerint; cenſeſne eorum præceptis imperium haberi poſſe? Reliqui de factione ſunt inertiſſumi nobiles: in quibus, ſicut in ſtatua, præter nomen, nihil eſt additamenti. L. Poſthumius, & M. Favonius, mihi videntur quaſi magnæ navis ſupervacua onera eſſe, ubi ſalvi pervenire viſi ſunt; ſi quid adverſi coörtum eſt, de illis potiſſumum jactura fit; quia pretii minumi ſunt. Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovanda, corrigendaque differui: de ſenatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Poſtquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis, atque equis, corpus exercui, ſed animum in litteris, quod natura firmus erat in laboribus, habui. Atque ego in ea vita multa legendo, atque audiendo, ita comperi, omnia regna, civitates, nationes uſque eo proſperum imperium habuiſſe, dum apud eos vera conſilia valuerunt: ubicunque gratia, timor, voluptas, ea corrupere; poſt paulo imminutæ opes, deinde ademtum imperium, poſtremo ſervitus impoſita eſt. Equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo; cuicunque in ſua civitate amplior, illuſtriorque locus, quam aliis eſt, ei magnam curam eſſe reip. Nam cæteris,

teris, ſalva urbe, tantummodo libertas tuta eſt: qui per virtutem ſibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paulum inclinata reſp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defenſat: omnibus locis adeſt, feſtinat: quanto in ſecundis rebus florentior fuit, tanto in adverſis aſperius, magiſque anxiè agitat. Igitur ubi plebes ſenatui, ſicuti corpus animo, obedit, ejuſque conſilia conſequitur: patres conſilio valere decet, populo ſupervacanea eſt calliditas. Itaque majores noſtri, cum bellis aſperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amiſſa, nunquam defeſſi ſunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hoſtium, non adverſa res, ingentem eorum animum ſubegit; quin, quæ virtute ceperant, ſimul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus conſiliis, quam bonis prœliis, patrata ſunt. Quippe apud illos una reſp. erat, ei conſulebant; factio contra hoſtes parabatur; corpus atque ingenium, patriæ, non ſuæ quiſque potentiæ exercitabat. At hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos ſocordia, atque ignavia, invaſit, ignari laboris, hoſtium, militiæ, domi factione

factione inſtructi, per ſuperbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum conſilio antea dubia reſp. ſtabiliebatur, oppreſſi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt; ut eorum, qui dominantur, ſimultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumque publicum exiſtimant. Quod ſi aut libertas æqua omnium, aut ſententia obſcurior eſſet; majoribus opibus reſp. & minus potens nobilitas eſſet. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile eſt; quippe cum illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cætera multitudo pleraque inſcia, ſit ſententia eorum à metu libera. Ita occulto ſibi quiſque alterius potentia carior erit. Libertas juxta bonis, & malis, ſtrenuis, & ignavis operabilis eſt. Verum eam plerique metu deſerunt, ſtultiſſimi mortales, quod in certamine dubium eſt, quorſum accidat, id per inertiam in ſe, quaſi victi recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari poſſe ſenatum puto: ſi numero auctus per tabellam ſententiam ferret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præſidii plus, & uſus amplior eſt. Nam fere, his tempeſtatibus, alii judiciis

judiciis publicis, alii privatis ſuis atque amicorum negotiis implicati, haud ſane reip. conſiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam ſuperba imperia diſtinuere. Homines nobiles cum procis ſenatoriis, quos adiumenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere; ea, uti libido tulit, fecere. Verum ubi, numero ſenatorum auctо, per tabellam ſententiæ dicentur; illi ſuperbiam ſuam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudeliſſime imperitabant. Forſitan, imperator, perlectis literis decernes, quem numerum ſenatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia diſtribuatur; & quonam judicia primæ claſſis mittenda putem, quæ deſcriptio, qui numerus in quoque genere futurus ſit. Ea mihi omnia generatim deſcribere haud difficile factu fuit: ſed prius laborandum viſum eſt de ſumma conſilii, idque tibi probandum verum eſſe. Si hoc itinere uti decreveris, cætera in promtu erunt. Volo ego conſilium meum prudens, maximeque uſui eſſe. Nam ubicumque tibi res proſpere cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocunque modo, & quam-

quamprimum reſp. adjuvetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro, hortorque ne clariſſumus imperator, Gallica gente ſubacta, populi Rom. ſummum atque invictum imperium tabeſcere vetuſtate, ac per ſummam diſcordiam dilabi, patiaris. Profecto, ſi id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi ſedaverit; quin in ſomniis exercitus, furibundus, atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero conſtat, omnium mortalium vitam divino numine inviſi: neque bonum, neque malum facinus cujuſquam pro nihilo haberi: ſed ex natura diverſa præmia bonos, maloſque ſequi. Interea forte ea tardius procedunt: ſuus cuique animus ex conſcientia ſpem præbet. Quod ſi tecum patria, atque parentes poſſent loqui, ſcilicet hæc tui dicerent: O Cæſar, nos te genuimus fortiſſumi viri, in optuma urbe, decus, præſidiumque nobis, hoſtibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum anima ſimul tradidimus, patriam maximam in terris; domum, familiamque in patria clariſſumam; præterea bonas artes, honeſtas divitias; poſtremo omnia honeſtamenta pacis, & præmia belli. Pro his ampliſſumis beneficiis

non

non flagitium à te, neque malum facinus, petimus; ſed uti libertatem everſam reſtituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempeſtate, tametſi domi, militiæque præclara facinora egiſti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis eſt: ſi vero urbem ampliſſumo nomine, & maxumo imperio, prope jam ab occaſu reſtitueris; quis te clarior, quis major in terris fuerit? Quippe ſi morbo jam aut fato huic imperio ſecus accidat; cui dubium eſt, quin per orbem terrarum vaſtitas, bella, cædes, oriantur? quod ſi tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; poſtero tempore, rep. reſtituta, ſuper omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, ſæpe invidia fatigat: ubi anima naturæ ceſſit, demtis obtrectationibus ipſa te virtus magis magiſque extollit. Quæ mihi utilia factu viſa ſunt, quæque tibi uſui fore credidi, quam pauciſſumis potui, perſcripſi. Cæterum deos immortales obteſtor, uti, quocunque modo ages, ea res tibi, reique publicæ proſperè eveniat.

C. CRISPI SALLUSTII

In M.T. Ciceronem Declamatio.

GRAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, P. C. diripi remp. ac audacissumo cuique esse perfidiæ? an apud populum Romanum qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissumo cuique & sceleratissumo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi Romani defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissumi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paulo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares,

putares, quod alteri collibuiſſet? Scilicet, iſtam immoderatam eloquentiam apud M. Piſonem non pudicitiæ jactura perdidiciſti? Itaque minime mirandum eſt, ſi eam flagitioſe venditas quam turpiſſume paraſti. Verum, ut opinor, ſplendor domeſticus tibi animos attollit: uxor ſacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex; tibi jucundior, atque obſequentior, quam parenti par eſt. Domum ipſam tuam vi, & rapinis, funeſtam tibi ac tuis, comparaſti: videlicet uti nos commonefacias, quam converſa ſit reſp. cum in ea domo habitas, homo flagitioſiſſume, quæ P. Craſſi, viri conſularis, fuit. Atque hæc cum ita ſint; tamen Cicero ſe dicit in conſilio deorum immortalium fuiſſe; inde miſſum huic urbi: civibuſque cuſtodem, abſque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam ſuam ponit: quaſi vero non illius conjurationis cauſa fuerit conſulatus tuus, & idcirco reſpub. disjecta eo tempore, quo te cuſtodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ poſt conſulatum cum Terentia uxore de rep. conſuluiſti: cum legis Plautiæ judicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tuſculanum, alius Pompeianam vil-

lam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum, & Pompejanum infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium: populi Rom. curam habet; neque terrore, neque gratia commovetur. Illud vero amicitiæ tantum: hoc virtutis est animi? Immo verò homo levissumus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, levissumus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat; lingua vana, manus rapacissumæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissuma. Atque is, cum ejusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam!*

mam! Te consule fortunatam, Cicero: immo vero infelicem, & miseram, quæ crudelissumam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ, necisque potestatem ad te unum revocaveras. Atque parum est, quod impune feciſti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet obliviſci servitutis suæ. Egeris, oro te Cicero, perfeceris, quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissumis verbis insectabere? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem; quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in consilio Deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paulos, Fabios, Scipiones, superasti: quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes rei-

publ. placent? quem amicum, quem inimicum, habes? cui in civitate feciſti inſidias, ancillaris. Quo jure, cum de exſilio tuo Dyrrhachio rediſti, eum ſequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves? qui tibi antè optimates videbantur, eoſdem nunc dementes, ac furioſos vocas? Vatinii cauſam agis: de Sextio male exiſtumas: Bibulum petulantiſſimis verbis lædis: laudas Cæſarem: quem maxume odiſti, ei maxume obſequeis: aliud ſtans, aliud ſedens, de rep. ſentis: his maledicis, illos odiſti: leviſſume transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

IN SALLUSTIUM DECLAMATIO,

Quæ Ciceroni falſo tribuitur.

EA demum magna voluptas eſt, Criſpe Salluſti, æqualem & parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obſcœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua reſpondeat, ut omnis oratio moribus conſonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu; aliter, ac tu, loqui

loqui poteſt: neque, qui tam illoto ſermone utitur, vita honeſtior eſt. Quo me vertam, P. C. unde initium ſumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt uterque noſtrum. Quod ſi aut de mea vita, atque actibus noſtris, huic convitiatori reſpondero, invidia gloriam conſequetur: aut, ſi hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero; in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, ſi forte offendimini, juſtius huic, quam mihi, ſuccenſere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum faſtidio reſpondeam, & in hunc minime mentitus eſſe videar. Scio me, P. C. in reſpondendo non habere magnam exſpectationem, quod nullum vos ſciatis novum crimen in Salluſtium aduturos, ſed omnia vetera recognituros, quis & meæ, & veſtræ jam, & ipſius aures calent. Verum eo magis odiſſe debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus poſuit rudimentum; ſed ita ingreſſus eſt, uti neque ab alio vinci poſſit, neque ipſe ſe omnino reliqua ætate præterire. Itaque nihil aliud ſtudet, niſi, uti lutulentus ſus, cum quovis volutare. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ ſordes eluun-

tur; ſed eſt quædam calumnia, quam unuſquiſque noſtrûm teſtante animo ſuo fert, de eo, qui falſum crimen bonis objectat. Quod ſi vita iſtius memoriam vicerit: aliam, P. C. non ex oratione ejus, ſed ex moribus ſpectare debetis Jam dabo operam, quam maxime potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio noſtra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim reſp. privatis creſcit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis ſit vir, poteſt latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Criſpus Salluſtius ad unum exemplum, & regnum quærit, velim mihi reſpondeat, nunquid ii, quos protulit, Scipiones, & Metelli; antè fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res geſtæ ſuæ, & vita innocentiſſimè acta, commendavit? quod ſi hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æquè de nobis exiſtimetur? cujus & res geſtæ illuſtres ſunt, & vita integerrimè acta. Quaſi vero tu ſis ab illis viris, Salluſti, ortus: quod ſi eſſes; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute mea præluxi: uti, ſi prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ ſuæ: tu tuis vita, quam turpiter egiſti, magnas offudiſti tenebras, ut etiam ſi fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi anti-

antiquos viros objectare. Satius eſt enim, me meis rebus geſtis florere, quàm majorum opinione niti, & ita vivere, ut ego ſim poſteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam deceſſerunt, omnique odio carent, & invidia; ſed cum iis, qui mecum unà in republica verſati ſunt. Sed ſi fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitioſus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor, ſed illam pernicioſam contra leges, cujus primos ordines Salluſtius duxit;) aut in gerendis magiſtratibus, aut in judicandis maleficiis tam ſeverus; aut in tuenda reipublica tam vigilans; quam tu proſcriptionem vocas: credo quod non omnes tui ſimiles incolumes in hac vrbe vixiſſent. At quanto meliore loco reſpublica tuenda ſtaret, ſi tu, par ac ſimilis ſceleſtorum civium, una cum illis adnumeratus eſſes! An ego tunc falſo ſcripſi, *edant arma togæ*; qui togatus armatos, & pace bellum oppreſſi? An illud mentitus ſum, *Fortunatam me conſule Romam*; qui tantum inteſtinum bellum, & domeſticum urbis incendium, exſtinxi? Neque te tui piget, homo leviſſime, cum ea culpas quæ in hiſtoriis mihi gloriæ ducis? An turpius eſt, P. C. ſcribentem mentiri, quàm

quàm illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuiſti: tantum me abeſſe puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi auſus ſis eloquentiâ uti vitium objicere? cujus ſemper nocens eguiſti patrocinio. An ullum exiſtimas poſſe fieri civem egregium, qui non his artibus & diſciplinis ſit eruditus? An ulla alia putas eſſe rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum eſt, P. C. ſi homo, qui deſidiæ, ac luxuriæ, plenus ſit, hæc uti nova, atque inuſitata, miratur. Nam quod iſta inuſitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invaſiſti, quæ facilius mulieres ſe à viris abſtinuerunt, quam tu vir à viris; ſatis doctè, ac peritè feciſti. Non enim me ſperaſti mutuam tibi gratiam relaturum, & viciſſim tuas compellaturum. Unus enim ſatis es materiæ habens: neque quidquam turpius eſt domi tuæ, quàm tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putaſti parare invidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor eſt, quàm habere dignus ſim. Atque utinam ne tanta quidem eſſet, quanta eſt; uti potius amici mei viverent, quam ego teſtamentis eorum locupletior

pletior eſſem? Ego fugax, Criſpe Salluſti? Furori tribuni pl. ceſſi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quàm univerſo populo Rom. civilis eſſem diſſenſionis cauſa: qui, poſtea quam ille ſuum annum in rep. perbacchatus eſt; omniaque quæ commoverat, pace, & otio, reſederunt: hoc ordine revocante, atque ipſa rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, ſi cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo ſuperet, cum univerſi vos populuſque Rom. frequens adventu meo gratulatus eſt. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æſtimaverunt. Neque hercule mirum eſt, ſi ego ſemper juſtas omnium amicitias æſtimavi. Non enim uni privatim ancillatus ſum, neque me addixi; ſed quantum quiſque reipub. ſtuduit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quàm pacem: multi privatorum audacias non timuerunt. Ego nihil timui, niſi leges: multi arma ſua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam poſſe, niſi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos ſuis viribus abuſi ſunt. Itaq; non eſt mirum, ſi nullius amicitia uſus ſum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pœnitet, ſi aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus ſum, aut Sextii inſolentiam repreſſi,

repreſſi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæſaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, & unicæ ſunt. Quæ ſi tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, ſi apud alios mihi eſſet dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum teſtimonia adſunt, quid opus eſt verbis? Nunc, ad te uti revertar, Salluſti, patremque tuum præteream: qui ſi nunquam in vita ſua peccavit, tamen majorem injuriam reipubl. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neque, tu ſi quâ in pueritia peccaſti, exſequar, ne parentem tuum videar accuſare, qui eo tempore ſummam tui poteſtatem habuit, ſed qualem adoleſcentiam egeris. Hac enim demonſtrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudicus, & procax adoleveris. Poſt ea quam immenſæ gulæ impudiciſſimi corporis quæſtus ſufficere non potuit; & ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuiſſet, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipſe corpori tuo turpia non duxiſſes, in aliis experireris. Ita non eſt facile reputare, P. C. utrum inhoneſtioribus corporis partibus rem quæſierit, an amiſerit. Domum paternam

nam vivo patre turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit cum, quo hic nondum mortuo pro hærede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet? cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis judicis ad subsellia attractus extrema fortuna stetit: & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices pejerasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse, noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis

bis audientibus, adulterium confiteri? Quod ſi nihil pro me tibi reſpondere voluiſſem; ſed illud cenſorium elogium Ap. Claudii, & L. Piſonis integerrimorum virorum, quo uſus eſt quiſque eorum, pro lege palam univerſis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non poſſit? Neque poſt illum delectum ſenatus te umquam vidimus. Niſi forte in ea te caſtra conjeciſti, quo omnis ſentina reip. confluxerat. At idem Salluſtius, qui in pace ne ſenator quidem manſerat, poſtea quam reſp. armis oppreſſa eſt, & idem victores, qui exſules, reduxit, in ſenatum poſt quæſturam reductus eſt. Quem honorem ita geſſit, uti nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipſi facere collibuiſſet: neque aliter vexavit, ac debuit, ſi quis prædæ loco accepiſſet magiſtratum. Peracta quæſtura, poſtea quam magna pignora eis dederat, cum quibus ſimilitudine vitæ ſe conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis exemplar erat Salluſtius, quo tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum exceſſerat: quidquid impudicorum cilonum, parricidarum, ſacrilegorum, debitorum

rum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, ſicut in fretis, ſubſederant, nominis perditi, ac notiſſimi, nulla in parte caſtris apti, niſi licentia vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At poſtea quam prætor factus eſt, modeſtè ſe geſſit, & abſtinenter. Nonne ita provinciam vaſtavit, uti nihil neque paſſi ſint, neque exſpectarint gravius ſocii noſtri in bello, quàm experti ſunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhauſit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhauſit, quantum voluit: ne cauſam diceret, ſeſtertio duodecies cum Cæſare paciſcitur. Quod ſi quippiam eorum falſum eſt: hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tãquam ſomnio beatus, hortos pretioſiſſimos, villam Tiburti C. Cæſaris, reliquas poſſeſſiones paraveris. Neque piguit quærere, cur ego P. Craſſi domum emiſſem: cum tu veteris villæ dominus ſis, cujus paulo ante fuerat Cæſar; modo, inquam, patrimonio non comeſo, ſed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem ſuum ſatis honeſtum quiſquã ſibi ducit, niſi ſimilis, ac par tui? At hercule egregia

egreia facta majorum tuorum te extollunt: quorum ſive tu ſimilis es, ſive illi tui, nihil ad omnium ſcelus, ac nequitiam, addi poteſt. Verum ut opinor, honores tui te faciunt inſolentem. Tu, Criſpe Salluſti, tantidem putas eſſe bis ſenatorem, & bis quæſtorem fieri, quanti bis conſularem, & bis triumphalem? carere debet omni vitio, qui in alterum paratus eſt dicere. Is demum maledicit, qui non poteſt verum ab altero audire. Sed tu omnium menſarum aſſecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem poſtea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Deſine bonos petulantiſſima conſectari lingua: deſine morbo procacitatis iſto uti: deſine unumquemque moribus tuis æſtimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos qui commiſerunt. Mihi quidem ratio habenda eſt, non quid Salluſtius merito debeat audire; ſed ut ea dicam, ſi qua ego honeſte effari poſſum.

FINIS.